



Fortællinger om identitet og magt

Unge kvinder i
senmoderniteten

Ann-Dorte Christensen

Magtudredningen

Fortællinger om identitet og magt
Unge kvinder i senmoderniteten

Magtudredningen

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse.

Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Ann-Dorte Christensen

**Fortællinger om identitet og magt
Unge kvinder i senmoderniteten**

Magtudredningen

*Fortællinger om identitet og magt.
Unge kvinder i senmoderniteten*
© Magtudredningen og forfatteren, 2004
ISBN: 87-7934-857-2

Omslag: Svend Siune
Tryk: AKA-PRINT A/S, Århus

Magtudredningen
c/o Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet
Universitetsparken
8000 Århus C
Danmark

Magtudredningen@ps.au.dk
www.ps.au.dk/magtudredningen

Bestilles hos Aarhus Universitetsforlag
www.unipress.dk

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og CopyDan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Forord

Denne bog handler om unge voksne kvinders politiske identiteter. Jeg har ønsket at vise mangfoldighed og bredde i de unge kvinders politiske univers. Mit afsæt er en række undersøgelser, der op gennem 1990'erne har peget på unge kvinders manglende tilstedeværelse og deltagelse i for eksempel politiske partier og fagforeninger.

Formålet har været at sætte spot på unge kvinder på omkring 25 år, der enten er aktive i bevægelserne eller slet ikke politisk aktive. Jeg har søgt efter deres begrundelser for at vende politiske institutioner ryggen, men også efter, hvor meget de interesserer sig for og ved om politik; hvilke holdninger de har til demokrati og fællesskab, og hvorfor de måske prioriterer bestemte deltagelsesformer frem for andre. Jeg har været optaget af at finde ud af, hvilke faktorer der har betydning i deres politiske identitetsdannelse. Betyder det for eksempel noget, hvilken familiemæssig baggrund man har? Køn spiller en stor rolle i identitetsdannelse, men hvad betyder køn for politik og demokrati? Hvilke drømme og visioner har unge kvinder i dag om fremtiden, hvordan ser de sig selv i de demokratiske fællesskaber, og hvilke forestillinger har de om deres egen rolle i forhold til at kunne være med til at præge samfundet fremover.

Undersøgelsen bygger på kvalitative interviews, hvor jeg bevidst har valgt meget forskellige grupper ud til undersøgelsen. Den ene gruppe er kvinder fra sociale bevægelser, hvor jeg har interviewet både kvinder fra ATTAC og kvinder fra de venstreradikale bevægelser. Den anden gruppe er kvinder, som ikke er politisk organiserede. I såvel analysen som i fremstillingen har jeg prioriteret at lade kvindernes fortællinger være det bærende element. Jeg håber, det er lykkedes at give plads til nogle af de stemmer, som sjældent markerer sig i debatten om magt og demokrati. Jeg håber også, at det er lykkedes at komme med nye indsigter i de unge kvinders politiske identiteter og i de meget forskellige strategier, de vælger for at fremme deres politiske holdninger, men også som et led i at få politik til at hænge sammen med deres øvrige livsstrategiske valg.

Mit arbejde med denne undersøgelse indgår som en del af Magtudredningens Kønsmagtprojekt. Jeg vil gerne takke René Karpantschof fra Sociologisk Institut på Københavns Universitet for hjælp med at finde relevante interviewpersoner i det venstreradikale miljø på Nørrebro, samt Anette Borchorst, Yvonne Mørck, Annick Prieur, Palle Rasmussen og Lars Torpe for gode kommentarer til de første kapiteludkast. Også tak til Lise Tøgeby og

og Peter Munk Christiansen fra Magtudredningens forskningsledelse, der begge i forbindelse med gennemlæsning af manuskriptet har bidraget med konstruktive forslag til forbedringer.

Sociologistuderende Kirsten Sværke, der var i praktik på FREIA-Center for Kønsforskning i Aalborg i foråret 2002, har ydet en stor indsats på projektet. Kirsten arbejdede i praktikperioden med nyfeminisme og var tilknyttet den del af mit projekt, som handler om kønsidentiteter. Jeg har haft stor glæde af det meget kvalificerede arbejde, som Kirsten har lavet i praktikperioden.

Sammen med sociologistuderende Jeppe Lyng har Kirsten Sværke desuden været ansat som studentermedhjælp på projektet. De har begge to bidraget med væsentligt fagligt input og oplæg: Jeppe om ATTAC-bevægelsen og topmødedemonstrationerne og Kirsten om nyfeminisme, kønsidentiteter og ligestilling. Studentermedhjælperne har også lavet nogle af de supplerende interviews, transskriberet de fleste interviews og hjulpet med korrektur og litteraturreferencer. Tak til både Kirsten og Jeppe for en stor arbejdsindsats og et konstruktivt samarbejde.

Sidst, men ikke mindst, en varm tak til interviewpersonerne for åbenhed og for oprigtighed i beretninger. Tak, fordi I ville være med til at lægge stemmer til denne bogs fortællinger om kvinders politiske identiteter. Jeg synes, det har været spændende at fordybe mig i de levende fortællinger om politik. Mit håb er, at det også vil være spændende at læse det.

Aalborg, november 2002

Ann-Dorte Christensen

Indhold

Kapitel 1. Politiske identiteter: begreber og metode.....	9
Undersøgelsens baggrund og formål	10
Teoretisk udgangspunkt og nøglebegreber.....	12
Magt som mobilisering og politisk myndiggørelse	19
Datamateriale, metode og forskningsproces	20
Bogens opbygning og indhold.....	27
Kapitel 2. Politisk kulturel kontekst	29
De venstreradikale bevægelser	31
ATTAC.....	34
Bevægelserne i dag.....	38
Kapitel 3. Politisk læring og kulturel frisættelse.....	40
To portrætter	43
Livsforløb og politisk biografi.....	47
Konklusion.....	51
Kapitel 4. Demokratiske identiteter	53
Medborgerskab og demokrati.....	53
De venstreradikale feministers demokratiske identiteter	55
De ikke politisk organiserede kvinders demokratiske identiteter	65
Konklusion.....	73
Kapitel 5. Kulturel praksis i bevægelse.....	77
Demonstrationer i forbindelse med topmøderne	77
Fortællinger fra Göteborg.....	78
Kønnets betydning i bevægelsernes indre liv.....	82
Konklusion.....	86
Kapitel 6. Kønspolitiske positioner	88
Den kønspolitiske kontekst	88
Kønspolitiske positioner blandt de venstreradikale feminister	91
Kønspolitiske positioner blandt de ikke politisk organiserede kvinder.....	95
Konklusion.....	101

Kapitel 7. Konklusion: politiske identiteter blandt unge voksne kvinder i senmoderniteten	104
Forskellige politiske identiteter.....	104
Forholdet mellem medborgeridealer og praksis	106
Livspolitik og refleksivitet	107
Kulturel frisættelse og individualisering.....	109
Bilag 1. Oversigt over interviewpersoner	112
Litteratur.....	114
Om forfatteren	119

Kapitel 1

Politiske identiteter: begreber og metode

Dette er en beretning om, hvordan unge kvinder midt i tyverne forholder sig til politik, til magt og til køn. Jeg har ønsket at give plads til nogle af de stemmer, som sjældent høres i den offentlige debat. Her er det et tilbagevendende tema, at de unge – og især unge kvinder – ikke forholder sig aktivt til politik. Jeg vil gerne være med til at kvalificere og nuancere denne debat ved at lade nogle af kvinderne fortælle om, hvad politik betyder for dem i dag, hvilken betydning den har haft i deres opvækst, samt hvilke forestillinger de har om sig selv som politiske individer fremover. Mit udgangspunkt er 13 kvinder, hvor nogle af dem ikke er politisk organiserede, mens andre har valgt at organisere sig i græsrodsarbejde frem for i eksempelvis politiske partier og foreninger.

Vi skal bl.a. møde Gry og Nina, der gennem 10 år har været aktive i det venstreradikale miljø på Nørrebro i København – først i det autonome miljø og siden i kvindegruppen Feministisk Koordinering. Ligesom de andre kvinder fra dette miljø har Gry og Nina mange politiske erfaringer. Helt tilbage fra barndommen har de lært at forholde sig aktivt, og de har udviklet mange politiske kompetencer og stærke politiske meninger. Disse venstreradikale kvinder har mange politiske erfaringer fra bevægelsesarbejdet og fra konkrete aktioner, der indimellem har ført til konflikt med myndighederne. De har også klare meninger om køn og ligestilling, hvor de lægger vægt på uligheder og magtforhold mellem kvinder og mænd – ikke kun i samfundet generelt, men også blandt de aktive kvinder og mænd i radikale bevægelser.

Vi skal også møde nogle af kvinderne fra ATTAC-bevægelsen. For eksempel Julie og Rikke, der i henholdsvis Aalborg og København har været med til at starte ATTAC. Som de andre ATTAC'ere tror Julie og Rikke på, at man gennem bevægelsesarbejdet kan påvirke de politiske beslutningstagere både på globalt, nationalt og lokalt plan. De synes selv, det er vigtigt at arbejde på græsrodsniveau, men udelukker ikke, at de på et tidspunkt vil indgå i et politisk parti. De oplever også nogle af de dilemmaer, der er i græsrodsarbejdet. For eksempel synes de, det har været vanskeligt at fastholde unge i ATTAC, efter mediernes fokus er taget af. De synes også, der kan være en modsætning mellem at opbygge en velfungerende bevægelse,

der kan samarbejde på nationalt og globalt plan, og samtidig holde fast i et løsere struktureret basisarbejdet på lokalt niveau.

Endelig skal vi møde nogle kvinder, der ikke er organiseret politisk. For eksempel Anne og Louise, der begge bakker op om de politiske institutioner, selvom de ikke er aktive i dem. De synes også, det er fint med demonstrationer og aktioner, så længe disse holder sig inden for lovens rammer. Men Anne og Louise er også eksempler på, at der naturligvis også mellem kvinder, der ikke markerer sig politisk, er store forskelle. Anne lægger vægt på, at man skal tænke kollektivt, og hun kan for eksempel godt kan se nogle fordele ved at være med i et politisk parti. I modsætning hertil lægger Louise mere vægt på, at hvis hun skal være politisk aktiv, så skal det hænge tæt sammen med andre prioriteringer (for eksempel børn og karriere), så hun kan se, at hun også selv får noget ud af det.

Gennem kvindernes fortællinger kommer vi tæt på nogle af nutidens aktuelle politiske spørgsmål. Det drejer sig for eksempel om holdninger til flygtninge og indvandrere; til forskellige former for aktioner, samt ikke mindst konkrete erfaringer fra demonstrationerne i forbindelse med topmødet i Göteborg, sommeren 2001, som nogle af kvinderne deltog i. Vi bliver også præsenteret for kvindernes meget forskellige kønspolitiske holdninger, og for deres syn på såvel Rødstrømpebevægelsen og som nutidens nyfeministiske debatter.

Undersøgelsens baggrund og formål

Undersøgelsen handler om konstruktion af køn og politiske identiteter og om individuelle og kollektive politiske mobiliseringsprocesser blandt unge voksne kvinder mellem 20 og 25 år. Jeg ser politiske identiteter som individuelle og kollektive konstruktioner knyttet til processer, der aldrig når en endegyldig slutning, og det er min overordnede interesse at gå ned i denne proces og se på kvindernes politiske baggrund, prioriteringer og politiske handlinger. En del af denne interesse er at se, hvordan de unge kvinders konstruktioner af kønsidentiteter hænger sammen med deres politiske identiteter.

Et af formålene er at udbygge forståelsen af, hvorfor især de unge kvinder i så ringe grad bakker op om de formelle politiske institutioner. Til at belyse dette har jeg valgt at tage udgangspunkt i unge kvinder, der med forskellige begrundelser og udtryksmidler "siger fra" over for de formelle politiske kanaler: Den ene gruppe er kvinder, der er aktive i det venstreradikale miljø på Nørrebro i København; den anden gruppe er kvinder, der er aktive i ATTAC-bevægelsen i Aalborg og København; og endelig er den tred-

je gruppe kvinder, der ikke er politisk organiserede og heller ikke opfatter sig selv som politisk aktive.

Undersøgelsen er primært baseret på kvalitative interviews, men problemstillingerne er tæt knyttet til nogle af hovedresultaterne fra en række af de surveyundersøgelser, der op gennem 1990'erne var med til at sætte fokus på unges manglende demokratiske engagement. Flere kvantitative undersøgelser har peget på modsætninger i de unge kvinders politiske profil (Andersen et al., 1993; Andersen et al., 1999; Torpe, 2000; Goul Andersen et al., 2000; Christensen & Siim, 2001; Goul Andersen, 2000). *For det første* ser det ud til, at de unge er mindre aktive i organisationssamfundet, end andre aldersgrupper og tidligere generationer af unge har været. Således deltager de unge i mindre og mindre omfang i politiske partier, interesseorganisationer og frivillige foreninger end resten. Dette lave engagement i organisationssamfundet er mere udpræget blandt de unge kvinder end blandt de unge mænd. *For det andet* viser undersøgelser, at unge er kritiske over for de repræsentative demokratiske institutioner, men at de unge kvinder til gengæld mener, at det er vigtigt at fremme deltagerdemokratiske idealer og støtte et aktivt medborgerskab. Det ser ud til, at unge kvinder prioriterer deliberative normer om "at danne mening uafhængig af andre" og "være informeret om det, der sker i samfundet" højere end unge mænd. Ligeledes er det de unge kvinder mere end de unge mænd, der føler ansvar for og lægger vægt på at være solidarisk med andre grupper. De kønsspecifikke forskelle sætter spørgsmålstegn ved generelle udsagn om, at unge skulle være udemokratiske, og det understreger behovet for at være kønsspecifik. Men resultaterne viser også, at der er et paradoks i forhold til de unge kvinders politiske identiteter, idet de *på den ene side* har et højt demokratisk engagement og medborgerideal (for eksempel om at det er vigtigt at være aktiv), og at disse idealer *på den anden side* kun i begrænset omfang omsættes til politisk praksis.

Ser vi for eksempel på udviklingen i *de unges kvinders partimedlemskab*, så har den ikke kun været nedadgående, men undersøgelserne viser også, at de unge kvinder har sværere end andre grupper ved at finde partier, som de kan identificere sig med, og at de vanskeligt kan forestille sig, at de på noget tidspunkt vil blive aktive i partierne (Christensen & Siim, 2001: 131). Partiernes mangel på potentielle unge medlemmer og deres manglende forankring er i flere undersøgelser blevet fremhævet som et problem for det repræsentative politiske system. Men det kan også tolkes som et kvindepolitisk problem, for så vidt man mener, det er vigtigt fortsat at tilstræbe størrelighed mellem kvinder og mænd i offentlige forsamlinger.

Formålet med denne undersøgelse er at komme ”bagom” tallene og komme mere i dybden med forklaringer på, *hvorfor* de unge kvinder er så lidt orienteret mod at engagere sig aktivt i det repræsentative politiske system. En del af dette formål er at vise en formodet bredde i unge kvinders politiske identiteter, som retter sig mod andre politiske deltagelsesformer end dem, der er knyttet til det formelle politiske system. Jeg er interesseret i at finde ud af, hvilke demokratiske værdier og magtmobiliseringspotentialer de unge kvinder har, og hvilken betydning dette har i forhold til deres kønspolitiske holdninger og livsprojekter.

I det følgende vil jeg først redegøre for undersøgelsens teoretiske udgangspunkt og nøglebegreber og dernæst for datamaterialet, undersøgelsens metode og forskningsproces.

Teoretisk udgangspunkt og nøglebegreber

Jeg arbejder i denne undersøgelse med en bred vifte af teorier fra både sociologien, den politiske sociologi og kønsforskningen. Min tilgang til teoriene er anvendelsesorienteret, idet de løbende inddrages i forbindelse med analysen i forhold til relevans og forklaringskraft. Formålet er derfor ikke her at præsentere en ”enhedsteori” eller at opstille et generelt analyseapparat, men i stedet at positionere nogle af de grundlæggende opfattelser, der ligger bag analysen samt at præcisere centrale nøglebegreber, hvor jeg især lægger vægt på identitetsbegrebet samt på de nye betingelser for politisk identitetsdannelse i det senmoderne samfund.¹

Identitetsbegrebet

Identitet er nok et af de mest anvendte begreber i moderne samfundsforskning. Begrebet bruges inden for stort set alle discipliner og på mange forskellige måder. Grundlæggende handler en sociologisk identitetsforståelse for mig at se om kategoriseringer, som grundlæggende er knyttet til samfundsmæssige positioner som for eksempel køn eller klasse. Men for det enkelte individ er det også nødvendigt at foretage meningsfulde distinktioner for at kunne tilvejebringe forskelle og ligheder til andre individer og grupper. Disse subjektive kategoriseringer skabes både på et individuelt og et kollektivt niveau gennem tilhørsforhold til grupper samtidig med, at man gennem dette tilhørsforhold markerer afstand eller ikke-identifikation til andre grupper. Et andet vigtigt element i kategoriseringerne er tidsdimensionen – dvs. spørgsmålet om, hvordan fortiden præger os; hvordan vi agerer i nutiden, samt hvilke strategier og forestillinger vi har om fremtiden.

Identitet drejer sig både om samfundsmæssige nedslag i den individuelle formning, og om den individuelle selvformning – fra et sådant perspektiv er identitet en strategisk social handling. Identitetskonstituering er forankret i relationer langs hovedakserne *asymmetri*, forskellig fra, og *symmetri*, lighed med (Frønes, 2001: 50, min oversættelse).

Når der de seneste år har været et stigende fokus på identitetsbegrebet, hænger det sammen med, at det i så høj grad er blevet koblet til udviklingen af det senmoderne samfund, hvor grundlæggende forandringsprocesser har ført til opbrud på en række niveauer i samfundet med væsentlige konsekvenser for identitetsdannelsen. Der lægges vægt på, at der er sket en afra-tionalisering og en kulturel frisættelse fra traditionelle tolkningsmønstre (for eksempel i forhold til klasse og køn), hvilket kan føre til en højere grad af individualisering og refleksivitet. Hvor omfattende disse kulturelle frisættelsesprocesser er, og hvad de rummer af positive og negative elementer, er der imidlertid stor uenighed om.

En af de forskere, der lægger vægt på grundlæggende ændringer i identitetsdannelsen, er Stuart Hall. Som en række andre modernitetsteoretikere knytter Hall sin identitetsforståelse til centrale udviklingstræk i moderniteten, for eksempel globalisering og udvikling af en global massekultur, opløsning af nationalstaterne og større globale risici.² Han argumenterer for, at postmoderne identiteter er fragmenterede, overlappende og dislokerede. Hall gør op med tankegangen om, at der findes et sammenhængende "selv", og han mener i stedet, at subjektet kan tage forskellige identitetspositioner. Ligeledes vil der i det enkelte individ være modsætningsfyldte identiteter, der trækker os i forskellige retninger.

For mig at se er styrken ved Stuart Hall, at han dekonstruerer essentialistiske identitetsforståelser (for eksempel opfattelsen af, hvad det vil sige at være "sort") samtidig med, at han opbygger et nyt – mere processuelt – identitetsbegreb. "Det gør os opmærksom på, at identiteter aldrig er afsluttede, aldrig færdige: At de altid, ligesom subjektiviteten selv, er en proces (...) Identiteter er altid ved at blive skabt" (Hall, 1991: 47, min oversættelse).

Hall lægger vægt på, at identiteterne har både en individuel og en kollektiv dimension, og en sammenfatning af hans identitetsforståelse kan for eksempel præciseres i følgende to punkter (Hall, 1991; 1996; Hall et al., 1992).

- *A process of becoming.* – Her lægges der vægt på identitet som dannelse af det enkelte subjekt, samtidig med at det socialkon-

struktivistiske udgangspunkt betones: At identitet ikke er noget, du "er", eller noget du "har", men i stedet noget du "gør" og noget, der er under stadig omformning. Der lægges vægt på de skiftende positioner og på, at det enkelte individ består af modsætningsfyldte, skrøbelige og skiftende identiteter. Det betyder, at man kan have flere identiteter på en gang (far, karrieremand, højreorienteret); og man kan have latente identiteter, hvilket betyder, at bestemte identitetskonstruktioner indretter sig efter de sociale og kontekstuelle omstændigheder.

- *A process of belonging.* – Her lægges der vægt på betydning af et tilhørsforhold, hvilket er med til at understrege spørgsmålet om inklusion og eksklusion. Hvis man tillægger en person en bestemt identitet, betyder det også, at denne person bliver identificeret gennem et tilhørsforhold til en gruppe, som er forskellig fra andre grupper. Det understreger de intersubjektive relationer, men også betydningen af et tilhørsforhold til en bestemt gruppe, som samtidig indebærer afstand og eksklusion til andre grupper.

Men spørgsmålet er, om Stuart Hall overbetoner identiteternes opløsning. Er der sket en så vidtgående opløsning af strukturelt bestemte identitetspositioner? Er der i realiteten tale om så frie valg i de "nye" identitetskonstruktioner? Har de unge for eksempel "frit valg på alle hylder", og er de unges identitetsarbejde så refleksivt orienteret og frisat fra de traditionelle tolkningsmønstre, som den postmoderne identitetsforståelse lægger op til?

Annick Prieur ser det som en svaghed ved de postmoderne identitetsforståelser, at de ikke kan forklare tendenser til fastholdelse af traditioner. For eksempel viser hendes egne analyser, at unge norske indvandrere har en stærk familietilknytning og loyalitet over for forældrene, og hun argumenterer på den baggrund for, at for eksempel Bourdieu med habitusbegrebet og hans forståelse af sociale repræsentationer bedre kan begribe indholdet i de unge indvandreres identitetskonstruktioner (Prieur, 2002).

Også andre ungdomsforskere er kritiske over for den socialkonstruktivistiske betoning af en vidtgående opløsning af identiteternes og især tankegangen om, at mange skiftende identitetspositioner står til de unges frie rådighed. Allerede i starten af 1980'erne understregede Thomas Ziehe, at modernitetens kulturelle frisættelse med stigende refleksivitet, individualisering og formbarhed af egen livsbane havde en særlig betydning for de unge. Men selvom Ziehe på en række områder var positiv over for modernitetens muligheder (for eksempel i forhold til opdragelse, undervisning og

pædagogik), var hans grundlæggende pointe, at den kulturelle frisættelse ikke kun var frigørende, men også tvangsmæssig, i og med at de mange valgmuligheder også kunne medføre tab af nærhed og mening. Hermed understregede Ziehe modernitetens ambivalenser og dobbeltheder, og han viste, hvordan de nye samfundsmæssige tendenser kunne medføre forskellige reaktioner og kulturelle orienteringsforsøg. Som eksempel på rækkevidden i sådanne kulturelle orienteringsforsøg pegede han på, hvordan moderne unge på den ene side eksperimenterer og æstetiserer det moderne og på den anden side regressivt overbetoner og ”vender tilbage” til konventioner og traditioner (Ziehe, 1989).

En gruppe ungdomsforskere på Roskilde Universitet forholder sig i bogen *Ungdom, identitet og uddannelse* (Illeris et al., 2002) kritisk til den postmoderne opfattelse af identiteternes vidtgående opløsning. For det første mener de, at det er et problem, at identitetsteoriene kun forholder sig til den side af identitetsudviklingen, som er forbundet med social interaktion, og mangler blik for de individuelle sider af identitetsudviklingen. For det andet argumenterer de for, at man godt kan være åben over for samfundsmæssige frisættelsesprocesser og opløsningstendenser, men holde fast i tanken om en identitetskerne af en nogenlunde fast karakter, der skaber en form for indre psykisk sammenhæng hos det enkelte individ. Dette behov for at skabe en individuel sammenhængskraft mener forfatterne kan ses i det moderne menneskes bestræbelser på at skabe en fortælling om sig selv, og de trækker bl.a. Giddens’ forståelse af selvidentitet frem som et positivt eksempel herpå (Illeris et al., 2002: 51-54).

Giddens forholder sit identitetsbegreb direkte til det senmoderne samfund. Han bruger ikke begrebet identitet, men i stedet selvidentitet, som han ser som en refleksiv organiseret stræben, der består i at opretholde en sammenhængende, men konstant revideret biografisk fortælling om sig selv. Identiteten må derfor hele tiden produceres og reproduceres som en del af individets refleksive og rutineprægede handlinger. Selvidentitet handler først og fremmest om at holde en fortælling gående om sig selv, og denne fortælling inddrager og sorterer hele tiden i de ting, der sker i den ydre verden. Giddens lægger således vægt på kontinuitet og sammenhæng i det enkelte individs livsbiografi og livsplanlægning. Giddens’ selvidentitetsforståelse forudsætter eksistensen af valgmuligheder, og dermed bygger hans teori på, at det er muligt refleksivt at sammenstille en livsbiografi. Han taler om livsstilsvalg, og selvom han er opmærksom på, at disse valg ikke er ens for alle, men afhængige af køn, alder, klasse mv., så er hans grundlæggende pointe, at selvidentitetsprocesserne i det senmoderne samfund bygger på, at

man tvinges til valg, og at man er klar over, at alt i princippet kunne være anderledes (Giddens, 1996).

Som Ziehe er Giddens opmærksom på de problemer, som de mange valgmuligheder kan skabe i identitetskonstruktionerne, men han lægger i mindre grad end Ziehe vægt på ambivalensernes betydning for de nutidige handlingsmønstre. I stedet betoner han med det psykologiske begreb ontologisk sikkerhed betydningen af basale tillidsrelationer skabt i den tidlige barndom. Han ser disse som et "beskyttende hylster", der kan bortfiltrere de farer, der truer selvets integritet (Giddens, 1996: 49ff.). Han understreger, at selvidentiteten både er skrøbelig og robust – skrøbelig, fordi den biografi, som individet arbejder med, kun er én ud af mange historier (om sig selv), og robust, fordi individet trods alt er i stand til at forhindre de konflikter og modsætninger, der potentielt underminerer selvets kerne.

Jeg lægger i denne undersøgelse vægt på en socialkonstruktivistisk tilgang til identitetsbegrebet. Jeg ser både kønsidentiteter og politiske identiteter – ikke som noget, man "har" eller "får" – men som aktive og subjektive udviklede konstruktioner, der skabes og genskabes gennem hele livsforløbet i et tæt samspil med mere strukturelt bestemte samfundsmæssige positioner. Jeg ønsker at komme i dybden med de unge kvinders selvidentitet gennem de fortællinger, som de konstruerer om sig selv. Jeg lægger vægt på, at identitetskonstruktionerne indeholder både en individuel og en kollektiv dimension, hvor den individuelle (process of becoming) fletter sig sammen med den kollektive (process of belonging). Jeg lægger også vægt på, at identiteter skabes både ud fra fortid, nutid og fremtid.

Jeg mener som Stuart Hall, at de unge voksne kvinder principielt har mange positioner til rådighed i deres identitetsarbejde, både som køn og som demokratiske medborgere. Men jeg er mere kritisk end Hall i forhold til, hvor frit tilgængelige disse subjektpositioner er. Derfor lægger jeg vægt på, at der både vil være tale om kontinuitet og brud med opvækstmiljøer og dominerende kønspolitiske og demokratiske positioner. Mange af de spørgsmål, der stilles vedr. identitetsdannelse, kan efter min mening ikke besvares generelt. Hvor kulturelt frisatte de enkelte individer er, hvor mange valgmuligheder der findes, og hvor "frie" disse valg er, betragter jeg med andre ord som et empirisk spørgsmål, der ikke kan afgøres på forhånd.

Politiske og demokratiske identiteter

Politiske identiteter handler om de betydnings- og meningsskabende dele af politikken. Det drejer sig om, hvilke holdninger individer og grupper har og udvikler til politiske fællesskaber, politiske institutioner og politiske værdi-

er. Politiske identiteter er konstruerede, og de udvikles subjektivt i relation til individers hverdagsliv og livsforløb, politiske erfaringer og konkrete politiske praksis (Christensen, 2001). Vi har dermed at gøre med et bredt begreb, der vægter politiske læringsprocesser både i et livshistorisk perspektiv og i et aktuelt politisk handlingsperspektiv. Demokratiske identiteter er en delmængde heraf, men er knyttet til det demokratiske medborgerskab – dvs. til de demokratiske procedurer, den demokratiske deltagelse og de demokratiske værdier.

I denne undersøgelse er et af omdrejningspunkterne, hvad senmodernitetens tendenser til individualisering og refleksivitet betyder for de unges kvinders politiske identitetsdannelse. En vigtig del af dette er de nye betingelser, som senmoderniteten skaber for politik.

Giddens kobler sådanne nye betingelser for politikken til sin forståelse af refleksivitet og selvidentitet. Han skelner mellem livspolitik og emancipatorisk politik. *Livspolitik* handler ikke om betingelserne for valg, men om skabelsen af selvidentitet og den enkeltes fortælling om sig selv. Livspolitik er knyttet til individualisering og refleksivitet, og formålet er selvrealisering og myndiggørelse. Man er selv udgangspunktet for politikken, og det drejer sig om at være i stand til at træffe de rette valg i forhold til livsstil og livsplanlægning. Målet er at styrke den enkeltes autonomi og selvmyndiggørelse. *Emancipatorisk politik* kaldes også ”forudsætningspolitikken”, fordi den ifølge Giddens udgør betingelserne for livspolitikken. Den emancipatoriske politik handler om frigørelse fra undertrykkelse og tvang, som hæmmer individernes livsmuligheder. Emancipatorisk politik er ifølge Giddens båret frem af store bevægelser i 1900-tallet og dybt forankret i det repræsentative demokrati, som står som garant for frihed og retfærdighed (Giddens, 1996: 243ff.).

Giddens lægger også vægt på de nye betingelser for demokrati. Med betegnelsen dialogisk demokrati taler han om at ”demokratisere demokratiet”. Han afskriver ikke det repræsentative demokrati, men understreger, at i takt med samfundets aftraditionalisering og refleksivitet vil der opstå et behov for mere selvbestemmelse og højere grad af autonomi. Derfor sker der på en række områder en udvidelse af demokratiet, der slår igennem både i intime relationer i kærlighedsliv og familie, i tætte venskabsrelationer, i selvhjælpsgrupper og sociale bevægelser samt i etablerede politiske institutioner på nationalt og transnationalt niveau (Giddens, 1994b: 117-124). Demokratiske værdier bliver med andre ord målestok for en række ”nye” områder. Men Giddens understreger også, at denne udvidelse af demokratiet

ikke sker som en modsætning, men snarere som et supplement til det repræsentative demokrati.

Hverdagsmageren, der er et forsøg på at konstruere en idealtypisk senmoderne politisk identitet, kan ses som en konkretisering af Giddens' livspolitikforståelse og som en modsætning til græsroden. Kendetegnende for hverdagsmageren er bl.a. en forholdsvis snæver lokal orientering, en høj grad af individualisme, stor tillid til egen beslutnings- og handlekraft og en forholdsvis positiv og pragmatisk indstilling til samarbejde med systemet (Bang & Sørensen, 1997).

Nils Nørgaard Kristensen har fremhævet, at institutioner har stor betydning for skabelse af politiske identiteter, men der er stor forskel på, hvilket syn teorierne har på institutionerne i senmoderniteten (Kristensen, 1998; Hoff & Kristensen, 2001). Som vi har set, har Giddens (og via ham hverdagsmageren) et forholdsvis positivt syn på institutionerne, mens Ulrich Beck (og via ham "freedom's children") er langt mere kritisk. Med sit begreb om subpolitik har Beck understreget, at en fornyelse af politikken skal komme uden for det formelle politiske system (1994). Endvidere har han i forlængelse heraf kritiseret institutionerne for hverken at rumme samfundets tiltagende diversitet eller tilbyde løsninger på de problemer, som for eksempel de unge støder på i forhold til for eksempel miljø og globalisering. Beck bruger betegnelsen "*freedom's children*" om de unge i dag, hvor han på den ene side lægger vægt på de nye betydninger, som friheden har fået som en del af hverdagslivets praksis. På den anden side problematiserer han den abstrakte frihedsforståelse, som for eksempel er institutionaliseret i de vestlige demokratier, hvor man kan tale om at tilslutte sig politisk frihed, men ikke reagerer aktivt på den (1998).

De [unge] hader organisationer på grund af deres formalisme og deres kringledede og uærlige krav om "uselvsk" engagement, og de stemmer med fødderne på den måde, som blev så grundlæggende undervurderet for nogle år siden. Inden så længe vil også den tyske befolkning være nødt til at tage stilling til spørgsmålet, om bedstefars mega-organisationer virkelig kan have ret i deres jamren over værdiernes forfald, når det sidste medlem melder sig ud (Beck, 1998: 4, min oversættelse).

Ifølge Beck er de unge i dag engageret i områder, som de etablerede politiske institutioner ikke formår at forholde sig til. Derfor bliver en central del af de unges individualiseringsproces i det moderne samfund at skabe deres eget alternativ. Dette sker gennem en dobbeltstrategi, hvor de – samtidig med de lægger afstand til institutionerne – opbygger nye selvorganiserede former for omsorg for andre.

Politiske sociologer har peget på den tendens, at træk i senmoderniteten vil føre til en afkobling fra kollektive fællesskaber og til en svækkelse af den politiske handlekraft, fordi politikken kommer til at "handle om én selv". Hverdagsmageren er ét eksempel herpå; Johannes Andersens tese om zap-zap-kulturen er et andet (Bang & Sørensen, 1997; Andersen, 1996; 2000). Problemet er for mig at se, at der i for høj grad bliver sat lighedstegn mellem individualisering og individualisme. Dermed afskærer man sig muligheden for at undersøge, om aftraditionalisering og "frisættelse" fra tidligere fællesskaber ikke også rummer mere positive sider i form af skabelse af nye betingelser for fællesskaber baseret på autonomi, højere grad af både lighed og forskellighed samt nye solidaritetsformer. Ulla Højmark Jensen (2001) har også forholdt sig kritisk til opfattelsen af unges individualisme, og hun har gennem empiriske studier af unge tilbagevist, at unge er uengagerede i fællesskaber og ligeglade med andre. Jeg ser også Becks tese om unges dobbeltstrategi som et positivt supplement til at forstå de unges politiske identitetsdannelse. Han advarer også mod at sætte lighedstegn mellem individualisering og individualisme, fordi han mener, at de nye selvorganiserede politiske fællesskaber for det første kan bryde med de begrænsninger, som "gamle" kollektive mønstre ofte betød for individualiteten, og at de for det andet kan være grobund for alternative måder at koble det individuelle og det kollektive.

At tænke på sig selv og samtidig leve for andre, hvilket en gang blev betragtet som en modsætning, viser sig at være en indre substantiel sammenhæng (Beck, 1998: 9, min oversættelse).

Magt som mobilisering og politisk myndiggørelse

Kønsforskningen har været med til at understrege et dobbeltperspektiv på magt, hvor man har lagt vægt på ikke kun at se på magt som undertrykkelse og dominans, men også at se på magt som mobilisering og evne til at skabe forandring og handle i fællesskab. Mobiliserings-/empowermenttilgangen udviklede sig i 1980'erne og 1990'erne som en konkurrerende tilgang til de dominerende magtforståelser, der lagde vægt på kvinders eksklusion og undertrykkelse. En af inspirationskilderne var den amerikanske forsker Kathy Ferguson, der i sine magtanalyser vendte den pluralistiske magtforståelse på hovedet. I stedet for at definere magt som A's evne til at få B til at gøre noget, som han/hun ellers ikke ville have gjort, tolkede Ferguson magt som A's evne til at få B til at gøre noget, han/hun ellers ikke ville kunne gø-

re. I stedet for tvang lagde Ferguson vægt på kollektiv mobilisering, evne til at handle i fællesskab og skabe forandringer (Ferguson, 1987).

Jeg mener ikke, at man nødvendigvis behøver at se de forskellige magt-tilgange som konkurrerende, da det ofte vil være mere frugtbart at se dem som supplerende. Med udviklingen af mobiliseringsbegrebet er det blevet muligt at opbygge mere dynamiske magtforståelser, der kombinerer viden om samfundets grundlæggende magtstrukturer med en forståelse af politisk praksis. Inden for kønsforskningen har det bl.a. ført til et dobbeltblik, der både er åbent over for reproduktion og for forandring af kønshierarkierne. Denne opdeling er også blevet betegnet som "magt fra oven" og "magt fra neden" (Christensen & Siim, 1990).

"Demokrati fra Neden-projektet" foretog en nyttig præcisering af empowermentbegrebet ved at skelne mellem mægtiggørelse og myndiggørelse.³ Mægtiggørelse vedrører de "ydre forhold" som for eksempel tilvejebringelse af politisk handle- og indflydelsesmuligheder i forhold til civile, politiske og sociale rettigheder. Det drejer sig her om medborgerskabets status og muligheder for at kunne deltage og anvende eksisterende handlemuligheder. Myndiggørelse handler om evnen til at udnytte disse rammer og handlemuligheder. Der fokuseres her på den subjektive erhvervelse af kompetencer, dvs. den enkeltes evne og vilje til at bruge politiske handle- og indflydelsesmuligheder. Der lægges her vægt på forståelse og fornemmelse af fællesskaber samt på udviklingen af demokratiske kompetencer (Goul Andersen et al., 2000: 14-15; Bang et al., 2000: 25; Kristensen, 1998: 57).

I denne bog er det især de subjektive sider af magtproblematikken og dermed myndiggørelsesaspektet, der er relevant. Spørgsmålet er, om de unge voksne kvinder er politisk interesserede; om de har og føler, de har politiske kompetencer og handlekraft; om de "tror, de kan gøre en forskel", og om politik er en del af deres livsprojekter og reflektivt strukturerede livsplanlægning. I analysen bruger jeg betegnelsen politisk myndiggørelse som en mere præcis indikator på, hvilke dele af magtaspektet jeg lægger vægt på.

Datamateriale, metode og forskningsproces

Som nævnt tidligere er denne kvalitative interviewundersøgelse foranlediget af kvantitative undersøgelsers resultater vedr. unge kvinders politiske holdninger og deltagelse. Det har været mit overordnede formål at komme "bagom" og i dybden med for eksempel paradokset mellem de unge kvinders høje demokratiske engagement og deres meget lave politiske deltagel-

se, men også at vise en formodet alsidighed og mangfoldighed i unge kvinders politiske identiteter, som ikke kan rummes inden for de kvantitative undersøgelser. Men selvom udgangspunktet således har været forholdsvis klart, ligger der en række valg bag design og afgrænsning af den kvalitative undersøgelse.

Datamaterialet

Jeg har i undersøgelsen valgt at fokusere på unge kvinder, der *ikke* er tilknyttet politiske partier eller andre formelle politiske organisationer. Begrundelsen for dette er, at jeg har fundet mange af de forklaringer (inklusiv mine egne), der er kommet ud af de kvantitative surveyundersøgelser, ufuldstændige og utilfredsstillende. For det første har vi forskere ikke kunnet opstille tilstrækkelige forklaringer på, hvorfor de unge kvinder ikke var aktive, og for det andet har jeg af og til følt, at vi har været med til at konstruere og cementere et billede af de unge kvinder som ikke politisk aktive, ja næsten som "apolitiske". På den anden side opfatter jeg det både som et demokratisk og et kvindepolitisk problem, hvis udviklingen forsætter i retning af færre og færre kvinder, i for eksempel de politiske partier. Mit håb er derfor også, at denne undersøgelse kan være med til at pege på nogle af de politiske potentialer, som de unge kvinder har.

Jeg kunne have valgt at fokusere på de aktive unge kvinder i partierne og for eksempel de kønsspecifikke barrierer, som de eventuelt oplever her. Jeg har dog fundet det mere oplagt at tage afsæt i nogle af de unge kvinder, hvis stemmer har en tendens til at fortone sig i surveyundersøgelserne. Det drejer sig om dem, der *ikke* er aktive i de formelle politiske institutioner, hvilket kan skyldes, at de slet ikke foretrækker at være aktive eller at være aktive andre steder. Ud fra disse kriterier har jeg inddraget tre grupper af respondenter til interviewundersøgelsen: Kvinder, der er aktive i enten de venstreradikale bevægelser eller i ATTAC, samt kvinder, der ikke er politisk organiserede, og som ikke opfatter sig selv som politisk aktive.

Jeg har afgrænset gruppen til at være de såkaldte "unge voksne" mellem 20-25 år. Begrundelsen for, at respondenterne er så "gamle unge", er, at de har et vist minimum af politiske erfaringer (for eksempel som vælgere). Men det er også ud fra en mere principiel antagelse om, at det er i denne aldersgruppe, at individualiseringen er i højsæde. Som Ivar Frønes har gjort opmærksom på, er denne livsfase ikke længere i så høj grad forbundet med arbejdsforpligtelser og med at stifte familie. Den har snarere karakter af en såkaldt "friends-periode", hvor der er stort rum for egne prioriteringer (Frønes, 1997).

Ud fra disse kriterier bygger interviewmaterialet på 15 interviews med unge voksne kvinder inden for følgende grupper:

- ATTAC-bevægelsen i Aalborg og København
- Venstreradikale bevægelser på Nørrebro i København
- Kvinder, som ikke er politisk organiserede (alle studerende på videregående uddannelser i Aalborg).

Der er interviewet tre kvinder fra ATTAC-bevægelsen og fire kvinder fra de venstreradikale bevægelser.⁴ Interviewene med ATTAC-kvinderne i Aalborg er foretaget i deres hjem eller på Aalborg Universitet, mens interviewet med den ene københavnske ATTAC-kvinde er foretaget på en rolig café. Interviewene med kvinderne fra de venstreradikale bevægelser er foretaget i deres hjem. Denne gruppe ønskede at blive interviewet to og to, men den del af interviewene, der vedrører deres livsforløb, er lavet individuelt. Interviewene med de ikke politisk organiserede kvinder er foretaget sammen med sociologistuderende Kirsten Sværke, som har arbejdet på projektet i forbindelse med et praktikforløb. Her er der først lavet et gruppeinterview med fire kvinder og dernæst tre individuelle interviews. I Bilag 1 er der en samlet oversigt over interviewpersonerne.

Med udvælgelsen af respondenterne følger også nogle afgrænsninger. Mit fokus ligger på kvinder, der har organisatoriske og/eller uddannelsesmæssige ressourcer, og jeg har dermed afgrænset mig fra at inddrage mindre ressourcestærke grupper af unge kvinder. Det betyder, at det – uanset hvor relevant det måtte være – ikke er marginalisering og magtesløshed, der er i centrum. En anden afgrænsning vedrører de unge mænd. Ideelt set burde undersøgelsen omfatte begge køn, både fordi det er relevant i forhold til at sammenligne kønnene, men også fordi jeg opfatter både kvinder og mænd som kønnede individer. Men det har af tidsmæssige årsager ikke været muligt at inddrage et tilstrækkeligt antal mænd. Jeg lægger dog vægt på det kønsrelationelle perspektiv i analysen, idet jeg ser kvindernes kønnede identiteter og den kulturelle praksis i bevægelserne som et resultat af samspillet mellem kønnene. Men jeg er opmærksom på, at det er set fra kvindernes position og ikke fra mændenes. Det er også vigtigt at nævne, at jeg i udvalget af bevægelser ikke har inddraget højreorienterede grupper. Dette hænger sammen med, at i den periode, hvor materialet er samlet ind, har det især været i ATTAC og de venstreradikale bevægelser, at kvinder har været aktive.

Interviewene er semi-strukturerede og tilrettelagt i to dimensioner, hvor den ene dimension lægger vægt på den enkelte persons livsforløb og politiske biografi og den anden dimension på politiske og kønspolitiske holdninger samt på deltagelse/ikke-deltagelse i demokratiske fællesskaber. I den første dimension har jeg fokuseret på politisk socialisering og på brud og kontinuitet i forhold til opvækstmiljøer. I den anden dimension har jeg taget udgangspunkt i, hvad kvinderne ”mener” og ”gør/ikke gør”, og i politisk myndiggørelse, hvor jeg ser på politisk interesse, politisk tillid, handlekraft mv. Nogle af disse spørgsmål har været direkte inspireret af formuleringer fra kvantitative spørgeskemaer. Jeg har for eksempel benyttet mig af muligheden for at spørge uddybende til politisk interesse. Rent praktisk har jeg haft en lettere struktureret interviewguide, som dog mest er blevet brugt som huskeliste.

Jeg har også brugt en *billedmappe* i forbindelse med interviewene. Den har været nyttig i forhold til inspiration og konkretisering for at få diskussionen på gлед. Jeg har gennem billederne illustreret forskellige deltagelsesformer og historiske og aktuelle politiske begivenheder. Materialet har været et godt afsæt til at diskutere, hvad der er legitime og ikke-legitime handlinger, samt hvem man sympatiserer og ikke-sympatiserer med. Desuden har billedmappen været en god indgang til at vurdere respondenternes kendskab og tilknytning til politiske begivenheder. For eksempel er det især billedmaterialet, der er udgangspunktet for de fortællinger fra topmødedemonstrationerne, som indgår i kapitel 5.

I fremstillingen er interviewpersonernes personlige kendetegn slørede (for eksempel navne og uddannelser). Interviewpersonerne har haft mulighed for at gennemse interviewmaterialet for at undgå misforståelser. Alle tolkninger er dog mit ansvar.

Den kvalitative metode

Denne kvalitative undersøgelse er i sagens natur ikke repræsentativ, men det betyder ikke, at spørgsmål om relevans og gyldighed er uvæsentlige. I bogen *Metoder på tværs* advarer Ole Riis mod den tilfældighed og diffuse kvalitetskriterier, som kan præge kvalitative undersøgelser. Han foreslår, at man taler om et ”teoretisk repræsentativitetskrav” i forhold til kvalitative undersøgelser. Dvs. at cases eller udvalg omfatter væsentlige kendetegn, hvis relevans kan begrundes. Dette er vigtigt for at undgå helt tilfældige cases (Riis, 2001: 95). Vedr. validitet og gyldighed foreslår Riis, at man tilstræber en bredde i analysen ved at konfrontere og supplere resultaterne

med andre undersøgelser, og at man gennem hele dataindsamlings- og analysefasen er meget opmærksom på konteksten.

I forhold til at styrke denne undersøgelses ”teoretisk repræsentativitet” og gyldighed har jeg vægtet følgende. *For det første* er undersøgelsens relevans som nævnt direkte begrundet i en række resultater fra statistiske undersøgelser. Det er således ikke en tese, men et faktum, at de unge kvinder er mindre aktive end andre grupper i de politiske institutioner. Koblingen til disse statistiske undersøgelser har jeg fulgt op på i interviewsituationen ved at bruge og supplere nogle af spørgsmålsformuleringerne herfra. *For det andet* lægger jeg i undersøgelsen vægt på kontekstualisering. Det gælder både i forhold til den politiske kulturelle kontekst omkring bevægelserne, de enkelte organisationer samt den livshistoriske kontekst, der er knyttet til de enkelte respondenter. Endelig *for det tredje* er kvinderne fra de to bevægelser udvalgt i forhold til, at de foruden deres egen historie også besidder en stor viden om de bevægelser, de kommer fra. De har flere års grundigt kendskab til såvel den udadvendte politik som det indre liv i bevægelserne, og de fungerer derfor som kerneinformanter om politiske og kulturelle processer i bevægelserne.

Undersøgelsen er overvejende induktiv, og jeg har lagt stor vægt på, at empirien og kvindernes fortællinger skulle være det bærende element. Selvom jeg har haft interviewtemaer, har jeg været meget opmærksom på, hvad interviewpersonerne lagde vægt på, og jeg haft et kriterium om, at jeg helst skulle blive overrasket og få noget at vide, som jeg ikke havde regnet med. Og sådan har det været. For blot at nævne et par eksempler, så var jeg meget overrasket over den store betydning, som kvindeundertrykkelse og vold internt i det venstreradikale miljø har spillet; over den store betydning, som en kommunistisk baggrund har haft for et par af kvinderne; over, at en af barriererne for at gå ind i de politiske partier er, at kvinderne ikke føler, de er tilstrækkelig politisk skolede, samt over, at flere af kvinderne, som er under uddannelse, i deres fremtidsperspektiver prioriterer familieperspektivet meget højere end arbejdspektivet.

Dele af undersøgelsen bryder dog med ”rene” induktive principper. For eksempel indebærer nogle af de elementer, jeg har fremhævet ovenfor i forhold til krav om relevans og generalisering, at princippet om, at det kun er empirien, der har været styrende, hverken er formålstjenligt eller muligt. Undersøgelsen er således tilrettelagt ud fra både teoretiske og empiriske indsigter og interesser, men i analysen af materialet har jeg bestræbt mig på at være så induktiv som mulig. Dette præger også min tilgang til teoriene. Jeg arbejder ikke med et generelt teoriapparat, men i stedet med mange for-

skellige teorier. Jeg har brugt teorierne i forrige afsnit til at præcisere grundlæggende forståelser og definere nogle af undersøgelsens nøglebegreber (for eksempel identitet og myndiggørelse), men i selve analysen bruger jeg teorierne som *pejlemærker*, der anviser retningen i forhold til, hvad man skal kigge efter, og som *hjælpemidler* i forhold til at foretage generaliseringer. Mit formål er således hverken at teste eller at afprøve teorierne. Tager vi Giddens' teori om selvidentitet og livspolitik som eksempel, er mit formål ikke at "bevise", at unge kvinder er livspolitisk orienterede, men i stedet at vurdere, om der i kvinders politiske identitetsdannelse er livspolitiske aspekter, og hvad de i givet fald indeholder.

Jeg ønsker at afdække begivenheder og meningssammenhænge, som de unge kvinder opfatter som betydningsfulde i deres identitetsarbejde i forhold til køn og politik. Jeg lægger vægt på betydninger, mangfoldigheder, kompleksitet og flertydighed. Et sådant analysearbejde bygger grundlæggende på fortolkning. Den første fortolkning sker i interviewsituationen, hvor kvinderne foranlediget af mine spørgsmål og deres egne vurderinger har fremstillet deres erfaringer, som det giver mening for dem i forhold til valg, prioriteringer, holdninger og fremtidsdrømme. Den anden fortolkning er min analyse og tekst. Jeg har bestræbt mig på at fastholde kvindernes stemmer og den mangfoldighed, som den rummer.

Forskningsproces

Både dataindsamlings- og analysefasen har været en vanskelig, men lærerig personlig proces. Det skyldes flere ting. I sig selv har mødet med de unge voksne kvinder, som jeg har interviewet, været tankevækkende. Jeg har gennem dem fået "kød og blod" på nogle af de undersøgelser om køn og ungdom i det moderne samfund, som jeg især har læst, men også selv været med til at lave gennem de sidste 10 til 15 år. Samtidig hermed har jeg mødt en masse refleksioner om politik, om køn, om kærlighed, om børn og om fremtiden, som ligner de refleksioner, som jeg selv havde, da jeg var midt i tyverne. Det har sat alderen og generationsaspektet i perspektiv. Jeg har af og til følt, at meget var ændret på de tyve år, der er gået – men nok endnu flere gange, at processerne grundlæggende er de samme.

Jeg var selv, da jeg var midt i tyverne, politisk aktiv på venstrefløj, og især de venstreradikale feministers fortællinger fik mig mange gange til at tænke, at meget var det samme, for eksempel de endeløse diskussioner om at koble køn til et venstreradikalt perspektiv. Men omvendt har jeg også kunnet se, at betingelserne er grundlæggende ændret – både i et generelt samfundsmæssigt plan, hvor 1970'ernes og 1980'ernes politiske og kvin-

depolitiske mobilisering var en fundamental anden ramme end nutidens fragmenterede og ikke-mobiliserede politiske kultur. Men jeg er også blevet konfronteret med den betydning, som min egen generation som forældre har haft for de unges identitetsdannelse både politisk og kønspolitisk. For nogle af de unge har der været stærke politiske traditioner at positionere sig i forhold til – for andre ikke.

Min anden udfordring har været faglig og måske endnu større. I 1989 skrev jeg bogen *Ulydige kvinders magt* (Christensen, 1989) som et led i min ph.d.-afhandling. Denne bog handlede om Kvindefredslejren ved Ravnstrup som en politisk proces. Bogen byggede på interviews og var en procesanalyse af mobiliseringen i forbindelse med kvindefredslejren. Når jeg tænker tilbage, har det været den del af mit forskningsarbejde, som jeg har følt den største tæthed til. Ikke fordi jeg var til stede på lejren, men fordi jeg følte, at det lykkedes at opbygge en forståelse for de mobiliseringsprocesser, som var på lejren – en forståelse, som jeg også selv synes, jeg formåede at formidle i bogen. Det er også den del af mit forskningsarbejde, hvor jeg har arbejdet mest induktivt og bedst har formået at lade materialet tale og lade interviewpersonerne beholde deres stemmer.

Siden da har jeg arbejdet videre med kønsforskning og politisk sociologi, men jeg har gennem årene bevæget mig længere væk fra den personlige tæthed til materialet og har i højere grad arbejdet med surveymateriale, historiske analyser og tekstanalyser. De levende stemmer og tætheden til materialet blev i sagens natur mere fraværende, selvom arbejdet har optaget mig meget. Jeg har gennem flere år ønsket at komme tilbage til de mere levende fortællinger om politik, både fordi jeg finder det personligt givende at forske på den måde, men også fordi jeg synes, der er et stort behov for den slags analyser til at supplere de mange kvantitative undersøgelser på området.

Min intention med denne undersøgelse var da også fra begyndelsen at arbejde kvalitativt og i dybden med de unge kvinders politiske identiteter. Hensigten om at arbejde mere åbent og induktivt fungerede fint i interview-situationerne, men jeg har fundet det vanskeligt i skrive- og analysearbejdet. Mine erfaringer og rutiner med at arbejde mere deduktivt med stærkt styrende teser og teoretiske analysemodeller, som jeg ”lagde ned over” materialet, har gang på gang forstyrret analysen. Interviewpersoner forsvandt i mange teorier og lange redegørelser for historiske udviklinger og baggrundsoplysninger. Og når jeg tvang mig til at lægge teorier og begreber i baggrunden og lade materialet komme til orde, så følte jeg ikke, at det var

grundigt nok, og at jeg ikke i tilstrækkelig grad formidlede det overblik over litteraturen, som jeg havde.

Alligevel har jeg bestræbt mig på at fastholde intentionerne om at arbejde induktivt. Det er blevet til en – måske – overvejende empirisk bog. Jeg håber, at læseren kan fornemme personerne bag analyserne og de subjektive fortællinger om de unge voksne kvinders politiske identiteter og kønspolitiske positioner.

Bogens opbygning og indhold

I kapitel 2, *Politisk kulturel kontekst*, ridses nogle af de væsentlige kendetegn ved den danske politiske kultur op. Især fremhæves særtræk ved den danske kønspolitiske model samt det aktive samspil, der historisk set har været mellem ”politik fra neden” (bevægelserne) og ”politik fra oven” (de politiske institutioner). Dernæst præciseres den politisk kulturelle kontekst omkring de venstreradikale bevægelser og ATTAC. I kapitel 3, *Politisk læring og kulturel frisættelse*, diskuteres først forskellige forståelser af politisk socialisering og politisk læring. I den efterfølgende analyse lægges der særlig vægt på opvækstmiljøernes betydning i kvindernes politiske identitetsdannelse samt på de mønstre, der er i fortællingerne i forhold til både brud og kontinuitet. I kapitel 4, *Demokratiske identiteter*, fremhæves de subjektive og identitetsmæssige aspekter af medborgerskabet og den politiske myndiggørelse. Analysen synliggør de store forskelle blandt kvinderne, for eksempel i deres holdninger til de politiske institutioner og i det helhedsorienterede versus det partikularistiske i deres demokratiopfattelser. Kapitel 5, *Kulturel praksis i bevægelserne*, indledes med beretninger fra demonstrationerne i forbindelse med topmøderne i Göteborg og Genova, sommeren 2001. Den anden del af kapitlet går tæt på bevægelsernes udadvendte aktiviteter og deres indre liv. Der lægges især vægt på kønnets betydning i demonstrationer og kulturelle arrangementer samt på kønsrelationerne i den daglige praksis. Kapitel 6, *Kønspolitiske positioner*, handler om både kønspolitiske holdninger og den kvindepolitiske praksis. Analysen fokuserer på, hvordan kvinderne forholder sig til tidligere og nuværende kvindepolitiske strømninger – for eksempel Rødstrømpebevægelsen og nyfeminismen. I kapitel 7, *Politiske identiteter blandt unge voksne kvinder i senmoderniteten*, sammenfatter jeg først resultaterne i forhold til mangfoldighederne i de politiske identitetsformer. Dernæst diskuteres resultaterne i forhold til nogle af de centrale begreber om senmodernitetens politiske identiteter og myndiggørelsesprocesser, som jeg har omtalt her i kapitel 1.

Noter

1. Jeg har valgt at bruge betegnelsen senmodernitet om nutidens samfund. Der findes en række andre betegnelser om samme epoke (for eksempel postindustriel, posttraditionel og postmoderne). Pointen ved at bruge Anthony Giddens' begreb om senmodernitet er, at man hermed understreger, at vi ikke har forladt moderniteten, men at de grundlæggende ændringer, der kendetegner denne epoke, i stedet sker inden for moderniteten (Giddens, 1994a). Mikael Carleheden er ligesom Giddens' kritisk over for den postmodernistiske tankegang om, at vi har forladt moderniteten. Carleheden mener i stedet, at opgaven består i at udskille forskellige faser i moderniteten. Han argumenterer for, at vi pt. bevæger os over i en tredje modernitetsfase, som han kalder "global modernity" (Carleheden, 2001). Når jeg i det følgende refererer forskellige forskeres modernitetsopfattelse, bruger jeg deres egne betegnelser. For eksempel bruger Stuart Hall betegnelsen postmodernitet, hvilket stemmer overens med hans opfattelse af vidtgående opløsning af identiteter.
2. På det teoretiske plan skelner Hall mellem tre forskellige identitetsforståelser: (a) oplysningstidens identitetsforståelse, der er baseret på mennesket som et "samlet" og centreret individ, som består af en indre, essentiel kerne; (b) en sociologisk identitetsforståelse, hvor den indre kerne i identiteten er formet i relation til signifikante andre og den livsverden, som subjektet definerer værdier, meninger og symboler i forhold til; og (c) en postmoderne identitetsforståelse, hvor identiteter ikke længere er samlet omkring et sammenhængende selv, men hvor subjektet i stedet kan "tage" forskellige identiteter (Hall, 1991).
3. Begreberne mægtig-/myndiggørelse er mere mundrette i deres negative form: afmægtig- og umyndiggjort, jf. også Bang et al., 2000: 25.
4. Der er en af respondenterne fra ATTAC, der bryder med kriteriet om ikke at være tilknyttet formelle politiske institutioner, idet hun er medlem af et politisk parti. To af respondenterne er interviewet to gange.

Kapitel 2

Politisk kulturel kontekst

Det er et væsentligt kendetegn ved den danske politiske kultur, at foreninger og bevægelser indgår i et aktivt samspil med de politiske institutioner. Denne sammenhæng mellem ”politik fra neden” og ”politik fra oven” er en af grundpillerne i det danske demokrati og helt afgørende for at forstå den politiske integration, der gennem forrige århundrede skete først af bønder, siden af arbejdere og til sidst af kvinder. Der er ingen tvivl om, at de sociale bevægelser i 1970’erne og 1980’erne var en afgørende faktor for kvinders politiske mobilisering. Nordiske kønsforskere har da også gang på gang fremhævet, at et af de helt centrale træk ved de nordiske ”kvindevenlige velfærdsstater” netop er kvindemobiliseringens forankring både i de politiske institutioner og i det civile samfund.

Men dette samspil mellem bevægelser og institutioner er også en central indikator i forhold til at indkredse forskelle i landes politiske kulturer og dermed i de forskellige betingelser, som bevægelserne opererer i. Henrik Kaare Nielsen har bl.a. vist, at der er afgørende forskelle i den tyske og den danske politiske kultur. Hvor det – for eksempel i forhold til atomkraftsspørgsmålet i 1960’erne og 1970’erne – lykkedes de danske bevægelser at få politikerne i tale, var det ikke muligt i Tyskland, hvor bevægelserne blev mødt med repressalier (Nielsen, 1991).

Blandt kønsforskere er der de seneste år opstået en større opmærksomhed på forskellene i de politiske kulturer mellem lande og de betydninger, som disse forskelle har i et kønsperspektiv. For eksempel har der i Norden været en stigende interesse for at fremanalysere forskelle i de nordiske landes kønspolitiske profiler (Borchorst et al., 1999), hvor det i forhold til temaet i denne bog er særlig interessant, at det er blevet fremhævet, at den danske kønspolitiske model bygger på en særlig høj grad af bevægelsesorientering. Denne bevægelsesorientering betyder, at samspillet mellem ”politik fra neden” og ”politik fra oven” har en særlig udformning i den danske kønspolitiske model, hvor kvindemobiliseringen her først og fremmest har været forankret i de sociale bevægelser og i det civile samfund (Bergqvist et al. (red.), 1999; Siim, 2000; Christensen & Siim, 2001).

Kvindemobiliseringen i 1970’erne og 1980’erne havde overalt i Norden en omfattende betydning på den politisk kulturelle udvikling. Dette gælder ikke mindst i Danmark. Solveig Bergman, der har sammenlignet kvinde-

mobiliseringen i de nordiske lande, fremhæver bl.a., at den autonome feminism var mest udbredt og forekom i den reneste form i Danmark, mens den var svagere i både Norge og Sverige. Bergman forklarer dette ud fra følgende to forhold. For det første, at det antiautoritære oprør og ”det nye venstre” generelt havde en større udbredelse i Danmark end i de andre nordiske lande. For det andet, at institutionaliseringen var mindre – dvs. at kvindespørgsmålets integration og placering i de politiske institutioner var svagere i Danmark end i de andre nordiske lande (1999).

Gennem kvindemobiliseringen i 1970’erne og 1980’erne skete der en konsolidering af den danske kønspolitiske model, der for det første byggede på en bred mobilisering, idet flere kvinder blev aktive medborgere, fik mere politisk selvtilid og kompetencer. For det andet førte kvindemobiliseringen til skabelse af nye kollektive identiteter i de sociale bevægelser, hvor kønsspørgsmål, ligestilling og feminism var centrale elementer. Dette skete især i Rødstrømpebevægelsen, men også i de andre sociale bevægelser, for eksempel Miljøbevægelsen i 1970’erne og fredsbevægelsen i 1980’erne. Kvindemobiliseringen førte også til væsentlige ændringer i demokratiet – både i form af udvidelse (flere aktive deltagere) og fornyelse (nye spørgsmål på den politiske dagsorden). Denne proces var bl.a. med til at ændre forståelsen af politik, eksempelvis om, hvad der er private og offentlige anliggender (Christensen & Siim, 2001).

Dette korte rids af udviklingen viser, at den høje grad af bevægelsesorientering i den danske politiske kultur har haft en række styrker i forhold til kvinders politiske integration. Imidlertid viser udviklingen i 1990’erne, at det kan være vanskeligt at fastholde en offensiv kønspolitisk dagsorden, når der ikke findes aktive og levende bevægelser. 1990’erne var for både kvindemobiliseringen og de sociale bevægelser et demobiliseret årti med større afstand mellem elite og befolkning og med større politisk fragmentering. Globalisering, voksende immigration samt flere og flere overstatslige institutioner skabte en række nye udfordringer til demokratisk fornyelse, samtidig med at det så ud til, at afstanden mellem de få bevægelser, der markerede sig i det civile samfund, og de politiske institutioner blev større og større.

I denne undersøgelse har jeg valgt bl.a. at inddrage unge voksne kvinder, der for øjeblikket er aktive i bevægelser, nemlig enten i ATTAC eller i de venstreradikale bevægelser. ATTAC er et eksempel på en nyere bevægelse, der søger en stor politisk bredde og dialog med det etablerede system. Bevægelsen har en organisationsstruktur, der – med en forholdsvis høj grad af formelle strukturelle rammer – nærmer sig en foreningsstruktur for nogle af lokalafdelingernes vedkommende. I modsætning hertil bygger

de venstreradikale bevægelser, som navnet udtrykker, på et venstreorienteret grundlag. Disse bevægelser lægger ikke særlig meget vægt på dialog med politikere, men i stedet på aktioner og demonstrationer. Organisationsstrukturen bygger på autonome grupper med en begrænset form for koordinering. I det følgende redegør jeg nærmere for de to bevægelser med særlig vægt på de politiske værdier og den strukturelle opbygning. Formålet er at præcisere den politiske kulturelle kontekst, som interviewpersonerne fra bevægelserne indgår i, og som danner ramme om deres politiske fortælling.

De venstreradikale bevægelser

De grupper, som jeg kalder de venstreradikale bevægelser, ligger i forlængelse af BZ-bevægelsen og den autonome bevægelse. Fra omkring 1995 har der ikke været en samlet bevægelse, men i stedet et løsere netværk af venstreradikale grupper og opholdssteder (Karpantschof & Mikkelsen, 2002: 120). Både BZ-bevægelsen og de autonome har historisk udspring både i den danske politiske kultur og i en europæisk politisk ungdomskultur, der har udviklet sig på tværs af landegrænser.

BZ-bevægelsen havde på den ene side rødder tilbage til "det nye venstre's antiautoritære og deltagerdemokratiske opfattelser. På den anden side repræsenterede BZ'erne et brud i den danske bevægelseskultur – især fordi de udviklede sig i en mere militant retning (bl.a. inspireret af autonome grupper i andre dele af Europa, især Vesttyskland).

BZ-bevægelsen startede i 1981 med krav om et "Ungdomshus nu!". Initiativtagerne bestod af unge fra forskellige socialistiske ungdomsorganisationer, "børnemagtere" fra Nørrebro og Christiania, kvinder fra Rødstrømpebevægelsen, punkere og elever fra Det Frie Gymnasium. Efter at de unge forgæves havde bedt Københavns Kommune om et ungdomshus, besatte de den gamle brødfabrik Rutana og senere også det nedlagte kloster i Abel Cathrinesgade (Karpantschof & Mikkelsen, 2002). De analyser, der er lavet af BZ-bevægelsen, fremhæver husbesættelser som kernen i bevægelsens aktiviteter de første år, men det understreges også, at de besatte huse ikke kun dannede ramme om de utallige konflikter med de offentlige myndigheder, de fungerede også som "et organisatorisk knudepunkt" for at udvikle en ungdomskultur, der byggede på de unges behov for at skabe et liv på egne betingelser. Samtidig hermed udviklede bevægelsen en række mere uadvendte politiske aktiviteter i forhold til især antiracisme, miljø og globale spørgsmål (Madsen et al., 1982).

Analyser af BZ-bevægelsen har peget på flere forhold, der prægede det politiske ungdomsmiljø. For det første var det kendetegnet af, at stederne

også tiltrak unge med en række sociale problemer, hvilket betød, at der ofte – foruden de oprindelige initiativtagere – boede en række forskellige grupperinger af unge. Leif Thomsen kendetegner gruppen som ”på en gang stærke, fandenivoldske, bange, usikre og sårbare”. En modsætningen mellem hårdhed og naivitet, som også autoriteterne havde svært ved at forholde sig til (Thomsen, 1995: 76). For det andet udviste myndigheder en hidtil uset brutal adfærd over for de unges husbesættelser; det førte ikke kun til adskillige sammenstød, men også til en optrapning af volden fra begge sider. Herigennem skete der en radikaliserings af bevægelsen og aktionsformerne. For eksempel overtog dele af bevægelsen efter konfrontationer med politiet i forbindelse med barrikaderingen af Ryesgade det tyske ”sort-blok”-koncept, der bygger på meget radikale og militante aktioner.

Som på den øvrige venstrefløj var BZ-bevægelsen i slutningen af 1980’erne kendetegnet af afmatning. Bevægelsen mistede på dette tidspunkt en række organisatoriske knudepunkter i form af de besatte huse. Det var også på dette tidspunkt, at bevægelsen ændrede sig i retning af de autonome i og med, at der blev lagt meget større vægt på relationer til internationale begivenheder, men også på alliancer med andre protestgrupper omkring nogle af 1990’ernes vigtigste samfundskonflikter om antiracisme og højredrejning (Karpantschof & Mikkelsen, 2002: 103; Thomsen, 1995). Et vendepunkt i udviklingen fra BZ til autonome var 18. maj 1993, hvor det efter omafstemningen af Maastricht-traktaten kom til omfattende konfrontationer mellem politi og demonstranter på Nørrebro (Karpantschof & Mikkelsen, 2002).

Den autonome bevægelse bestod af et løst organiseret netværk af venstreradikale grupper og tilholdssteder. Det var kendetegnende for denne militante og venstreradikale ungdomsbevægelse, at den var kritisk over for det etablerede system, hvilket vil sige både de politiske institutioner og andre offentlige myndigheder (især politiet), som efter aktivisternes mening hindrede deres livsudfoldelse, og som var konkrete eller symbolske repræsentanter for et system, som de unge venstreradikale var grundlæggende imod.

Leif Thomsen ser bevægelsen som et udtryk for postmoderne eksistensbetingelser præget af nostalgi og paniskscener. I iscenesatte fællesskaber/stammer i det postmoderne samfund søger unge autenticitet og mening. En del af de unge lander dog efter Thomsens mening i en kategori, som han betegner som revolutionære idealister (Thomsen, 1995: 86).

Karpantschof & Mikkelsen har en mere positiv tolkning, hvilket givetvis hænger sammen med deres tilgange til bevægelsesstudier. De er nemlig kritiske overfor at studere bevægelser som et led i en generel ungdomskul-

tur, der vægter samtidsdiagnoser og generelle modernitetsbetragtninger. I stedet argumenterer de for, at man skal analysere bevægelser som konfliktmobilisering og handlemuligheder i en konkret historisk kontekst. De lægger vægt på politiske processer og på empirisk identificerbare og handlende bevægelser, der interagerer i et samspil med medspillere og modstandere (Karpantschof & Mikkelsen, 2002: 103).¹

Op gennem 1990'erne har der været flere *selvstændige kvindeorganiseringer* i det venstreradikale miljø, ligesom der har været en række kvindekollektiver og kvindegrupper i tilknytning til de besatte huse og andre af bevægelsens kollektiver. De venstreradikale feminister i denne undersøgelse kommer fra *Feministisk Koordinering*, som opstod i 1999. Denne kvindeorganisering har rødder tilbage til Revolutionære Feminister fra 1991 og Feministisk Aktion fra 1998. Feministisk Koordinering opfatter sig som venstreorienterede, radikale feminister, der arbejder for både at ændre samfundet og kvinders undertrykte placering. Udover kvindespørgsmålet lægger gruppen vægt på antiracisme, på globalisering og på kampen mod EU. Feministisk Koordinering har arbejdet tæt sammen med Antifascistisk Aktion (AFA), som nok har været den meste markante organisering i det venstreradikale miljø i 1990'erne. AFA blev dannet i 1992. Gruppen er stærkt antikapitalistisk, og den lægger vægt på antiglobalisering og på antiracisme. Både AFA og Feministisk Koordinering har været organiseret omkring café Kafa-X på Nørrebro. Grupperne har sammen og hver for sig arrangeret demonstrationer, aktioner, politiske møder og kulturelle arrangementer. Som vi skal se senere, har Feministisk Koordinering positioneret sig både som en central del af det antiracistiske arbejde, men samtidig også i opposition til en stærk mandedominans i AFA² (*Politiken*, d. 24. juni 2001; Feministisk Aktions historie, 1999).

De venstreradikale bevægelser – fra BZ-bevægelsen og frem til i dag – har kæmpet mod ”systemet” og har samtidig eksperimenteret med alternative sociale og politiske organisationsformer. Disse processer har handlet om magt, mobilisering og demokrati. Men de har også handlet om køn og om kulturelle frisættelsesprocesser, hvor bl.a. deltagernes relationer til hinanden, til deres opvækstmiljøer og til samfundsmæssige institutioner og autoriteter har spillet en rolle i de unges politiske identitetsdannelse. Det er disse processer, som jeg vil forsøge at indkredse i analysen.

De interviews, jeg har lavet i det venstreradikale miljø, er med unge voksne kvinder (ca. 25 år), som har været i bevægelsen omkring 10 år. De fire interviewpersoner er alle kerneaktivister i Feministisk Koordinering, men deres kendskab til det venstreradikale miljø er langt bredere. De har

været med i ”slipvinden” fra BZ-bevægelsen, i diskussioner og aktiviteter i forbindelse med den autonome bevægelse, og de indgår nu som erfarne ressourcepersoner i miljøet. Jeg har lagt vægt på at gå i dybden med deres demokratiopfattelser – hvad betyder det for eksempel, når de er imod ”systemet”, hvilke erfaringer har de med politiske institutioner, hvad er for dem at se gode politiske manifestationsformer mv.? Kvinderne er feministe, og de har arbejdet for at opbygge og fastholde feministiske autonome organiseringer i det venstreradikale miljø. De har meget fokus på køn i deres fortællinger om bevægelsen og bevægelsens sociale netværk og miljø. Det er et fokus, som den eksisterende forskning om disse bevægelser ikke har haft så meget blik for.

ATTAC³

ATTAC har intet med det engelske ord ”Attack” at gøre, men er i stedet en fransk forkortelse af ”Association pour une taxation des transactions financières pour l’aide aux citoyens”⁴ (bevægelsen til indførelse af Tobin-skatten på finansielle transaktioner til fordel for borgerne). ATTAC-bevægelsen startede i Frankrig i juni 1998, foranlediget af en leder i *Le Monde Diplomatique*. Heri opfordrede chefredaktør Ignacio Ramonet bl.a. til at skabe en bevægelse, der kunne kontrollere de internationale finansmarkeder:

Hvorfor ikke skabe en verdensomspændende medborgerbevægelse ATTAC for at indføre Tobin-skatten til fordel for medborgerne? I samarbejde med fagforeninger, kulturforeninger, sociale bevægelser og miljøorganisationer skulle den kunne fungere som en fænomenal pressionsgruppe (her citeret fra Clinell, 2001: 25).

Bevægelsen fik en stor opbakning i Frankrig i løbet af 1998 og 1999. Samtidig hermed var omfattende demonstrationer i Seattle i forbindelse med Verdenshandelsorganisationens (WHO) topmøde i 1999 med til at understrege, at der på dette tidspunkt var skabt en globaliseret verdensbevægelse mod de frie markedskræfters negative følger (Clinell, 2001: 23).

I Danmark var det især *Dagbladet Information*, der i slutningen af 2000 startede en debat om et ATTAC-Danmark gennem en række artikler og debattmøder. Da der i februar 2001 blev afholdt et stort landsdækkende møde, havde ATTAC allerede spredt sig til det meste af landet. Det var ikke kun store byer som Aalborg, Århus og Odense, der havde lokalafdelinger – i efteråret 2001 var der 17 lokalafdelinger i Danmark. Mange af de folk, der sluttede sig til bevægelsen, kom fra andre organisationer. I København var det især Mellemfolkeligt Samvirke (MS), i Århus Internationale Socialister (IS), mens det i Aalborg i høj grad var studerende og ansatte fra Aalborg

Universitet, der var de drivende kræfter i opbygningen (Klindt & Lyng, 2001: 5).

ATTAC er ikke en antiglobaliseringsbevægelse, men en bevægelse, der sætter fokus på globaliseringen og internationale forhold. Det politiske grundlag bygger på en kritik af den nyliberale dominans i den internationale økonomi – i stedet for free trade skal der være fair trade. Bevægelsen er kritisk over for den økonomiske globalisering, fordi den bygger på frie kapitalbevægelser og på finansielle markeders dominans. Markedet er domineret af spekulanter, store virksomheder og ikke af demokratiske internationale institutioner, som kan kontrolleres. ATTAC understreger, at de politiske ledere ikke har de nødvendige politiske midler til at kontrollere og regulere det globaliserede marked, som bliver mere og mere uretfærdigt. Derfor mener de, der skal etableres et politisk modtræk, der lægger vægt på, at borgerne skal have demokratisk kontrol med beslutningerne (Klindt & Lyng, 2001). ATTAC ser sig selv som en græsrodsbevægelse, der på tværs af landegrænser fremhæves som et alternativ til de eksisterende institutioner:

Samtidig som partier og fagforeninger over hele Europa i rasende fart mister medlemmer og vælgeres interesse, foregår der et kraftigt opsving for politisk aktivitet af en eller anden slags: En bredt forankret, partipolitisk uafhængig græsrodsbevægelse med horisontale kontakter mellem landene, hvis største mål er at forsvare et retfærdigt samfundssystem (Clinell, 2001: 23).

ATTAC's formål er at skabe mulighed for at kontrollere og regulere økonomien. Bevægelsen er opbygget omkring fire aktuelle hovedkrav.

- Indførelse af Tobin-skatten (0,1% skat på valutatransaktioner)
- Eftergivelse af u-landenes gæld
- Demokratisk kontrol med pensionsfondes investeringer
- Afskaffelse af skatteparadiser.

Da ATTAC-bevægelsen startede i Danmark, var der enighed om, man skulle prøve at bevare den flade struktur og lægge vægt på græsrodsorganiseringen og ikke som i Frankrig på en stærk hierarkisk organisation med en præsident i spidsen. I Danmark er det lokalgrupperne, der er bevægelsens demokratiske basis. Bevægelsen er dog baseret på medlemskab og ikke kun på aktivitet. Der afholdes landsmøder to gange årligt og mellem landsmøderne er det landsudvalget, der tegner bevægelsen udadtil bl.a. gennem fem talspersoner. Det ser ud til, at det i praksis har været vanskeligt for ATTAC at holde fast i den flade struktur. Set fra et bevægelsesperspek-

tiv er ATTAC forholdsvis hierarkisk og strukturelt opbygget. Klindt & Lyng (2001) mener, at denne struktur har været med til at skærpe forskellene mellem de unge (fra sidst i teenageårene og til sidst i tyverne) og de ældre (fra 40 år og opefter). Deres formodninger bygger på udtalelser fra nogle af medlemmerne i Aalborg, hvor bl.a. en yngre kvinde udtaler, at det for hende ikke er spor overraskende, at det især er de ”ældre” medlemmer, der indgår i landsledelsen.

... de unge gider sgu ikke den slags. I øvrigt er der for langt til København, når man er nødt til at tage toget, fordi man ikke har råd til at flyve. Sådan er det altid, hvis man er organiseret i et eller andet ... Det vigtige foregår altid i København og er hamrende kedeligt. Det skal kunne passe ind i det, man ellers går og laver, derfor har man ikke tid/lyst til at deltage i den slags længerevarende arrangementer (...) Der var da også flere, der lå og sov på nogle af de bagerste rækker, da vi skulle vedtage vedtægterne ... (Louise, 23 år – her citeret fra Klindt & Lyng, 2001: 7).

At de unge er faldet fra, gælder dog ikke kun i Aalborg, men for eksempel også i ATTAC-København. For eksempel siger Rikke, at hun egentlig ikke oplever nogen konflikt mellem unge og gamle i ATTAC, men de unge er bare faldet fra:

Der er jo ikke rigtig nogen konflikt. De unge falder simpelthen bare fra. Der er ikke noget, som har været åbenlys konflikt. Her i København er der jo så mange andre muligheder for at være politisk aktiv. Problemet er, at der er så mange, som ikke rigtig ved, om de vil være med, og hvis man ikke giver dem opmærksomhed og passer lidt på dem, jamen så falder de fra. Og det er oftest de unge (...) Jeg kunne godt tænke mig at få dem genaktiveret, men for at det skal ske, har vi brug for mange flere konkrete sager, som tiltrækker de unge (Rikke).

ATTAC lægger meget vægt på at afgrænse sig over for venstreorienterede og militante grupper. De mener, at bevægelsen skal være en bred bevægelse og dække hele det politiske spektrum. Desuden tager ATTAC kraftig afstand til enhver form for vold. Det sidste er blevet endnu mere vigtigt efter demonstrationerne ved topmøderne i Göteborg og Genova, hvor ATTAC's budskab druknede i de voldelige sammenstød mellem demonstranter og politi, som var det, medierne interesserede sig for.

At det er så vigtigt at markere det fredelige budskab, fremgår af hjemmesiden (www.attac-danmark, september 2002). Også her præciseres det, at ATTAC intet har med Attack at gøre, og det understreges, at ATTAC i alle lande konsekvent tager afstand fra vold. I stedet lægger de vægt på dialog med organisationer og myndigheder. Bevægelsen forklarer også, at det er vigtigt at deltage i for eksempel topmødedemonstrationer – både for at

minde politikere om deres budskaber og for at vise solidaritet med ofrene for globaliseringen. Det understreges også i den forbindelse, at ATTAC ikke mener, man skal hindres i at udøve sine demokratiske rettigheder hverken af politiet eller af andre konfrontationssøgende og voldelige demonstranter.

Til denne undersøgelse er der interviewet tre ATTAC-kvinder. De to første interviews er også foretaget i efteråret 2001 med kvinder af ATTAC-Aalborg. Begge disse kvinder har været med i opstarten til ATTAC, og især den ene har påtaget sig et stort organisatorisk ansvar for lokalafdelingen. Det sidste interview er foretaget efteråret 2002 i ATTAC-København, hvilket skyldes, at der ikke – udover de tidligere interviewede – var kvinder i den relevante alderskategori tilbage i ATTAC-Aalborg i 2002 pga. bevægelsens medlemsmæssige tilbagegang i Aalborg.

Siden ATTAC startede for omkring halvandet år siden, har bevægelsen undergået store forandringer. Medieopmærksomheden er taget gevaldigt af, og de fleste af de mange aktive har igen forladt bevægelsen. Den store interesse har fortonet sig, og mange af de aktivt interesserede har forladt bevægelsen. Der findes ikke nogen fyldestgørende analyser af, hvordan udviklingen i ATTAC-Danmark har været. Men forklaringerne på nedgangen er forskellig alt efter, hvem man spørger, eller hvem der udtaler sig. Nogle lægger vægt på, at ATTAC har været for tæt knyttet til den politiske venstrefløj, hvorfor det har været svært at oparbejde en bred politisk gennemslagskraft; andre fremhæver, at bevægelsen i for høj grad er blevet identificeret som stenkastende aktivister; andre har det modsatte synspunkt, nemlig at bevægelsen har satset for meget på bredden og har været for "pæn" – at der ikke er blevet markeret tilstrækkelig afstand til kapitalismen, og at man ikke aktivt har formået at knytte an til globaliseringens brændpunkter; andre igen lægger vægt på ændringer i tidsånden, hvor det især fremhæves, at den internationale dagsorden ændrede sig efter 11. september, 2001 (*Information*, 10. september, 2002). Gisningerne er mange, og der findes givetvis ikke én, men flere sammenhængende forklaringer på, hvorfor bevægelsen toppede stort set, inden den var kommet i gang.

For mig at se er der tre dilemmaer, der har været udslagsgivende for bevægelsens status her medio 2002, hvor de to første er, hvad jeg vil kalde "klassiske" bevægelsesdilemmaer. Det handler for det første om modsætningen mellem en flad bevægelsesstruktur og en mere formel foreningsstruktur, hvilket til en vis udstrækning er kommet til udtryk som en modsætning mellem unge (aktivister) og ældre mere foreningsorienterede medlemmer samt mellem en mere aktivistisk orienteret linje og en linje, der for

eksempel lægger vægt på argumenter baseret på alternativ ekspertise. For det andet drejer det sig om at fastholde en politisk bredde samtidig med, at det samfunds- og globaliseringskritiske perspektiv i realiteten har den største forankring og opbakning blandt venstreorienterede grupper. Det andet dilemma er mere knyttet til de specifikke betingelser om at etablere en global medborgerbevægelse, der agerer i det civile samfund på tværs af nationale landegrænser med vidt forskellige politiske kulturelle traditioner. Eksempelvis er der meget stor forskel på bevægelsernes samspil med de politiske institutioner i den danske og den tyske politiske kultur (Nielsen, 1991). Jeg ser det globale medborgerperspektiv og intentionerne om at opbygge en bevægelse på tværs af nationalstaterne som ATTAC's store styrke, men også som en meget stor udfordring.

Bevægelserne i dag

Da jeg startede denne undersøgelse i foråret 2001, toppede ATTAC-bevægelsen, og der var generelt en meget stor medieopmærksomhed omkring globaliseringsspørgsmål og -bevægelser. Dette blev forstærket, da det i forbindelse med topmøderne i Göteborg og Genova i sommeren 2001 kom til store konfrontationer mellem demonstranter og politi. Begivenhederne ved topmøderne har været et af omdrejningspunkterne i de fleste af interviewene, som jo fandt sted kort tid herefter. Det var et velegnet afsæt til at diskutere, hvilke aktionsformer interviewpersonerne foretrækker, hvilke holdninger de har til myndigheder og medier, samt hvad de mener om samarbejde på tværs af de forskellige bevægelser. Derudover indgår der i kapitel 5 to personlige beretninger fra deltagelse i konfrontationer ved topmøderne. Den ene fortæller er Julie fra ATTAC-Aalborg; den anden Nina fra de venstreradikale bevægelser.

Selvom der fra undersøgelsens start til dens færdiggørelse ikke er gået mere end ca. halvandet år, har bevægelserne ændret sig undervejs. For øjeblikket spiller ATTAC-bevægelsen ikke den samme fremtrædende rolle, som den gjorde for et år siden. Desuden har en ny bevægelse meldt sin ankomst. Det er Globale Rødder, som blev dannet i efteråret 2001 efter sommerens topmødedemonstrationer. Formålet med bevægelsen i Danmark er at skabe en ramme for en mere aktivistisk globaliseringsbevægelse, som kan skabe nytænkning og bryde den isolation af radikale idéer, som bl.a. de autonome var havnet i. Globale rødder lægger vægt på civil ulydighed. De mener det er nødvendigt at synliggøre og styrke konflikterne i samfundet, men uden brug af vold. Bevægelsen er inspireret af den italienske bevægelse Tute Bianche/De Hvide Overalls, som prioriterer ikke-voldeligt aktioner,

samtidig med at de ønsker at fastholde konflikter som et vigtigt led i politiske kampe (GAIA, 2002; *Politiken*, 14. juli, 2002).

Noter

1. Som jeg var inde på i kapitel 1, mener jeg ikke, at der behøver være en modsætning mellem et modernitetsperspektiv og et såkaldt konfliktmobiliseringsperspektiv. I både kapitel 4 og kapitel 5 forsøger jeg at koble de to perspektiver.
2. Andre centrale grupperinger gennem de sidste 10 år har bl.a. været *By-Økologisk Aktion* (BAK), som arbejder for at bevare Folkets Park på Nørrebro. Denne gruppe startede i 1993 i forbindelse med byggeriet af Øresundsbroen. *Rød Ungdom*, som er en revolutionær ungdomsorganisation, der opstod i 1993, da DKU og VSU blev splittet. Rød Ungdom ønsker at samle forskellige socialistiske fraktioner. *Socialistisk Ungdomsfront* (SUF) blev dannet i 2001 i forbindelse med en sammenlægning af Enhedslistens Ungdomsnetværk og Rebel. Denne gruppe lægger vægt på anti-EU, antiracisme og mod globalisering (*Politiken*, d. 24. juni, 2001; Karpantschof & Mikkelsen, 2002). Udover Feministisk Koordinering findes der endnu en selvstændig kvindeorganisering i tilknytning til det venstreradikale miljø. Det er *Patruljen til Udrensning af Tvangsheteroseksualitet* (PUT), som er en ren lesbisk organisering. PUT kæmper mod kapitalisme, heterosexisme, racisme og patriarkat med særlig vægt på det lesbiske udgangspunkt (Goth et al. (red.), 2000: 84).
3. Afsnittet om ATTAC bygger bl.a. på *Rapport om Dansk ATTAC. I en komparativ optik med udgangspunkt i ATTAC's medlemsprofil, organisationsstruktur og politiske profil*, som er udarbejdet af stud.scient.adm. Mads Peter Klindt og stud.scient.soc. Jeppe Ingemann Lyng. Rapporten er udarbejdet på tværs af mit og Birte Siims delprojekt til Magtudredningen.
4. Denne franske oprindelse var Gry fra Feministisk Koordinering givetvis ikke klar over, da hun i interviewet til denne undersøgelse udtalte, at det bedste ved ATTAC for hende at se var navnet, og hun ville ønske, de venstreradikale grupper havde fundet på det først.

Kapitel 3

Politisk læring og kulturel frisættelse

Som nævnt i kapitel 1 lægger jeg vægt på, at politiske identiteter ikke er noget, man ”har”, eller noget, man ”får”, men noget, man ”udvikler”, og noget, man ”gør”. Jeg har også understreget, at politisk identitetsdannelse foregår i et samspil mellem individuelle og kollektive processer, bl.a. gennem begrebsparret ”process of becoming” og ”process of belonging”.

En sådan tankegang er grundlæggende anderledes end den forståelse af politisk socialisering, som udviklede sig som en væsentlig underdisciplin af politologien – især i 1960’erne og et par årtier frem. Her regnede man socialiseringen i barndommen som udslagsgivende for politiske orienteringsmønstre. Forskerne ville gøre op med myten om, at man debuterede som et politisk individ første gang, man skulle stemme, og de argumenterede for, at væsentlige politiske holdninger og adfærdsberedskaber blev dannet i barndommen. På baggrund af en række undersøgelser af amerikanske børn og unges politiske adfærd kom man frem til, at man allerede i barndom og tidlig ungdom udviklede grundlæggende politiske orienteringer, for eksempel i forhold til partiidentifikation og i forhold til holdninger til nationen. Selvom man – gennem nye undersøgelser – indså, at børnenes politiske præferencer både var meget følelsesmæssige og helt ustabile, så holdt nogle af forskerne – for eksempel Sears – dog fast i den opfattelse, at den tidlige socialisering har en væsentlig betydning. Men han understregede samtidig, at den politiske socialisering skulle forstås på en anden måde end som indprentning af de værdier, de voksne finder betydningsfulde, men i stedet som en gradvis udvikling af individets specifikke opfattelse af den politiske verden (Sears, 1990: 90; Rasmussen, 1993). Hermed blev det altså understreget, at politisk socialisering skulle begribes som mere vidtfavnende, men også at den tidlige socialisering godt kunne have en betydning, men på en mere nuanceret og mindre direkte måde end tidligere antaget.

Mens der således har været store diskussioner om barndommens politiske betydning, er ungdomsperiodens indflydelse på den politiske identitetsdannelse blevet understreget gang på gang. For eksempel også gennem amerikanske undersøgelser, hvor bl.a. Jennings & Niemi gennem undersøgelser af highschool-elever og deres forældre kom frem til, at de generationer, der voksede op med ungdomsoprøret, var langt mere politisk aktive og engagerede end deres forældre samtidig med, at de også i højere grad orienterede sig mod udenomsparlamentariske aktiviteter og protestadfærd,

terede sig mod udenomsparlamentariske aktiviteter og protestadfærd, end forældrene gjorde eller havde gjort, da de var unge (1981).

Dette fokus på generationer (også kaldet generationsforklaringen) markerer opfattelsen af, at den grundlæggende politiske socialisering fandt sted i ungdomsårene under indflydelse af både sociale og politiske forhold. Senere er det blevet fremhævet, at den politiske holdning og den politiske adfærd, som kendetegner en ungdomsgeneration, også vil påvirke kommende livsfaser (Jennings & Niemi, 1981; Inglehart, 1977; 1990). Denne generationsforklaring bygger på, at ting, man oplever i ungdommen, sætter særlige spor, så ungdomsfasen kan ses som et slags spejl på fremtiden. Herover står en konkurrerende livscyklusforklaring, der lægger vægt på, at politisk deltagelse og politiske holdninger er aldersbetingede og derfor knyttet til de forskellige livsfaser (Verba & Nie, 1972). I danske politisk-sociologiske undersøgelser har man også lagt vægt på denne opdeling mellem livscyklus- og generationsforklaringer. Man har bl.a. påvist, at den politiske mobilisering og radikalisering, der kendetegnede 1968-generationen, på en række områder har fulgt denne generation også i andre livsfaser. Samtidig har disse undersøgelser understreget, at de nye ungdomsgenerationer, der ikke har været mobiliseret, hverken er nær så venstreorienterede eller så politisk aktive, som 1968-generationen var (Svensson & Togeby, 1986; Svensson & Togeby, 1991; Andersen et al., 1993; Christensen, 1994; Andersen et al., 1999; Goul Andersen et al., 2000).

Denne undersøgelse er baseret på individuelle fortællinger om politik og køn. Den er tilrettelagt, så det er muligt at lægge vægt på den enkelte persons livsforløb og politiske biografi, hvor jeg har været særlig interesseret i relationen til forældrene og opvækstmiljøet ud fra en forventning om, at den politiske kultur i opvækstmiljøet har betydning for den politiske identitetsdannelse, ikke kun som evt. internaliserede værdier i barndom og ungdom, men i mindst lige så høj grad som identitetsmarkører og brudflader i forhold til forældrene som et vigtigt led i de unges autonomibestræbelser.

Valget af unge voksne midt i tyverne betyder, at det er muligt at fokusere både på erfaringer fra barndom og tidlig ungdom. Jeg lægger vægt på, at identitetsdannelse ikke foregår i et tomrum, men at det er tæt forbundet med de specifikke kontekstuelle forhold, som har præget både forældre og børn. For de unges vedkommende er der tale om generationen efter 1968, mens forældrene alle tilhører eller ligger i omkredsen af den mobiliserede 1968-generation. Denne mobilisering forventer jeg har påvirket de unge voksne kvinders forældre, hvad enten de har været aktive eller ej.

Set i lyset heraf er de grundlæggende rammer i udviklingen af unges politiske identiteter i dag principielt anderledes, end de var for 1968-generationen, da de var unge. Ziehe relaterer dette til forskellige faser i moderniteten. Han bruger betegnelsen 2. generationsfrisatte om de unge i dag. Hermed lægges der vægt på, at mange unge i dag har forældre (samt også pædagoger, lærere mv.), som allerede *er* kulturelt frisatte (for eksempel gennem brud med politiske og kønspolitiske traditioner i forbindelse med ungdomsoprøret). Herigennem mener Ziehe, at forældrene har udnyttet den mangfoldighed af muligheder, der er blevet tilgængelige gennem en frisættelse fra traditionerne. Ziehes pointe er, at hvor bruddet med traditionerne for forældrene var et led i et oprør, er det for de unge i dag i højere grad blevet et normalkrav (Ziehe, 1998a; 1998b; 2001).

I den følgende fremstilling af de unge voksne kvinders fortællinger om deres opvækstmiljøer bruger jeg ikke begrebet politisk socialisering, men i stedet politisk læring. Socialiseringsbegrebet har traditionelt været knyttet til den grundlæggende formning i forhold til at indgå i samfundsmæssige roller og institutioner, mens begrebet politisk læring i højere grad retter opmærksomheden på den fortsatte tilegnelse og omdannelse af disse værdier, som er knyttet både til sociale interaktionsprocesser og samfundsmæssige institutioner.

De samfundsmæssige institutioner er relevante, for eksempel for de respondenter, hvor de enten selv eller forældrene har været aktive i politiske partier, sociale bevægelser eller lignende. Men det har også en bredere relevans, idet jeg ser dominerende politiske strømninger og de diskurser, de repræsenterer, som væsentlige betydningsbærende og symbolske identitetsmarkører.

For eksempel har den radikale feminisme og Rødstrømpebevægelsen givetvis haft betydning for alle respondenternes kønsidentiteter, uanset om der er tale om negative eller positive identifikationer. Tilsvarende kan brud med partier og bevægelser både være udtryk for konkrete og individuelle brud med forældrenes politiske kultur, eller det kan være et led i, at man individuelt eller kollektivt markerer egen autonomi gennem en symbolsk markering af frisættelse fra fremtrædende institutioner (Skeggs, 1997; Beck, 1998).

Fremstillingen starter med to portrætter af de unge voksne kvinder. Formålet er her at lade kvindernes egne stemmer og fortællinger tale for sig selv. Herefter følger et afsnit om politisk læring, som går på tværs af fortællingerne. Jeg lægger i dette kapitel vægt på den generelle politiske identitetsdannelse, hvor kønsaspektet indgår, men ikke tematiseres særskilt. I ka-

pitel 6 sættes der mere specifikt fokus på skabelsen af kønsidentiteter og kønspolitiske positioner.

To portrætter

Portræt af Julie fra ATTAC

Julie er 24 år og læser historie på Aalborg Universitet. Hun har været med til at starte den lokale afdeling af ATTAC og er en af kernepersonerne i den lokale organisering.

Julie er vokset op på Fyn. Hendes far, der oprindeligt stammer fra Sønderjylland, er landmand og har i mange år været tilknyttet partiet Venstre. Moderen er sygeplejerske, og Julie ved ikke, hvilket parti hun stemmer på, men hun tror, hun stemmer Venstre ligesom faderen. Begge forældrene stammer fra landsmandsfamilier, og Julie fortæller, at hun ofte har tænkt på, hvordan landsmandsbaggrunden har præget familien – både politisk og i forhold til, at hun er blevet vænnet til, at det er faderens arbejde, der er vigtigst. For eksempel i høsttiden er der ikke andre opgaver, der tæller. Hun har følt det som en prioritering af de mandlige arbejdsopgaver:

Jeg har det nok inde i mig, at hvad jeg laver, eller hvad kvinden laver – jamen det er okay, at det bliver brudt op midt i det hele, hvis det er, at manden har brug for, at man lige laver noget andet (...) Jeg tror, at hvis vi boede i en lejlighed i stedet for, og der ikke havde været alle de ting, som skulle ordnes uden om huset, så tror jeg helt klart, at min far havde været mere aktiv (...) det siger min mor også om dengang, de boede i hus og ikke på gård. Hun har alligevel nok fundet sig i, at han har en masse ting, der skal ordnes derude. Selvom hun stadigvæk brokker sig.

Der er altså tale om en forholdsvis traditionel kønsarbejdsdeling, som er begrundet med og legitimeret af landbruget. Moderen har påtaget sig hoveansvaret, selvom hun har været utilfreds med det indimellem.

I familien har de altid diskuteret politik. Mens Julie boede hjemme var det især lokalpolitik, som faderen har været meget engageret i. I dag, hvor Julie er engageret i ATTAC, så er det meget områder i relation hertil, der tages op, når hun er hjemme. Julie føler en stor opbakning fra forældrene i det politiske arbejde, hun laver, selvom de slet ikke er enige med hende.

Julie kan egentlig ikke huske, hvornår hun blev politisk aktiv, men grunden er, at fordi mange af de aktiviteter, som hun lavede før, hun gik ind i ATTAC, har hun ikke opfattet som politiske, for eksempel hendes deltagelse i "Aktive studerende mod nazisme". Interessen for globale spørgsmål startede allerede, da hun efter gymnasiet var med Folkekirkens Nødhjælp i

Malawi. Hun arbejder da også i ATTAC-gruppen om gældsproblematik i forhold til tredje verden.

Julie er slet ikke afvisende overfor, at hun på et tidspunkt vil gå ind i et politisk parti, men hun er dog i tvivl om, hvilket parti det skal være, og hun synes selv, hun først skal have flere politiske erfaringer og mere viden om politik. Hun tror da også på, at man kan påvirke politiske beslutningsprocesser gennem det repræsentative system. Derfor er det vigtigt for hende, at man i ATTAC arbejder på mange fronter – både i forhold til at indgå i dialog med politikere og i forhold til at ændre befolkningens syn på globaliseringsproblematikken. Hun lægger også vægt på udenomsparlamentariske aktiviteter, for eksempel aktioner og demonstrationer, men hun understreger, at de skal være fredelige, og man skal undgå konflikter med politiet. Derfor er Julie kritisk over for de dele i det venstreradikale miljø, som for hende repræsenterer voldelige tendenser. Julie deltog i demonstrationerne i forbindelse med topmødet i Göteborg i juni 2001. Det var en meget ubehagelig og nedslående oplevelse, fordi de fredelige demonstrationer druknede i vold, som hun følte, hun ufrivilligt også kom til at repræsentere gennem sin deltagelse.¹

Julie har siden ATTAC's start været en af kerneaktivisterne i den lokale afdeling i Aalborg. Hun synes, det er ærgerligt, at den store opbakning i starten ebbede ud sammen med den meget intense mediedækning. Hun frygter, at det vil gå ud over lokalafdelingernes arbejde, som hun prioriterer højere end de landsdækkende. Julie mener ikke, at de forskelle og uenigheder, der er i bevægelsen, så meget drejer sig om det politiske indhold, men mere om den organisatoriske opbygning.

Julie støtter generelt, at der skal være mere ligestilling mellem kønnene. Men hun har aldrig betragtet sig som feminist eller identificeret sig med kvindebevægelsen. Hun er dog blevet opmærksom på, at det i ATTAC i høj grad er mændene, der sætter sig på posterne – både lokalt og nationalt. Men hun har ingen løsninger på, hvilke strategier man skulle anvende for at løse det. Hun synes, det er svært at gennemskue, da det er nogle meget skjulte og ubevidste mekanismer, der på spil. Kvinder, inklusive hende selv, kunne nok godt komme noget mere frem, hvis bare de ville.

Portræt af Sandra fra de venstreradikale feminister

Sandra er 25 år og har siden 14-års alderen været politisk aktiv, først i Rød Ungdom og siden i det autonome og venstreradikale miljø. Her har hun været med i en række forskellige grupper, men med de selvstændige feministiske organiseringer som den primære base. Gennem de sidste ti år har San-

dra boet i flere af de kollektiver, der har været knyttet til bevægelsen, men i dag lever hun i parforhold. Da Sandra gik ind i den autonome bevægelse, forlod hun gymnasiet. Hun har haft en række forskellige jobs, men læser nu HF med henblik på at blive sygeplejerske.

Sandras forældre har begge været meget aktive i DKP. Hun fortæller om en barndom, hvor den politiske kultur omkring DKP har været familiens væsentligste base. Begge forældrene kommer fra traditionelle arbejderfamilier, hvor de er vokset op i ret trange kår. Forældrene blev skilt, da hun var syv år. Sandra blev boende hos sin mor, men politisk er det faderen, der har haft den største betydning for hende. På godt og ondt. Siden han selv var ung og gik ind i DKU, har han været meget aktiv og opbygget en politisk karriere – først i DKP og siden i Fælleskurs. Han har siddet i Borgerrepræsentationen og siden i Folketinget. Sandra husker, hvor stort et chok, det var for hendes far, da muren væltede, og Sovjetunionen brød sammen. Hun beskriver, hvordan han reagerede med en blanding af vantrøst, tristhed og sorg. Det var ikke kun et politisk projekt, der faldt til jorden. Det havde store konsekvenser for familiens netværk, fordi mange bånd blev skåret over, for eksempel til familier fra Østeuropa, Cuba og Vietnam, som var en del af det sociale netværk. Faderen tror stadig på det kommunistiske projekt. ”Han hører til en lille snart uddød race, der synes, at Stalin er en okay fyr på mange måder.”

Selvom Sandra fremhæver faderens store politiske betydning for hende, lægger hun også vægt på, at han har været meget fraværende i forhold til hendes opdragelse – ikke kun over for hende, men også over for de andre børn, han har. Han kan ikke tale følelser, men kun om politik.

Jeg blev medlem af Rød Ungdom, fordi min far anbefalede mig det. (...) Altså hvis man skal opnå kontakt med min far, så skal man gøre det gennem politik. (...) Der sad mange folk i DKP/ml, som jeg var vokset op med. Det var voksne mennesker, men de havde jo kendt mig, siden jeg var lille. Og der var mange forventninger til mig inden for partiet om, at jeg skulle gå videre over i DKP/ml, og være aktiv partiarbejder. Men det ville jeg ikke. Det bryder jeg mig ikke om, ligesom jeg heller ikke bryder mig om de folk, der var i Rød Ungdom, som også var i partiet (...) Vi fandt ved et tilfælde et brev fra centralkomiteén i partiet til nogle folk i Rød Ungdom om, at vi skulle afrettes. Og så sagde vi: Nå, men så skrider vi! Og så var vi i de autonome.²

Den anden person, som Sandra refererer til her, er en veninde, som hun fandt sammen med i Rød Ungdom. I fællesskab forlod de Rød Ungdom og deres forældres base i KP-traditionen. De var ca. 15 år, da de gik over i Rebel, som var en del af den autonome bevægelse. Den konkrete anledning til

konflikten mellem Rød Ungdom og de autonome var 18. maj-demonstrationerne i 1993, hvor DKP/ml gennem Rød Ungdom gik ind og forsøgte at forbyde de unge at tilslutte sig de aktiviteter, der fulgte i kølvandet på 18. maj-konfrontationerne med politiet.

Sandras mor reagerede voldsomt på datterens aktiviteter i det autonome miljø, bl.a. fordi det ikke varede længe, inden datteren havde været anholdt første gang. Sandra mener selv, at moderens fortvivelse ikke kun hang sammen med nervøsitet over, hvad hun lavede, men også med, at hun prioriterede det politiske arbejde langt højere end skolearbejde, hvor hun først forlod gymnasiet og siden HF.

Sandra fortæller om, hvor befriende det var for hende at komme ind i det autonome miljø. Det var virkelig en kontrast til familien, til skolen, til DKP og til Rød Ungdom. Hun flyttede tidligt i forløbet ind i Børnehuset i Baldersgade, fordi hun blev smidt ud hjemmefra.

Jeg følte mig virkelig hjemme (...) Det var sådan, at man kunne lave noget, og så kunne man se resultatet af det (...) Og så var det folk af begge køn, det var ikke kun mænd, der sad i en eller anden centralkomiteé og tog beslutninger.

I bevægelsesarbejdet har Sandra lavet en lang række aktiviteter og aktioner. Hun var i starten med i Stop-broen-bevægelsen og har siden da også prioriteret det antiracistiske arbejde og støttearbejdet til flygtninge i Danmark.

Sandra er ikke opdraget med de markante feministiske holdninger, hun har i dag – tværtimod var DKP efter hendes mening kendetegnet af en total mangel på kønspolitisk forståelse og praksis. Den stærke feministiske bevidsthed er i stedet udviklet som et led i bevægelsesarbejdet. Allerede i Børnehuset oplevede hun nemlig, hvor mandsdomineret også dette miljø var, og hun var med til at starte en kvindegruppe her. Den samme oplevelse har hun haft, da hun en kort overgang var med Antifascistisk Aktion, hvor hun blev konfronteret med en militant patriarkalsk mandekultur, både på det personlige og det politiske plan.

Sandra understreger gang på gang, at det er vigtigt med et "helt liv", hvor det sociale og politiske liv hænger sammen – at politik er en livsstil. Denne vision om et "helt liv" er på mange måder blevet realiseret gennem de sidste 10 år, hvor hun har været i det autonome og det venstreradikale miljø. Men hun er også i dag opmærksom på, hvor farligt det kan være. "For man kan jo straffe folk ved at tage det fra dem. Man kan tage hele deres sociale liv fra dem. Og det er præcis det samme, som det var i DKP".

Portrætterne viser noget om mangfoldigheden i politiske læringsprocesser i barne- og ungdomsårene. Det er tydeligvis et komplekst samspil mellem tætte familiære relationer, sociale netværk og institutionelle forhold.

Portrætterne illustrerer også, at konstruktion af politiske identiteter både bygger på kontinuitet og på brud med opvækstmiljøerne. Man integrerer det, man finder som brugbart i den refleksive skabelse af sit eget livspolitiske projekt. Andre dele forbliver disintegreret, men de udgør fortsat vigtige politiske identitetsmarkører.

Livsforløb og politisk biografi

Der er tydeligvis store forskelle på de opvækstmiljøer, som interviewpersonerne kommer fra. Nogle af forskellene er forankrede i grupperne – for eksempel kommer de venstreradikale feminister alle fire fra mere eller mindre politisk markerede opvækstmiljøer i København, mens de andre kvinder ikke kommer fra hverken så aktive eller så venstreorienterede opvækstmiljøer. Men inden for grupperne er der dog også væsentlige forskelle. I det hele taget skal man være forsigtig med at tolke forskellene for snævert til interviewgrupperne, idet der jo givetvis også er tale om regionale forskelle i og med, at nogle af ATTAC-kvinderne og de ikke politisk organiserede kvinder alle stammer fra provisen, mens tre af de venstreradikale kvinder stammer fra Nørrebro i København.

Vi har i portrættet af Sandra set, hvordan hun startede sine politiske aktiviteter tidligt i ungdomsårene på initiativ af politisk aktive forældre. Et næsten parallelt forløb har Gry, der også kommer fra en meget politisk aktiv familie, haft. I de andre familier har politik spillet en langt mindre rolle. Der er ikke blevet diskuteret politik nær så meget derhjemme, og for ATTAC-kvindernes vedkommende er det ikke på forældrenes direkte initiativ, de er blevet politisk aktive, men først og fremmest gennem studiemiljøer og sociale netværk i forbindelse med, at de er flyttet til Aalborg. De kvinder, der ikke er politisk organiserede, har mange netværk (i studie- og musikmiljøet i Aalborg), men disse aktiviteter er grundlæggende ikke knyttet på politiske aktiviteter. Tværtimod fremhæver flere af disse kvinder, at de bevidst vælger fritidsaktiviteter, der ikke er politiske, fordi de ikke ønsker at prioritere politik i deres fritid.

De venstreradikale feminister kommer alle fra politisk bevidste opvækstmiljøer. Nogle forældre har været organiseret i politiske partier og bevægelser; andre har ikke. Men grundlæggende er der tale om en politisk læring, hvor det har været normen, at man diskuterer og engagerer sig i politik. Det er også kendetegnende, at kvinderne kommer fra familier med en forholdsvis høj grad af venstreorientering. Forældrene har enten været en del af eller har oplevet den politiske og kvindepolitiske mobilisering fra 1968 og frem.

I forhold til frisættelse fra traditionelle miljøer fortæller nogle af kvinderne om, hvordan forældrene – og især mødrene – har været i stærk opposition til deres egne opvækstmiljøer. Det drejer sig for eksempel om en mor, der stammer fra et stærkt markeret borgerligt overklassemiljø, og en mor, der kommer fra en familie med dybe rødder i arbejderbevægelsen, men med egne forældre, som var småborgerlige og ”dybt reaktionære” og imod enhver form for faglig organisering. Her er Julies fortælling om sin familie helt anderledes. Med landbruget som en fælles ramme bygger denne fortælling langt mere på kontinuitet – ikke kun i forhold til forældrene, men også i forhold til bedsteforældrene. Og selvom Julie gennem sine egne aktiviteter og politiske ståsted repræsenterer et brud, giver det ikke anledning til konflikt, men snarere til dialog.

På trods af, at de fire venstreradikale feministiske miljøer alle kommer fra venstreorienterede miljøer, så er der betydelige variationer i forældrenes venstreorienterede holdninger og praksis – forskelle, som ser ud til at have haft betydning for den politiske udvikling, som de unge kvinder har gennemløbet. Sofies og Ninas familier har begge været knyttet til ”det nye venstre” og til venstreorienterede, mellemlags/intellektuelle miljøer. De har begge lært at diskutere politik og forholde sig kritisk, selvom ingen af dem er blevet direkte inddraget i et politisk netværk gennem forældrene. I stedet fremhæver de begge den betydning, som de sociale netværk omkring alternative skoler, efterskoler og gymnasier har haft som en ramme omkring deres personlige og politiske udvikling.

For eksempel Sofie, der kommer fra Århus – hun har i 9. klasse været på efterskole med en høj grad af elevdemokrati og desuden med en stor gruppe af unge fra København. Her blev Sofies politiske selvtilid styrket, hun opbyggede en større politisk indsigt, og hun etablerede et solidt socialt netværk. Herigennem var vejen få år senere banet til København og til BZ-kollektivet i Baldersgade, som Sofie flyttede til og herfra blev aktiv i det autonome miljø. Så selvom hverken Sofies eller Ninas forældre har været meget politisk aktive og ikke direkte har formidlet kontakter til politiske organiseringer og netværk, så har for eksempel alternative skoletilbud tilsyneladende været en vigtig brik i det politiske forløb, som de unge kvinder har haft.

Sofie og Nina oplever ikke, at aktiviteterne i det autonome miljø skaber modsætninger til forældrene. De lægger begge især vægt på mødrenes reaktioner, og de fremhæver, at selvom mødrene har været bekymrede, for eksempel i forbindelse med anholdelser og radikale aktioner, så har de grundlæggende støttet de værdier, som de har kæmpet for både politisk (for

eksempel mod racisme) og kvindepolitisk. Nina fortæller om, hvordan hun altid ringer og fortæller sin mor "den rigtige" historie om, hvad der er foregået, fordi også moderen ved, at mediernes dækning altid er forvrænget.

Julies og Sachas relationer til forældrene ligner meget dem, som Sofie og Nina fortæller om. Selvom deres forældre er socialdemokratiske eller højreorienterede, oplever de også begge en åbenhed i forhold til at diskutere politik og støtte til de aktiviteter, som døtrene indgår i.

Sandras og Grys politiske biografier er helt anderledes. De kommer begge fra familier på Nørrebro med stærke partitraditioner inden for DKP og DKP/ml, og vi har allerede i portrættet af Sandra set, hvor stor betydning denne baggrund har haft for hendes politiske identitetsdannelse. Også Gry fremhæver, hvordan hun er vokset op med "partiet" gennem en mor, der var meget aktiv i DKP/ml og med en markant kritik af den borgerlige regering i 1980'erne. Ligesom Sandra blev hun også på moderens initiativ i 12-års alderen "plantet" som pioner i Rød Ungdom (som i København på dette tidspunkt især har været knyttet til DKP/ml).

Da jeg var lille, har jeg lært at skrive, at Schlüter var grim og lugtede dårligt og sådan noget. Jeg er på en eller anden måde blevet opdraget til, at fjernsynet løj – alle mulige løj, og man skulle være kritisk indstillet i hvert tilfælde overfor det. Og det har måske da nok betydet et eller andet (...) Og jeg kom jo også ind i Rød Ungdom igennem hende [---moderen], for det hørte jeg jo om igennem hende (...) så på den måde har det jo nok betydet noget (Gry).

Både Gry og Sandra har omfattende erfaringer med politiske diskussioner, partipolitisk arbejde og ledelse allerede fra de tidlige teenageår, og det ser ud til, at de også har opbygget en vis avantgarde-position i forhold til dele af det venstreradikale miljø – helt tilbage til BZ-bevægelsen. På den anden side er deres fortællinger om forældrenes kommunistiske engagement også, som vi har set, præget af forældrenes "afmagt", da muren væltede og Sovjetunionen brød sammen.

Der er ingen tvivl om, at politik har spillet en langt større rolle i Sandras og Grys opvækstfamilier end i de andre kvinders. Det er også tydeligt, at disse to kvinder har udviklet en meget høj grad af politisk selvtilid og brede politiske kompetencer tidligt i livsforløbet. Set i det perspektiv er det tankevækkende, at det er i disse to fortællinger, der er tale om de mest *markante brud* med forældrene, fordi de begge laver et bevidst oprør mod et stærkt politisk positioneret opvækstmiljø. Dette kommer til udtryk i en afstandtagen over for DKP og DKP/ml og den omfattende partipolitiske kultur, som har været en væsentlig ramme omkring deres opvækst. Vi har gennem portrættet af Sandra set, hvilken kolossal betydning DKP havde for he-

le familien og de personlige dilemmaer i forhold til faderens engagement, som de gav hende.

Gry lægger vægt på, at hendes opdragelse har været mindre kommunistisk end så mange andre børn af kommunistiske forældre. Hun mener selv, det skyldes, at hendes far, der ikke var partiorganiseret, ”holdt igen” over for moderens ”påvirkningsforsøg”. Opgøret mod moderen mener Gry ikke, der har været så forankret i, at hun ikke gik ind i partiet, men mere, at hun blev feminist.

... hvis man siger feminisme eller kønspolitik til min mor, så ser hun rødt. Nej, det var først noget, jeg blev præsenteret, for da jeg var femten/seksten år i Rød Ungdom ...

(...) men her var der en kvinde, som meldte sig ud pga. det politiske program, hvor der var sådan et lille bitte, bitte afsnit om kvindekampe og kvindepolitik. Det syntes hun var for galt ... (Gry).

Om moderen og kvindelighed i dag?

Det ved jeg ikke altså! Men jeg har også tænkt meget over det, fordi min mor hun er nok det mest uforfængelige menneske, jeg overhovedet kender! Jamen, hun er så ligeglad med, hvordan hun ser ud! Hun er ligeglad med, hvad hun har på, og hvis hun virkelig har gjort noget godt for sig selv, er hun gået ned i en genbrugsbutik og købt en bluse. Hun havde, da jeg var lille, kun tøj, som hendes venner havde givet hende ... og jeg har tænkt meget over, hvor jeg så har fået min forfængelighed fra ... (Gry).

Generelt ser det dog ud til, at kvinderne i undersøgelsen har svært ved at lave et oprør, der provokerer forældrene, uanset om de er venstre- eller højreorienterede. Det kan pege i retning af nogle af de træk, som Ziehe har fremhævet som centrale træk i 2. generationsfrisættelsen, nemlig at det er svært at forarge forældrene, gøre oprør og bryde med traditionerne. De grundlæggende brud med mange af traditionerne har forældrene enten allerede taget eller valgt ikke at tage. Men vigtigere er det imidlertid, at for ingen af familierne ser det ud til at ligge fjernt for dem, at døtrene vælger andre politiske positioner end dem selv, ligesom alle forældrene også accepterer udenomsparlamentariske aktiviteter. For dele af forældrene ligger det inden for ”normalforventningen”, at de unge kvinder er politisk aktive, og for de af kvinderne, der vælger ATTAC eller venstreradikale bevægelser, opfattes det ikke som fundamentale brud, men snarere som en kontinuitet i forhold til forældrenes kulturelle frisættelse i forbindelse med 1968-oprøret.

Der, hvor bruddet med opvækstmiljøet er mest omfattende, er for Sandra og Gry, der kommer fra de stærke partikulturer i DKP/DKP-ml. Disse

to kvinder oplever det som et grundlæggende brud med forældrene, men bruddet forankres som en afstandtagen med partiet og partiets kvindepolitik. Når bruddet opleves så forholdsvis markant, kan det have en sammenhæng med det grundlæggende opbrud, der i disse år var i hele den kommunistiske bevægelse. Jeg synes, at disse to kvinder både illustrerer Ulrich Becks tese om "freedom's children", som siger fra over for den formalisme og lukkethed, som partisystemerne repræsenterer, men samtidig også den kontinuitet og betydning, som en meget politisk markeret baggrund kan have. For selvom der er tale om markante brud med den kommunistiske tradition, så fungerer denne baggrund ikke kun som en negativ, men også som en positiv identitetsmarkør i konstruktionen af de to kvinders politiske subjektivitet. På trods af bruddet med de institutioner, der har været bærere af de kommunistiske værdier, viderefører kvinderne alligevel nogle af disse værdier og det samfundssyn, de repræsenterer, i en ny form. Det gælder for eksempel den betydning, som de tillægger kapitalinteresser, og den kritik de har af staten som den herskende klasses magtapparat.

Konklusion

Analysen viser, at konstruktion af politiske identiteter både bygger på brud og kontinuitet med de unge voksne kvinders opvækstmiljøer, men at dette perspektiv om fornyelse og videreførelse i identitetskonstruktionerne blander sig på en kompleks måde. Fælles for kvindernes fortællinger er dog, at relationen til forældrene i dag ikke er præget af store konflikter, og politiske holdningsforskelle er ikke et grundlag for store uenigheder og konflikter, men snarere et diskussionstema. For eksempel viser Julies historie, at hendes familie kan rumme forholdsvis store politiske meningsforskelle, og at der er både respekt, engagement og opbakning om de alternative deltagelses- og aktionsformer, som datteren deltager i, selvom de repræsenterer en politisk kultur, som ligger forældrene fjernt. Denne åbenhed over for døtrene politiske engagement, holdninger og politiske praksis gælder også for Ninas og Sofies forældre.

På den led kan man med rette tale om, at kvindernes politiske identiteter grundlæggende er præget af en kulturel frisættelse i forhold til de politiske holdninger og værdier, der er i opvækstmiljøet. Man skal dog være opmærksom på, at denne accept fra forældrenes side af døtrene politiske engagement formentlig har en sammenhæng med deres alder. Således peger flere af fortællingerne da også på, at politiske konflikter og uenigheder med forældrene var større i teenageårene.

Det er værd at bemærke, at dér, hvor konflikterne med forældrene har været størst, er i fortællingerne for de to kvinder, der med en kommunistisk baggrund kommer fra det mest politisk markerede opvækstmiljø. Det er her, vi finder de mest markante brud med forældrene og med de institutioner, de repræsenterer, men givetvis også her, hvor positionerne er trukket skarpest op.

Set i et politisk læringsperspektiv er det tydeligt, at den politiske identitetsdannelse skabes i et samspil mellem individuelle og kollektive læreprocesser. Således spiller ”belongings-aspektet” – tilknytningsforholdet til grupper – en stor rolle. Det kan både være som led i en inklusionsproces, for eksempel gennem sociale netværk omkring skoler eller kollektiver, eller det kan omvendt være som led i eksklusionsprocesser, hvor der sker et bevidst fravalg af bestemte sociale sammenhænge og institutioner. Uanset, om der er tale om inklusion eller eksklusion, lægger de unge voksne kvinder i de fortællinger, de konstruerer om sig selv, meget stor vægt på deres tilknytning til både opvækstmiljøet og de sociale sammenhænge, som er skabt i et spændingsfelt mellem kontinuitet og brud i de unge voksne kvinders ungdoms- og voksenliv.

Noter

1. I kapitel 5, der indeholder beretninger fra topmødet i Göteborg, indgår der en mere detaljeret beskrivelse af Julies erfaringer og frustrationer i den forbindelse.
2. DKP og DKP/ml tilhører hver sin del inden for den kommunistiske bevægelse. Når Sandras far anbefaler hende at gå ind i Rød Ungdom, som er domineret af DKP/ml og ikke DKU, hænger det sammen med, at DKP var næsten i opløsning i starten af 1990’erne. Sandra mener også, at der skete en betydelig opblødning af de gamle fraktionsstridigheder mellem de forskellige linjer inden for KP-traditionen i denne periode, hvor det vigtigste for forældrene var, at børnene på en eller anden måde organiserede sig kommunistisk.

Kapitel 4

Demokratiske identiteter

Medborgerskab og demokrati

Jeg har i begrundelsen for denne undersøgelse lagt vægt på sammenhængen til tidligere – overvejende kvantitative analyser – af medborgerskab og demokrati. Jeg har understreget, at formålet er at komme i dybden med de unge voksne kvinders politiske identiteter for herigennem at opstille kvalitative forklaringer på eksempelvis nogle af de paradokser, der tilsyneladende er i forhold til de unge kvinders politiske deltagelse og politiske holdninger. Det er blevet fremhævet, at især unge kvinders deltagelse i politiske organisationer, bevægelser og foreninger har været faldende op gennem 1990'erne; at de unge kvinder er særligt kritiske over for de institutioner, der er knyttet til det repræsentative demokrati, men samtidig også, at de unge på en række områder har stærke deltagerdemokratiske idealer og støtter et aktivt medborgerskab. Denne kvalitative undersøgelse er tilrettelagt, så det er muligt at opnå en bedre forståelse for, hvorfor nogle af de unge kvinder enten slet ikke er politisk aktive eller vælger andre politiske veje end dem, der er knyttet til det formelle politiske system.

Det demokratiske medborgerskab handler om individers og gruppers tilhørsforhold til politiske fællesskaber, som er kendetegnet både af (fælles) politiske institutioner og af (fælles) offentlige sammenhænge. Medborgerskabet handler på den måde om individers og gruppers forhold til den offentlige sfære (institutioner og sammenhænge, hvor man mødes for at diskutere fælles anliggender). Analytisk skelnes der mellem medborgerskabets vertikale og horisontale aspekter (Andersen et al., 1993: 18): *Det vertikale aspekt* vedrører individers eller gruppers forhold til de politiske institutioner, struktureret både af rettigheder og forpligtelser, og *det horisontale aspekt* vedrører individers eller gruppers forhold til de relationer, hvor man mødes og diskuterer fælles spørgsmål. Man skelner ofte mellem tre dimensioner af medborgerskabet: (a) status og rettigheder, (b) deltagelse og (c) identitet (Torpe, 1994; Goul Andersen et al., 2000).

Denne undersøgelse er ikke tilrettelagt som en systematisk analyse af medborgerskabets tre dimensioner, men er især koncentreret om politisk myndiggørelse og de subjektive og identitetsmæssige aspekter af medborgerskabet. Jeg vil dog i dette kapitel også inddrage respondenternes mere

principielle holdninger til demokrati og medborgerskab, fordi jeg opfatter det som centrale elementer i den politiske identitetsdannelse. For eksempel er stillingtagen til/brug af demokratiske rettigheder og valg/fravalg af bestemte deltagelsesformer relevante aspekter i forhold til en dybere indkredsning af politikkenes betydning i de unge voksne kvinders fortællinger og subjektivering.

René Karpantschof (1998) er kritisk over for sådanne generelle demokratiteoretiske tilgange i analyser af bevægelser. I stedet argumenterer han for, at bevægelser skal analyseres som konfliktmobilisering i en konkret historisk praksis. Jeg opfatter imidlertid ikke de to tilgange som konkurrerende, men snarere supplerende, og jeg har forsøgt at kombinere dem ved i dette kapitel især at fokusere på mere principielle demokratispørgsmål, mens jeg i næste kapitel ser mere specifikt på den kulturelle praksis i bevægelserne.

Analyse af medborgerskabets forskellige dimensioner

I den følgende analyse ser jeg først på interviewpersonernes holdninger til *styreformen og den etablerede politiske kultur*. Jeg lægger vægt på politisk-institutionelle forhold og på tilslutningen til almindelig anerkendte demokratiske principper og procedurer. Der er især tre områder, som interviewmaterialet peger på som centrale: For det første den generelle tilslutning til demokratiske principper og procedurer, dvs. holdninger til styreform og politiske institutioner; for det andet spørgsmålet om legitimitet, dvs. om man mener, man skal respektere fælles beslutninger og ”adlyde loven”, og for det tredje, om respondenterne mener, at man bør udvise tolerance over for andre politiske opfattelser. Dernæst ser jeg på *den politiske deltagelse*, dvs. begrundelse for at deltage/ikke deltage på de forskellige områder (herunder også begrundelsen for ikke at være medlem af politiske partier), samt hvilke muligheder og perspektiver deltagelse tillægges. Efterfølgende ser jeg på *politisk kompetence og demokratiske værdier*, hvor jeg lægger vægt på politisk viden, politisk interesse, motivation samt ikke mindst på solidaritet.

I analysen koncentrerer jeg mig om to af interviewgrupperne – nemlig de venstreradikale feminister og de ikke politisk organiserede kvinder. Begrundelsen for dette valg er, at interviewmaterialet indeholder flest principielle demokratiteoretiske overvejelser blandt disse to grupper, samtidig med at det er disse to grupper, der i deres demokratiopfattelser repræsenterer de største forskelligheder og på hver sin måde udfordringer til den dominerede politiske kultur. Jeg vil dog løbende trække nogle paralleller til de demokratiopfattelser, som ATTAC-kvinderne repræsenterer. Næste kapitel

om den kulturelle praksis i bevægelserne vil indeholde sammenligninger mellem ATTAC og de venstreradikale bevægelser.

De venstreradikale feministers demokratiske identiteter

Det er blevet fremhævet som et centralt træk ved den danske politiske kultur, at der er et tæt samspil mellem politiske organiseringer i det civile samfund "fra neden" og de politiske institutioner "fra oven". Mange – men dog langt fra alle – krav fra frivillige foreninger og sociale bevægelser har været rettet mod og formuleret i kritisk dialog med de politiske institutioner, som på den anden side har været responsive i forhold til at indoptage dele af bevægelsernes krav. Eksempler på en sådan responsivitet gælder for eksempel kravet fra Miljøbevægelsen om at få atomkraft ud af den danske energiplanlægning i 1970'erne og fredsbevægelsens krav i 1980'erne om fjernelse af raketter og atomvåben. Det er også blevet fremhævet, at dette samspil mellem bevægelsespolitikken og elitepolitikken har været et centralt element i den danske kønspolitiske model, hvor kvinders politiske mobilisering og integration først og fremmest har været forankret i bevægelser og foreninger, men med betydningsfulde konsekvenser også for kvinders integration i den politiske elite (Christensen & Siim, 2001).

I forhold til de to bevægelser, som indgår i denne undersøgelse, er der ingen tvivl om, at ATTAC-bevægelsen ligger i forlængelse af en dansk politisk kultur, hvor der lægges vægt på dialog og på at påvirke de politiske beslutningsprocesser. De nye perspektiver, som bevægelsen indeholder, er globaliseringsaspektet, som både er dominerende i bevægelsens politiske profil og i dens organiseringsformer på tværs af landegrænser.

De venstreradikale bevægelsers relation til det politiske system er grundlæggende anderledes. Fra BZ-bevægelsen og frem har disse ungdomsbevægelser ikke haft den samme tro på, at ændringer kunne realiseres gennem dialog og forhandling med de politiske institutioner, og de radikale bevægelser har i højere grad positioneret sig i protest mod "systemet" og de politisk institutionelle forhold. BZ-bevægelsen er da også blevet opfattet som et brud på den danske protestkultur (Gundelach, 1988). Blandt forskerne er der dog ikke enighed om, hvordan man skal tolke de venstreradikale bevægelser. For eksempel mener Leif Thomsen, at overgangen fra BZ-bevægelse til den autonome bevægelse var med til at styrke de militante dele af bevægelsen, mens René Karpantschof fremhæver, at der i denne fase skete en bevægelse i retning af en større udadrettethed, mere samarbejde med andre grupper samt mere fokus på internationale spørgsmål (Thomsen, 1995; Karpantschof, 1997).

René Karpantschof har lavet en idéhistorisk analyse af danske BZ'eres og autonomes demokratiopfattelser fra 1981 til 1995 baseret på læsning af bevægelsernes egne skrifter. Han fremhæver følgende kendetegn (Karpantschof, 1998: 7 ff.):

- *Holdningen til det etablerede demokrati:* Her fremhæves den markante afstandtagen til det politiske system og de institutioner, der er knyttet hertil. Han lægger vægt på, at for især BZ-bevægelsen var "systemet" forbundet med den såkaldte voksenfascisme, som dækkede alt fra forældre, til pædagoger og lærere, betjente og politikere, der lagde forhindringer i vejen for de unges udfoldelse. Som et alternativ til denne demokratiopfattelse formulerede BZ'erne en alternativ demokratiforståelse, som var knyttet til personlig deltagelse og engagement. Denne demokratiopfattelse har også kendetegnet den autonome bevægelse. Kritikken af "systemet" har her i høj grad været rettet mod EU's politisk institutionelle forhold og mod de økonomiske bagmænd bag Øresundsbroen.
- *Bevægelsernes interne organisering:* Her lægges der vægt på idealer om lighed og åbenhed og bestræbelserne på at opbygge en ikke-hierarkisk organisering. For BZ-bevægelsen var de besatte huse kernen i denne organisering, og der blev lagt stor vægt på de enkelte enheders autonomi. Karpantschof redegør for nogle af de dilemmaer, som BZ-bevægelsen oplevede mellem disse idealer og den praksis, der udviklede sig for eksempel i forhold til uformelt lederskab i forbindelse med aktioner. Den autonome bevægelse byggede videre på de interne organiseringsprincipper fra BZ-bevægelsen, selvom de besatte huse stort set var væk.
- *Visioner om alternative samfundsformer:* Det understreges her, at BZ-ideologien var mere rettet mod kritik end mod at formulere positive alternativer. Udover kritikken af "systemet" var BZ-bevægelsen også afvisende over for kommunistiske og socialistiske bevægelser, der troede på revolution gennem staten. Deres visioner var knyttet til demokrati i hverdagen og til opbygningen af et minisamfund, som de forsøgte at praktisere i de besatte huse. De autonome gik i deres egen selvforståelse ind for en udvidelse af demokratiet "Autonomi vil sige at tage magten over eget liv, i stedet for at overlade det til politikere og pengenes magt" (Autonomie, 1994: 36, her citeret fra Karpantschof, 1998: 21).

Det var en fremtrædende del af især de autonomes demokratiopfattelse, at de mente, at visse organisationer og foreninger burde fratages basale demokratiske rettigheder som for eksempel ytrings- og forsamlingsfrihed. De autonome mente eksempelvis, at disse begrænsninger burde gælde for organisationer og foreninger, der havde fremmedfjendtlige og racistiske holdninger.

René Karpantschof forholder sig ikke i sin analyse til spørgsmålet om vold, hvilket har været et centralt element i vurderingen af de venstreradikale bevægelser. Det gælder især i mediernes, hvor for eksempel forfatteren Carsten Jensen i et portræt af de autonome i *Politiken* i 2001 lægger vægt på den meningsløse brug af vold og betegner dem som vor tids reaktionære (Jensen, 2001). Men også forskere har lagt vægt på volden i deres analyser. For eksempel Henrik Kaare Nielsen, der mener, at både BZ-bevægelsen og de autonome var udemokratiske, fordi bevægelserne prioriterede volden og ikke ønskede at indgå i et dialogisk samspil med det etablerede politiske system (Nielsen, 1991; 2001).

Holdningen til styreform og den etablerede politiske kultur

De venstreradikale feminister er kritiske over for det repræsentative demokrati, og kritikken retter sig både mod de demokratiske principper og procedurer og mod de formelle politiske institutioner. Kvinderne mener ikke, at er tale om et reelt "folkestyre", og de tillægger ikke det repræsentative demokrati og dens institutioner nogen særlig stor betydning. Denne kritiske holdning er ikke overraskende og ligger i forlængelse af de analyser, som jeg har refereret ovenfor. Snarere har det været således, at jeg både i interviewsituationen og gennem analysearbejdet er blevet overrasket over, at kvindernes afstandtagen til det formelle politiske system ikke var større og mere markant. Jeg er gennem processen blevet opmærksom på, at der i gruppen er temmelig forskellige holdninger til demokratiet, men også at flere af interviewpersonerne har et ret modsætningsfyldt forhold til principielle demokratiske spørgsmål. Denne ambivalens kommer for eksempel til udtryk ved, at kvinderne gennem en veludviklet politisk kompetence og viden er interesseret i og kan gennemskue og forholde sig til komplicerede politiske beslutningsprocesser samtidig med, at de i princippet ikke mener, disse processer har den store betydning.

Materialet viser også, at man skal være forsigtig med at tale om kritik af "systemet" og af "institutionerne" under ét – kvindernes fortællinger om institutionerne er meget differentierede, for eksempel er deres holdning til lokale institutioner på Nørrebro en helt anden end til EU-institutionerne.

Lad os først se på holdningen til politiske rettigheder med *stemmeretten* som eksempel. Både Sandra og Gry mener, det er vigtigt, man bruger sin stemmeret. Sandra tror selv, det for hendes vedkommende skyldes hendes meget politiske opdragelse, men hun lægger også vægt på, at ”det gør en forskel”, hvem man stemmer på. Derfor har hun ofte været forarget over, at andre i miljøet har valgt ikke at stemme – i det mindste mener hun, at de så må stemme blankt for at markere utilfredshed med systemet. Nina og Sofie tillægger stemmeretten en mindre betydning – nogen gange stemmer de, andre gange ikke. Grundlæggende mener Nina, at man er magtesløs og uden reel indflydelse. Sommetider har hun på bagsiden af stemmesedlen lavet symbolske markeringer og skrevet lange manifeste om, hvad hun mente. Hun tror ikke, der er nogen, der har læst det, men det har været vigtigt for hende at gøre det.

Kvinderne tillægger valgene forskellige betydninger. For eksempel finder de det enormt vigtigt at stemme til EU-afstemningerne, mens det for dem at se stort set ikke nytter noget at stemme til EU parlamentet. De mener også, at lokale valg – for eksempel til bydelsråd – har en stor betydning.

Den grundlæggende kritik af ”systemet” og de politiske institutioner, som er dybt forankret i kvindernes demokratiske identiteter, retter sig især mod Folketinget og EU. De respekterer ikke de valgte politikere, og de mener ikke, de repræsenterer den brede befolknings interesser, men i stedet en lille snæver magtelites. I forlængelse heraf lægger de også meget vægt på, at magten i dag er knyttet til kapitalinteresser og til medieme, og det er derfor begrænset, hvor stor magt politikere i virkeligheden har.

På en række områder ligger deres opfattelse i forlængelse af demokratiopfattelsen i BZ-bevægelsen, men også af de dominerende demokratiopfattelser i for eksempel DKP. Det er en opfattelse, der grundlæggende bygger på en dikotom samfundsforståelse, hvor det politiske virkefelt og magtkonstellationer deles op i OS og DEM. Det er samtidig en opfattelse, hvor staten ses som entydig forsvare af magthavernes interesser.

Blandt interviewpersonerne er der dog ikke enighed om, hvorvidt det for eksempel betyder noget, hvilket parti der har regeringsmagten. Mens for eksempel Sandra tillægger det en stor betydning og mener, ”det gør en forskel”, så hælder Gry mere til en opfattelse af, at det er lige meget; i hvert fald har hun ingen tro på, at forbedringer opnås gennem en socialdemokratisk regering:

Jeg tror faktisk, at det vil være bedre, hvis det var Anders Fogh Rasmussen, fordi Socialdemokratiet klart har vist, at de er bedre i opposition, end de er i regering, fordi de på mange måder har betydet, at der har kunnet gennemføres nogle

lovændringer, og ja, få os ind i EU og alle de ting, som ikke er lykkedes for en borgerlig regering (Gry). [Interviewet er optaget lige inden, den borgerlige regering kom til magten i efteråret 2001].

Men uanset, hvilken betydning de venstreradikale kvinder tillægger de politiske forskelle i elitepolitikken, så er det i et demokratiperspektiv interessant, hvorvidt kvinderne tror på *dialog og muligheden for at påvirke de politiske institutioner*. Som jeg skrev i indledningen, er det et af de områder, hvor de venstreradikale bevægelser – helt tilbage fra BZ-tiden – har markeret et brud med den danske politiske kultur og traditionerne for sammenhæng mellem bevægelses- og elitepolitik.

Som forventet lægger kvinderne ikke særlig meget vægt på denne dialog, og de tror heller ikke på, at der kommer særlig meget ud af den. Hvis der skal skabes en gensidig dialog, så er det efter deres mening afgørende, at oplæg til dialog suppleres med andre, mere aktionsorienterede strategier. Da dialogen foregår på politikernes præmisser, er det nødvendigt samtidig at provokere og ”stikke” til folk. Til gengæld lægger de meget vægt på dialog med andre kritiske samfundsgrupper. Det er de seneste år for eksempel kommet til udtryk ved flere antinazistiske aktioner, hvor de venstreradikale grupper har samarbejdet med beboergrupper både i Nørresundby, Roskilde og Kværns. Som vi skal se i næste kapitel, kan dette ønske om bredde og samarbejde i forbindelse med aktioner være svært at forene med de militante aktionsformer, som dele af bevægelsen fortsat lægger vægt på eller føler sig tvunget ud i. Det ser ud til, at dette dilemma mellem bredde og militans er kønsspecifikt, idet kvinderne i bevægelsen er mere orienteret mod samarbejde med grupper uden for bevægelsen, end mændene er.

Men en ting er, om man vil deltage i de demokratiske procedurer, noget andet er, om man *respekterer de beslutninger*, der bliver truffet. Både Sandra og Nina mener, der er nogle love, man skal følge, mens der er andre, som det er i orden at overtræde. Det er op til den enkelte at afgøre, hvilke love man finder etisk og moralsk forsvarlige. De understreger dog, at man skal være forsigtig med at fortolke disse principper for individualistisk; snarere skal man i samarbejde med andre komme frem til ”reflekterede” holdninger til konkrete love, som er politisk og kollektivt begrundede. Det må ikke blive den enkeltes hævntogt eller følelser, der er styrende. ”*Det skal være reflekteret og gennemdiskuteret med andre, så det ikke udelukkende er et individualistisk motiv*” (Sandra). Det er interessant, at kvinderne på dette spørgsmål eksplicit lægger afstand til individualistiske strategier og i stedet fremhæver de kollektive aspekter i argumentationen. Et af de områder, hvor

de venstreradikale finder det nødvendigt *at bryde lovene*, er i forhold til aktionen ”flygtninge under jorden”:

Der er for eksempel en lov om, at man ikke må skjule flygtninge i Danmark. Den rager mig lodret. For der kommer min lov om, at man skal hjælpe folk, der er dårligt stillet, først. ”Ja, men det står i loven”, jeg synes, det er sådan et tyndt argument, fordi selvom det står i loven, så holder man jo ikke op med at kunne diskutere det. Sådan har mange politikere det, synes jeg. At når først det én gang står i loven, så er det ikke til diskussion. Og det er noget vrøvl, synes jeg (Sandra).

Politisk deltagelse og partimedlemskab

Det siger sig selv, at kvinderne i de venstreradikale bevægelser foretrækker deltagelse i græsrodsbevægelser frem for de politiske institutioner. Jeg vender i næste kapitel tilbage til indholdet i den kulturelle praksis i bevægelserne, men opholder mig her ved relationen til de politiske partier. Vi har set, at to af kvinderne kommer fra opvækstfamilier med stærke kommunistiske partitraditioner, samtidig med at de gennem mange år på venstrefløjen har stiftet bekendtskab med en række områder af især venstrefløjspartiernes arbejde. Det er dog kendetegnende, at for så vidt de relaterer sig til politiske partier, så er der tale om Enhedslisten.

Når de unge venstreradikale kvinder ikke er medlem af politiske partier, skyldes det først og fremmest, at de ikke mener, at det er herigennem, man bedst fremmer deres politiske synspunkter. De foretrækker at arbejde ”på gaden”/i bevægelserne, og det gennemgående indtryk er, at de synes, partierne er både for traditionelle, for utroværdige og for patriarkalske.

Jeg synes ikke, der er noget galt med at have et politisk program og en basis for ting, man er enige om, men jeg synes ikke, de politiske partier er troværdige. Det er så afhængigt af, hvem der er mest velformuleret, hvad der kommer til at stå i programmerne (...) nu om dage hedder det vel skærmtække. Jeg synes, de er så utroværdige og så upolitiske i virkeligheden (Gry).

Kvinderne fremhæver også selv, at det er svært at forene et partimedlemskab, for eksempel i Enhedslisten, med de principielle standpunkter, de har om det repræsentative demokrati. Noget andet er, at de heller ikke forventer, at partiarbejdet er særlig interessant. For eksempel fortæller Gry, der jo er vokset op med diskussionerne mellem venstrefløjspartierne, at hun opfatter partiarbejdet som for løsrevet fra praksis – som nogle ”højtsvævende diskussioner om Marx og Lenin og andre gamle fætre” (Gry).

Alligevel er det den gennemgående opfattelse, at det som regel er bedre at stemme på Enhedslisten end slet ikke at stemme. Sandra fortæller, at hun faktisk flere gange har overvejet at melde sig ind i Enhedslisten. Når hun alligevel har valgt ikke at gøre det, skyldes det primært, at partiet hverken har nogen kvindepolitik eller har formået at forholde sig til centrale kvindepolitiske diskussioner.

Hvad snakker Enhedslisten overhovedet om, når de snakker om noget? Jeg synes virkelig, det er en katastrofe. Apropos det dér mandehørm på venstrefløj, dér sidder jo alle de gamle tosser! Det er jo sådan, det er (Sandra).

De få forsøg, der har været i regi af Enhedslisten på at etablere en kvindepolitik, har næsten alle resulteret i, at feministerne er gået ned med flaget. Nina kan bedre lide at arbejde i græsrodsbevægelser, og hun mener også, partierne er alt for traditionelle og patriarkalske. Den eneste mulighed for, at de på et tidspunkt ville gå ind i Enhedslisten, skulle være, hvis der opstod en separatistisk kvindeorganisering.

På mange måder repræsenterer disse venstreradikale kvinder de unge, som Ulrich Beck har betegnet som "freedom's children". De bryder med de institutioner, som forældrene og bedsteforældrene har bygget op, fordi de er for formalistiske og for lukkede, samtidig med, at de ikke integrerer de spørgsmål, som de unge i dag finder vigtige (for eksempel feminism, seksualitet, vold, flygtninge-/indvandrerspørgsmål, og antiracisme). De frasier sig ikke omsorgen for andre, men de organiserer den selv uden for institutionerne (Beck, 1998).

Politiske kompetencer og demokratiske værdier

Der er ingen tvivl om, at denne gruppe af kvinder er meget politisk interesseret og diskuterer politik i stort set alle relationer, de indgår i. Interview-situationen viste, at de har en høj grad af politisk kompetence og viden. De kender og mestrer de forskellige politiske diskurser og koder – uanset om det drejer sig om elitepolitik, socialistisk og kommunistisk politik, feministisk politik og bevægelsespolitik. Sofie, der har haft samfunds-fag på HF, er til gengæld rystet over, hvor lidt hendes klassekammerater vidste om politik, og hun funderer over, at det måske er manglende viden, der gør, at andre unge er så uengagerede. Ja, faktisk synes hun næsten, det er et problem, når de får stemmeret, at de ikke aner, hvad de stemmer på.

Selv lægger kvinderne vægt på, at det er vigtigt at være aktive og deltage, men at deltagelse foregår på græsrodsniveau og ikke i tilknytning til de

politiske institutioner. Herfra ønsker de selv at arbejde, og herfra mener de, at samfundet skal ændres.

Det er i forhold til spørgsmålet om *tolerance*, at deres holdninger afviger fra det dominerende danske medborgerideal. Som vist tidligere var det en fremtrædende holdning i den autonome bevægelse, at man skulle forbyde og bekæmpe racistiske og fremmedfjendske grupperes ytrings- og forsamlingsfrihed. Netop dette spørgsmål har været et centralt tema i kritikken af disse grupper som værende ikke-demokratiske. De unge kvinder forholder sig lidt forskelligt til dette punkt. Sandra og Nina mener generelt, man skal være tolerant over for grupper med andre politiske holdninger, og at dette også bør gælde for eksempel nazisterne for så vidt, de ikke overskrider racediskriminationslovgivningen. Til gengæld synes de alle, at myndigheder forholder sig alt for vagt i forhold til at håndhæve denne lovgivning. Gry og Sofie holder mere fast i synspunktet om, at nazisterne ikke bør have ytringsfrihed. Gry opfatter det som et brud på ytringsfriheden at lade dem komme til orde i offentligheden. Sofie beklager også, at man ikke bruger racismeparagraffen, og derfor ser hun heller ikke andre muligheder end at forbyde dem.

En af de kritikker, der ofte rettes mod de venstre-radikale grupper, er, at de er udemokratiske, fordi de bruger *vold*. I interviewpersonernes selvforståelse er de ikke voldelige, og principielt tager de afstand fra vold. Men de oplever også, de bliver provokeret til vold, og at volden bliver skabt i aktioner – først og fremmest af ”systemet”/politiet, men også ind i mellem af andre deltagere i aktionerne. I næste kapitel, hvor jeg går tættere på den konkrete praksis i bevægelser, vender jeg tilbage til spørgsmålet om vold.

Jeg vil slutte dette afsnit med et par eksempler på, hvordan de venstre-radikale feminister tænker *demokrati i praksis*. Jeg tager udgangspunkt i interviewpersonernes holdning til to aktioner, som har fået meget omtale i medierne med en meget negativ fremstilling af aktivisterne og som et udtryk for deres manglende respekt for demokratiet og dens repræsentanter. Den ene aktion er situationen, hvor Pia Kjærsgaard blev forhindret i at besøge Somalisk Forening på Nørrebro. Den anden aktion er, hvor aktivister smider æg på vores nyudnævnte statsminister Anders Fogh Rasmussen, der er på besøg blandt hjemløse på Nørrebro.¹ De to situationer er efter min mening velegnede til at illustrere interviewpersonernes demokratiske identiteter, samt også de demokratiske spørgsmål, disse begivenheder har givet anledning til. Det er her blevet fremhævet, at aktionerne har fremmet sympatien med de to politikere og samtidig tegnet et billede af aktivisterne og miljøet omkring dem som ballademagere, der forhindrede demokratisk

miljøet omkring dem som ballademagere, der forhindrede demokratisk valgte politikere i at bevæge sig frit omkring.

I forhold til spørgsmålet om den brede opbakning siger Nina:

Jeg synes ikke, man skal måle ens aktioner på, hvad befolkningen sådan nødvendigvis mener om det. Nogen gange er det også vigtigt, at man gør det (...) nogen skal blive ved med at gøre det.

Også Sandra stiller spørgsmålstegn ved den brede opbakning. Hun mener, at befolkningen er et vidt begreb, og hun er overbevist om, at der sidder masser af mennesker rundt om i landet, som synes, det er ok.

Men hvad var baggrunden for aktionerne, og hvordan legitimerer de dem? Ifølge interviewpersonerne var der i begge tilfælde tale om, at besøgene blev opfattet som "upassende og hykleriske" set i forhold til den politik, som politikerne repræsenterede, og de grupper, som de skulle besøge.

For Pia Kjærsgaards vedkommende var der ifølge Gry tale om, at en radiovært havde arrangeret et møde mellem Pia Kjærsgaard og Somalisk Forening. Mange somaliere på Nørrebro var stærkt indignerede over besøget, fordi de mente, at Pia Kjærsgaard arbejdede mod deres interesser. Samtidig fortæller Gry, at besøget efter somaliernes mening var tilrettelagt på en meget ydmygende måde, hvor de skulle "over-beglos som aber". Men da somalieme ikke havde mulighed for at protestere mod besøget (fordi de ville risikere hjemsendelse), var det efter Grys mening godt, at der var andre, der markerede en modstand og gav udtryk for, at Pia Kjærsgaard var uønsket i Somalisk Forening på Nørrebro. Gry fremhæver dog også, at medierne gav en alt for dramatisk fremstilling af begivenhederne, hvilket Pia Kjærsgaard forstod at udnytte politisk.

For Anders Fogh Rasmussens vedkommende var der tale om, at han skulle overrække en check fra salget af sin bog om minimalstaten til en gruppe af hjemløse på Nørrebro. Ifølge Nina blev det opfattet som meget provokerende, da der i lokalmiljøet var grupper (også blandt de hjemløse), der mente, at gaverne til de hjemløse stod i modsætning til den politik, som både manden og bogen repræsenterede, hvilket man fandt det vigtigt at manifestere en modstand mod.

Set i et demokratiperspektiv kan de to situationer tolkes på forskellige måder. For det første på den måde, som har været fremtrædende i offentligheden, nemlig at aktionerne er et udtryk for en grundlæggende mangel på respekt for folkevalgte politikere og andre politiske synspunkter end dem, man selv tilslutter sig. I forlængelse heraf er de demokratiske perspektiver problematiske, fordi det kan føre til et mere lukket samfund med større afstand mellem politikere og befolkning og til en større modstand fra den

brede befolkning mod de aktivister, der laver den slags aktioner og ikke accepterer "demokratiets spilleregler". Heroverfor står den anderledes demokratiopfattelse, som de venstreradikale feminister giver udtryk for, nemlig at sådanne aktioner ikke har til formål at få den brede befolknings opbakning, men i stedet konkret i lokaliteten at markere solidaritet med de (marginaliserede) grupper, hvis interesser de to toppolitikere ikke menes at varetage. Set i det perspektiv var provokationen ikke de konkrete aktioner, men i stedet politikernes tilstedeværelse.

Med de to eksempler nærmer vi os kernen i de venstreradikales demokratiske identiteter. De har ikke særlig meget respekt for det repræsentative system og de valgte politikere, men for nogle af dem er det ikke ligegyldigt, hvem der har den politiske magt. Deres demokratiske opfattelser vil jeg betegne som situeret, dvs. den er konkret, praksis- og konfliktorienteret og ofte knyttet til bestemte lokalområder (her Nørrebro). De lægger ikke særlig meget vægt på den brede opbakning i befolkningen, men i stedet at fremme marginaliserede gruppers synspunkter konkret.

Uanset, om man er enig eller uenige i de demokratiske implikationer af ovennævnte aktioner, så er det gennemgående, at kvinderne i fortællingerne om dem, og dermed også i den måde de legitimerer dem på, lægger vægt på solidaritetsaspektet. Det samme gør sig gældende, når de fortæller om "flygtninge under jorden"-aktionerne. Her fremhæver de en bestemt solidaritetsopfattelse, der bygger på, at det er vigtigt at støtte svage grupper i samfundet, men også, at de er villige til at overtræde loven for at gøre det. For dem er solidaritet ikke kun en holdning, men også en praksis. Hvis man er imod flygtningepolitikken, bør man også være villig til at støtte illegale flygtninge, der bor i Danmark.

Til gengæld er kvinderne kritiske over for de konventionelle solidaritetsformer, som for eksempel fagbevægelsen repræsenterer. De synes, der er "for meget mandehørm og for mange bajere under de røde faner", og jeg tolker ikke deres position således, at det afgørende er at anerkende medlemmer af samme gruppe og med samme interesser som dem selv (for eksempel undertrykte kvinder). Snarere mener jeg, at kvindernes solidaritetsopfattelse ligger inden for det, som Jodi Dean (1996) kalder refleksiv solidaritet, nemlig en gensidig forventning om ansvarlige relationer, der hviler på forskellighed. Men i og med, at de lægger så meget vægt på praksis, så opbygger de samtidig affektive solidaritetsformer, for eksempel til nogle af de flygtningefamilier, som de har haft boende. En fortæller om, hvordan hun har "adopteret" et barn af en enlig mor, der har opholdt sig illegalt i landet, fordi moderen ikke selv magtede det fulde ansvar for barnet. Set i

forhold til solidaritetsdiskussionen, som ofte tematiseres som et valg mellem forskellige solidaritetsformer, synes jeg, at der her er tale om en perspektivrig kobling mellem det nære/følelsesmæssige og det, der repræsenterer en anderledeshed.

De ikke politisk organiserede kvinders demokratiske identiteter

Vi bevæger os nu væk fra de meget aktive og politiske radikaliserede grupper og vender i stedet blikket mod de ikke politisk organiserede kvinder, som også indgår i denne undersøgelse. Denne gruppe er interessant, både fordi den udgør en kontrast til de venstreradikale feminister, og fordi den i højere grad fungerer som en uddybning af mere generelle mønstre i unge kvinders politiske deltagelse og holdninger, som jeg har været inde på i kapitel 1.

Holdninger til styreform og den etablerede politiske kultur

De ikke politisk organiserede kvinder udtrykker grundlæggende støtte til styreform og den etablerede politiske kultur. De respekterer præmisserne bag det repræsentative demokrati og de politiske institutioner. De synes alle, det er vigtigt at stemme til valg, og de anerkender de politiske ledere, der vælges. Der er dog forskel i graden af forpligtigelse i forhold til at stemme. For eksempel fremhæver Pernille, at det for hende også handler om prioriteringer og om, hvad der skal stemmes om.

Nu stemte jeg så ikke sidste gang [folketingsvalget, november 2001]. Jeg havde simpelthen ikke tid, men det kommer an på, hvad det er, man stemmer om. Nu den der EURO, det gik jeg sådan lidt op i. Den bryder jeg mig overhovedet ikke om.

Anne lægger mere vægt på, at hun føler en ubetinget forpligtigelse til at stemme, forudsat hun ved, hvad hun vil stemme på:

Jeg går meget op i, at jeg skal stemme. Her ved sidste valg måtte jeg brevstemme. Jeg kunne ikke finde på ikke at stemme.

Kvinderne i denne gruppe forholder sig ikke så meget til de politiske institutioner, men de definerer sig tydeligvis ikke i modsætning til dem. At de mener, at man skal respektere fælles beslutninger og overholde loven, fremgår bl.a. af de holdninger, de har til ulovlige demonstrationer.

Grundlæggende synes de, at demonstrationer og aktiviteter uden for det formelle politiske system kan være vigtige, og de har da også selv deltaget i

nogle få demonstrationer. Men det er afgørende for dem, at demonstrationerne skal være fredelige. For eksempel synes Line, det er helt fint, at palæstinensiske grupper dagen før interviewet havde demonstreret i Danmark i forbindelse med en fodboldkamp mellem Danmark og Israel (d. 17. april 2002). Men hun mener dog, at de burde give deres mening til kende på en mere fredelig måde.

Ja, hvis der ikke var så meget ballade, altså. De kunne jo også bare have fået opmærksomhed ved at stille op og tænde nogle stearinlys og så begynde at synge deres nationalsang eller et eller andet. Ja, men altså det ville de også få opmærksomhed på. Og god opmærksomhed (...) Det er jo sådan lidt destruerende for dem selv, det som de har gjort.

Anne og Line trækker konflikterne mellem demonstranter og politi ved topmøderne frem som et andet eksempel på ”ballade” og uacceptabel demokratisk adfærd. De tager begge skarpt afstand over for konfrontationerne, og de lægger afstand til de autonome grupper, som de mener, der provokerer til ballade og konflikter med politiet.

Jeg synes, at det med at kaste med brosten, det bliver sådan en kamp mellem politi og demonstranter (...) Meget af det, de autonome inde på Nørrebro laver, har jeg overhovedet ingen respekt for (Anne).

Som et led i sin negative afgrænsning over for de autonome fremhæver Anne, at hun har en del veninder, som også ligesom de autonome er meget politisk aktive, men at de i stedet går ind i politiske partier og kæmper herfra for at fremme deres synspunkter. Det har hun meget mere respekt for. Lines afstand til ulovlige aktioner uddybes også – men ikke ved at fremhæve positive alternativer – men i stedet ved at fremhæve de aktioner, hvor dyreaktivist efter hendes mening har gjort mere skade end gavn ved for eksempel at lukke mink ud i naturen. Ifølge Line er problemet, at denne form for aktioner svækker muligheden for dialog og for at få politikerne i tale, hvilket er vigtigt for hende.

Både Anne og Signe mener, at det er vigtigt, at der er dialog mellem bevægelser og politikere, men de understreger, at det skal være fredelige manifestationer og helst nogen, der kan få opbakning i den brede befolkning. Hvis man begynder at slå med politiet, mener de, at det giver den modsatte effekt.

Jeg synes, der er mange store bevægelser, der har magt. De har magt på den måde, at de faktisk bliver hørt, hvis de siger noget. Det er heller ikke mit indtryk, at de inde i Folketinget og regeringen har lyst til at gå imod dem (Signe).

Kvinderne i denne gruppe mener grundlæggende, at man skal respektere spillereglerne i det repræsentative demokrati. De anerkender de valgte lederes beslutninger, men synes det er fint med dialog med grupper udenfor, så længe det foregår fredeligt og inden for lovens rammer. I modsætning til både ATTAC'erne og de venstreradikale feminister stiller de heller ikke spørgsmålsten ved den myndighed, som politiet har til at gribe ind i konflikter i forbindelse med demonstrationer og andre typer af aktionsformer.

Ser vi på *politisk tolerance*, så går kvinderne i denne gruppe ind for, at man skal være tolerant over for anderledes tænkende grupper. Men de synes også, at der er grænser, selvom den kan være svær at sætte. I forhold til nazisterne så synes de, det er et dilemma, og både Pernille og Anne er i tvivl om, man skal forbyde dem.

Jeg har meget lidt respekt for de ting, de går ind for nazisterne. Jeg synes det er direkte ondsksfuldt. (...) [Men] der er jo ytringsfrihed selvfølgelig, men hvis det var omkring, hvor jeg boede, at der var sådan et nazisthus, så ville jeg sætte pris på, at folk kom og støttede det² (Pernille).

Men jeg synes, det er svært, for hvor sætter man grænsen for, hvad man må samles og snakke om. Det er klart, så snart det bliver kriminelt (Anne).

Disse synspunkter afspejler de to kvinders dilemmaer mellem på den ene side at støtte ytringsfriheden, hvor man principielt ikke kan forbyde nogen grupper at forsamle sig, og så helst at ville undgå at give nazisterne plads i offentligheden. Pernille formulerer dilemmaet i følgende sætning: "De må gerne holde møder, men de skal holde dem for sig selv".

Politisk deltagelse og partimedlemskab

Selvom denne gruppe af kvinder ikke er politisk organiserede, lægger de i princippet vægt på et aktivt medborgerskab, hvor man tager stilling til politiske spørgsmål. Men de fleste af dem understreger også, at deres studier og ikke mindst fritidsinteresser er prioriteret højere end politiske aktiviteter.

Hvis man har noget helt konkret at sige, så synes jeg, det er vigtigt, at folk gør det. Jeg støtter selvfølgelig de ting (...) jeg selv er enig i. Jeg synes det er virkelig flot, når folk går ind og er politisk aktive. Men jeg har ikke selv været det, udover at jeg diskuterer politik med folk, jeg kender (Anne).

Inden for gruppen er der variationer i, hvor aktive kvinderne synes, de selv er. Nogle af dem, der slet ikke opfatter sig som politisk aktive, kommer gennem interviewene i tanke om, at de alligevel har været politisk aktive for nylig. For eksempel har flere af dem været med i de demonstrationer,

som de studerende lavede i foråret 2001, mod regeringens planlagte nedskæringer på uddannelsesområdet og i SU'en. Desuden har både Pernille, Line og Emma har også været med i et par af demonstrationerne foran nazi-huset i Nørresundby.

Begrundelsen for at deltage i disse demonstrationer var først og fremmest en personlig indignation over nazisternes tilstedeværelse, selvom de – som vist ovenfor – også er opmærksomme på dilemmaet i forhold til at fastholde ytringsfriheden som et ideal.

Der er stor forskel på, hvad der har betydning for, om kvinderne i denne gruppe har lyst til at deltage i politik. I den ene pol har vi for eksempel Line og Louise, der understreger, at hvis de skal deltage i politik, skal det være nærværende for dem selv. Line fortæller for eksempel om, hvordan hun – efter hun er startet på lærerseminaret – er begyndt at interessere sig mere for politik (for eksempel vedr. løn og ø-tid), fordi hun synes, det betyder noget for hende selv. Det er også kendetegnende for Line og Louise, at hvis de skal se sig selv som aktive i fremtiden, så forudsætter det, at politik skal knyttes til aktiviteter enten i forhold til deres arbejdssituationer eller i forhold til deres forældreroller, for eksempel i daginstitutions- eller forældrebestyrelser. I den anden pol har vi Anne og Emma, som har et mere helhedsorienteret syn på politik. For eksempel lægger Emma vægt på, at man helst skal føle, at man gør en forskel, og at man, hvis man vil være med til at skabe forbedringer, ikke kun skal tænke på sig selv, men også på helheden, for eksempel at tingene bliver mere lige fordelt i samfundet.

Selvfølgerlig tænker man på sig selv, men man skal også tænke på kollektivet (...) Jeg vil jo gerne, at tingene bliver lige fordelt i samfundet. Og der er det nogle gange ikke for ens egen interesse, men for kollektivets interesser, at man støtter en sag. At man går ind for, at pengene skal fordeles i samfundet og sådan noget. Det er ikke kun egne interesser, men også kollektivets. At man går ind for velfærdsstaten, det har jo også noget med det at gøre (Emma).

Kvinderne har mange forskellige begrundelser for *ikke at være medlem af de politiske partier*: At de ikke har tid; at de ikke føler, de passer ind; at de vil have lov til at zappe rundt mellem partierne; at de ikke ved, hvilket parti de i givet fald skulle melde sig ind i; at de ved for lidt om politik, og ikke mindst, at de ikke er "stærke" nok til at indgå i politiske partier. Der er også et par af ATTAC-kvinderne, der kobler partimedlemskab og politisk kompetence. Det kan pege i retning af, at der blandt forskellige grupper af unge kvinder eksisterer en myte om, at medlemskab af politiske partier kræver en høj grad af politisk kompetence, allerede inden man bliver medlem.

Anne er den af kvinderne, der bedst kan forestille sig, at hun på et tidspunkt ville melde sig ind i et parti. Det hænger muligvis sammen med, at hun også er den, der kender flest partimedlemmer, og den, der tillægger de formelle politiske institutioner den største betydning og legitimitet, men nok også den, der har den største politiske interesse.

For eksempel at blive medlem af et parti, det har jeg tænkt på. Men indtil videre føler jeg ikke rigtigt, at der er noget sted, hvor jeg passer ind. Men jeg kan godt se mig selv diskutere sådan nogle ting i et parti (Anne).

Med en enkelt undtagelse er partimedlemskab, og hvilke partier man sympatiserer med og stemmer på, ikke noget, der diskuteres med andre. Flere af kvinderne ved eksempelvis ikke, hvilke partier deres forældre stemmer på.

Både min mor og far stemmer altid til valg (...) Men jeg ved ikke, hvad de stemmer på, for det har jeg aldrig måttet få at vide. Men jeg tror faktisk, at min far stemmer til højre, hvor min mor stemmer til venstre (Louise).

Så uanset om man diskuterer politik eller ej, så er de partipolitiske overvejelser og partivalget ikke et diskussionstema, men et personligt anliggende. I andre familier – for eksempel Emmas – har man altid diskuteret partivalg, og hun ved også, hvilke partier hendes forældre stemmer på, og hvilke overvejelser de gør sig i den forbindelse.

Så alt i alt ser det ud til, at begrundelserne for at fravælge partimedlemskabet på den ene side er meget pragmatisk og knyttet til en generel prioritering af andre gøremål, men også til en frihed til selv at kunne bestemme (ved valgene). På den anden side opfattes det også som et spørgsmål om kompetencer, der både slår igennem negativt på den måde, at respondenterne ikke mener, de har et tilstrækkeligt politisk kendskab til at kunne leve op til forventningerne i en partiorganisation, og på den anden side, at et partimedlemskab vil styrke mulighederne for at kunne opbygge større kompetencer til at argumentere for sine politiske synspunkter. Endelig ser det ud til, at partivalg og partitilhørsforhold i flere familier opfattes som et meget privat anliggende, der kun i ringe udstrækning diskuteres med andre.

Politiske kompetencer og demokratiske værdier

Inden for gruppen af ikke politisk organiserede kvinder er der variationer i, hvor politisk interesserede kvinderne er. Det er tydeligt, at hvis man spørger helt generelt til politisk interesse (som for eksempel i surveyundersøgelser), så forbindes spørgsmålet med en forholdsvis snæver politikopfattelse knyttet til det, der foregår på Christiansborg og til valgkampen det foregående efterår. Det samme gælder i forhold til spørgsmålet, om politisk diskussion.

Her opfattes politik også som primært knyttet til partipolitik. Det er tydeligt, at den politiske interesse og vurderingen af, hvor meget man diskuterer politik, stiger, når der lægges op til en bredere politikforståelse.

Ser vi på kendskab til politik og vurderingen af eget informationsniveau, er der også store variationer. For eksempel mener Anne, hun er velinformeret, og at det er let at skaffe oplysninger gennem aviser, der er tilgængelige mange steder samt gennem mediernes mere generelt. I modsætning hertil mener Line, at man får alt for lidt at vide, for eksempel om partiernes programmer – for eksempel synes hun, at man burde gøre mere for at informere de studerende på uddannelsesinstitutionerne.

Alle har adgang til nyhedsudsendelserne i fjernsynet, men nogle af interviewpersonerne mener, det bliver for meget! For det første orker de ikke at høre politikere sige det samme om og om igen; for det andet giver de udtryk for, at de ikke kan holde ud at se på krig og vold hver dag. De synes, det er modbydeligt; de bliver triste og i dårligt humør af det. Så visse dage springer de nyhedsudsendelserne over for at slippe for at se på det. Så selv om disse respondenter forholder sig til politik i hverdagen, så er der også en grænse for, hvor meget de orker at høre på "Nyrup og Fogh Rasmussen", og i hvor stor udstrækning de tillader de store verdenskonflikter at påvirke hverdagen.

De af kvinderne, der repræsenterer en sådan refleksiv afstand til "politikens intervention i hverdagslivet", er også dem, der i videst udstrækning lægger vægt på, at *politik skal være umiddelbart vedkommende for dem selv* og berøre områder af deres hverdag direkte for at interessere dem. For dem er det vigtigt, at politik er noget, der vedrører dem selv og deres konkrete livssituation. Denne tæthed til politikken og dette livspolitiske perspektiv kommer frem på i hvert fald to måder, især i Lines og Louises fortællinger:

For det første i forhold til, at det af flere af kvinderne fremhæves som en forudsætning for politiske aktiviteter i dag, at det er noget, som har direkte betydning for deres egen tilværelse, og noget, som de kan identificere sig direkte med som betydningsfuldt for deres hverdag og livsprojekt. Dette er for eksempel tydeligt i Lines politiske subjektivering, hvor hun fortæller om, at hun, efter hun er startet på sin uddannelse, er blevet mere interesseret i politik, fordi det nu er blevet mere relevant for hende. Senere i interviewet fortæller hun om, at hun ikke går så meget op i kommende nedskæringer i ulandsbistanden (fordi Danmark altid har været flink og givet en stor sum penge til ulandsbistand), men også, fordi "det er ikke sådan noget, der kommer tæt på dig; noget, som du kan tage af føle på" (Line).

Louise repræsenterer også en individualistisk holdning til politik, hvilket hun selv generaliserer på følgende måde:

Men jeg tror også, at det er generelt for vores generation, at når det ikke vedrører os, hvorfor så gøre oprør mod det? Det er lidt hårdt sagt, men jeg tror, det er meget sådan. Hvis det var, at de virkelig begyndte at skære vildt drastisk i min uddannelse med hensyn til økonomi osv., så ville jeg selvfølgelig tage meget mere stilling og gå mere op i det, end jeg gør nu (Louise).

For det andet ser man det i forhold til de tanker, som disse kvinder gør sig om eventuelle fremtidige politiske aktiviteter. Her har politikken ikke nogen særlig fremtrædende plads, hvorimod konkrete forestillinger om familie, børn og karriere dominerer. Men hvis interviewpersonerne tænker et evt. fremtidigt politisk engagement ind, så knyttes det til sager og områder, der berører deres egen hverdag. Line formulerer det direkte på den måde, at hun tror, hendes engagement i politik fremover vil være afhængigt af, ”hvilken relevans det har for mig”.

Det er tydeligt, at disse kvinder ikke tænker sig som en del af et større politisk fællesskab, men snarere ud fra en individualistisk og partikularistisk forholde sig til, hvad der kunne være relevant i deres eget livsbiografiske projekt. Denne opfattelse af politik og politikkens betydning for én selv er grundlæggende anderledes end den mere helhedsorienterede position, som jeg fremhævede tidligere med udgangspunkt i Emmas og Annes politiske positioner.

Sociale relationer og fællesskab i forbindelse med politiske aktiviteter er blevet fremhævet som væsentlige for unges politiske engagement i dag (se for eksempel Nielsen, 2002). Vi så også tidligere, hvordan sådanne sociale relationer har været kernen i de venstreradikale feministers politiske mobilisering. For gruppen af ikke politisk organiserede kvinder ser der imidlertid ikke ud til at være nogen kobling mellem sociale relationer og politisk engagement. Det har formentlig en sammenhæng med, at de ikke har de store erfaringer hermed. Tværtimod understreger for eksempel Louise, at hun hellere vil prioritere sociale relationer andre steder. Anne er dog ikke i tvivl om, at sociale relationer kan have en stor betydning for det politiske engagement. For eksempel nævner hun flere steder, at hun tror, deltagerne i politiske organisationer og bevægelser har et stort sammenhold gennem en fælles identitet. Anne mener også, at forskellige politiske opfattelser og uenigheder kan være givende og inspirerende i venskaber og veninderrelationer.

Kvindernes forhold til *solidaritet* afspejler sig i deres holdninger til den intense debat om flygtninge og indvandrere. Nogle af kvinderne placerer sig i relation til den dominerende mediediskurs, dvs. om man er for eller

imod flere flygtninge og indvandrere. Andre konstruerer deres opfattelse på en anden måde. Her handler det ikke så meget om for/imod eller stram/lempelig flygtningepolitik; tværtimod giver de udtryk for, at de synes, argumenterne "kører i ring". Men de rejser spørgsmålet om, hvorvidt man skal og kan integrere den forskellighed, som flygtninge og indvandrerne repræsenterer for dem.

Både Line, Pernille og Louise formulerer det som et dilemma: På den ene side mener de, man skal støtte folk, der har brug for hjælp, men på den anden side synes de også, der er problemer med vold og manglende ligeberettigelse, som det ikke er legitimt at diskutere. Pernille fortæller om, hvordan hun har svært ved som kvinde at acceptere de somaliske kvinders hovedbeklædninger. Louise fortæller om, at det for eksempel i skoler og på uddannelsesinstitutioner har været svært at opbygge et socialt fællesskab mellem de etniske danskere og kvinder med en anden etnisk baggrund end dansk. "Man er ikke kvinde sammen med dem, fordi man ikke har noget sammen med dem" (Louise).

De føler, det er vanskeligt at komme i kontakt med flygtninge- og indvandrergrupper, ja sommetider, at de ikke-etniske danskere tager afstand fra dem. For eksempel fortæller Pernille, hvordan hun i bussen ofte har forsøgt at være imødekommende og smile til somaliske kvinder, som ikke smiler tilbage. Hun ved ikke, om det skyldes uvenlighed, eller om det hænger sammen med, at de har dårlige oplevelser med danskere, så de er nødt til at afgrænse sig. Louise har erfaringer med somaliske mænd fra et diskotek, hvor hun arbejdede. Hun følte, at de var nedværdigende over for hende som kvinde, fordi de hundsede rundt med hende og nægtede at lytte til, hvad hun sagde.

Kvinderne er opmærksomme på, at flygtninge og indvandrere har store problemer i samfundet. De "forstår" de problemer, der er forbundet med at komme fra krigs- og voldsprægede områder, og de er opmærksomme på den diskrimination og de svære betingelser for integration, som der er i det danske samfund. Men denne forståelse fører i sig selv ikke til en solidaritet, der er forbundet med politisk handling, hvilket jeg forklarer med, at for nogle af kvinderne i denne gruppe er politisk identifikation og solidaritet forbundet med et direkte engagement og betydning i deres livsprojekt. Jeg tolker deres fortællinger om mødet med de ikke-etniske danskere som et forsøg på at opbygge affektive solidaritetsformer, hvilket er vanskeligt, fordi der ikke er veludviklede sociale fællesskaber, som er baseret på venskab og ansigt-til-ansigt-relationer.

Konklusion

Det er ikke overraskende, at de to grupper af unge voksne kvinder har meget forskellige demokratiopfattelser. Dermed repræsenterer de to forskellige demokratiske identiteter, som ikke er overlappende eller supplerende, men snarere asymmetriske og modsætningsfyldte.

I de venstreradikale feministers politiske praksis spiller det vertikale medborgerskab ikke nogen særlig stor betydning. Inden for det eksisterende samfunds rammer tillægger de ikke forbindelsen mellem borgerne og de politiske institutioner en stor betydning. De mener grundlæggende ikke, at forandringer og fremskridt skabes gennem de politisk institutionelle systemer, og de lægger ikke særlig meget vægt på dialog mellem befolkningen, politikere og eksperter. Til gengæld udfolder de på deres egen måde store dele af den del af demokratiet, der er knyttet til det horisontale medborgerskab – dvs. de politiske fællesskaber og relationerne mellem borgerne. Men det er hverken ”det store” forestillede fællesskab, for eksempel nationalstaten, de orienterer sig mod, ej heller en bred vifte af organisationer og foreninger, men i stedet samfundskritiske og radikale bevægelser i det civile samfund. De venstreradikale feminister lægger også vægt på alliancer med andre grupper, som kæmper for de samme mål som dem selv, for eksempel mod nazisme, ligesom de lægger vægt på samarbejde med andre radikale bevægelser på globalt plan.

Hvor de venstreradikale feminister således er mest orienteret mod det horisontale medborgerskab og stort set ikke mod det vertikale, så forholder det sig omvendt med de kvinder i undersøgelsen, som ikke er politisk organiserede. Som medborgere relaterer denne gruppe sig mest som individer til det politiske system. De bakker op bag det repræsentative demokrati, de politiske institutioner, og de anerkender de folkevalgte politikere. Men det er forskelligt, hvor aktivt de forholder sig til de politiske sammenhænge. Og udover forpligtigelsen til at stemme, og til deltagelse i få lokale demonstrationer, så er de stort set ikke politisk aktive. Derfor betyder den horisontale dimension af medborgerskabet mindre for denne gruppe, selvom flere af dem er opmærksomme på de fællesskaber, der opstår som et led i politiske aktiviteter.

Men selvom denne gruppe af kvinder har nogenlunde samme holdning til de politiske institutioner, så er der også betydeligt variationer i deres opfattelser af sig selv som medborgere. For eksempel er der stor forskel på, hvor aktivt og engageret kvinderne forholder sig til offentlige politiske sammenhænge og diskussioner, og om det er partikularistiske eller mere helhedsorienterede demokratiopfattelser, der er de fremtrædende. Således

er det for nogle af kvinderne i denne gruppe helt afgørende, at motivationen til at indgå i politiske aktiviteter er, at disse skal være nærværende og af relevans for én selv og for de individuelle prioriteringer, den enkelte foretager i forhold til karriere og familie. Nogle af kvinderne lægger med andre ord vægt på, at hvis et eventuelt politisk engagement skal være en del af deres selvidentitet, skal det være relevant i forhold til andre livsstrategiske valg, som de prioriterer højere. Andre af kvinderne i denne gruppe understreger også, at det er vigtigt, at politik har betydning for én selv. Men det behøver ikke være en så direkte tilknytning til de andre valg, man foretager. For eksempel kan det være vigtigt, at man føler, man gør en forskel, men også, at man ikke kun skal tænke på sig selv, men også på andre.

Det er i holdningen til de politiske institutioner, at forskellene mellem de venstreradikale kvinder og de ikke politisk organiserede kvinder er størst. Jeg vil betegne det som to asymmetriske demokratiske positioner, hvor ATTAC-kvinderne ikke overraskende placerer sig imellem. For det første, fordi de har en mere positiv holdning til de politiske institutioner end de venstreradikale feminister, men samtidig er de mere kritiske end de ikke-organiserede kvinder. For det andet lægger de gennem bevægelserne vægt på de politiske fællesskaber mellem borgerne i det civile samfund, men de er samtidig mere åbne over for et samspil mellem kravene fra det civile samfund og de politiske institutioner end de venstreradikale feminister. I denne undersøgelse repræsenterer de kontinuiteten i en dansk politisk kultur, som har været kendetegnende for et demokrati, der lægger vægt både på de vertikale og horisontale dimensioner af medborgerskabet. Den demokratiske fornyelse og udfordring, som ATTAC-kvinderne udgør, er primært knyttet til globaliseringsaspektet og til den udvidelse af både det vertikale og horisontale medborgerskab på tværs af nationale grænser, som er kommet på den globale politiske dagsorden.

De venstreradikale feminister og de ikke politisk organiserede kvinder repræsenterer også nogle af de aktuelle demokratiske udfordringer, som ikke kun de danske, men også andre vesteuropæiske demokratier står overfor. En af disse udfordringer handler om at engagere og inddrage store grupper af unge, der ikke er politisk aktive. En anden udfordring drejer sig om at overvinde den markante afstand, der i øjeblikket er mellem elitepolitikkerne (især på europæisk og globalt plan) og grupper af aktive unge, der markerer sig i stærk opposition til de eksisterende demokratiske procedurer og værdier.

Jeg har i dette kapitel lagt vægt på at komme tættere på begrundelserne for, at de unge voksne kvinder *fravælger partimedlemskabet*. For de ikke

politisk organiserede kvinder er de fleste af argumenterne velkendte – for eksempel at de ikke har tid, og at de i givet fald ikke ved, hvilket parti de skulle melde sig ind i, samt følelsen af manglende politisk og organisatorisk kompetence i forhold til at blive medlem af et politisk parti. Flere giver udtryk for en holdning om, at politisk læring og politisk kompetence skal være på plads, *inden* man melder sig ind i stedet for at se læringen som et naturligt led i de erfaringer, som man får ved at indgå i de politiske institutioner.

For de venstreradikale kvinder er begrundelsen for at fravælge partierne en anden. Dels er den for nogle af disse kvinder koblet til en kulturel frisættelsesproces fra opvækstmiljøer med stærke partitraditioner, men den manglende prioritering af partierne er også en logisk følge af deres opfattelse af, at samfundsforbedringer grundlæggende ikke fremmes ad parlamentarisk vej. Et andet vigtigt argument for ikke at gå ind i partierne for denne gruppe af kvinder er partiernes mandedominans og manglende vilje til at arbejde kønspolitisk.

I analysen af de demokratiske værdier har jeg lagt vægt på spørgsmålet om *solidaritet*, hvilket både skyldes, at jeg opfatter solidaritet som en af de basale værdier i forhold til demokrati og fællesskab, og fordi solidaritetsspørgsmålet er en måde at zoome ind på nogle af de centrale dynamikker i det moderne demokrati. Gennem spørgsmålet om identifikation og integration af det moderne samfunds diversitet, for eksempel gennem holdninger til flygtninge- og indvandrergupper. Også på dette område er der forskelle i kvindernes positioneringer både inden for og mellem de to grupper, som jeg har taget udgangspunkt i. Mens nogle af de ikke politisk organiserede kvinder i høj grad lægger vægt på affektive solidaritetsrelationer baseret på umiddelbare ansigt-til-ansigt-relationer i hverdagen, så lægger andre i denne gruppe mere vægt på mere humanitære og altruistiske argumenter. Grundlæggende repræsenterer de venstreradikale feminister i langt højere grad en reflektiv solidaritetsopfattelse, som de gennem deres praksis (for eksempel i forhold til ”Flygtninge under Jorden”) dog kobler til affektive solidaritetsformer. Det understreger Jodi Deans pointe om, at solidaritetsformerne ofte vil være overlappende, og at solidaritetsprocesser både kan være konkrete og mere abstrakte (1996). Det er hele tiden op til overvejelse, hvem vi tager ansvar for, og hvordan vi gør det. Det er værd at fremhæve, at den konventionelle, interessebaserede solidaritetsform, fylder forholdsvis lidt i de demokratiske identiteter, hvilket peger på, at traditionelle klasse- og interessebaserede fællesskaber ikke har nogen særlig stor betydning for interviewpersonerne.

Noter

1. Det skal dog understreges, at ingen af de interviewede personer har delta-
get direkte i disse aktioner.
2. Nazi-huset, der henvises til, er det, der har ligget på Niels Lykkeshave i
Nørresundby. Flere af kvinderne i alle tre interviewgrupper har sammen
med en lokalgruppe været med til at demonstrere foran huset for at få na-
zisterne ud. Det lykkedes til slut, men med juridiske argumenter i forbin-
delse med et testamente som det udslagsgivende.

Kapitel 5

Kulturel praksis i bevægelse

I dette kapitel fokuserer jeg på bevægelserne og deres kulturelle praksis. Hermed har jeg bevæget mig væk fra det mere generelle demokratiniveau til det niveau, som René Karpantschof kalder konfliktmobilisering og konkret praksis (Karpantschof, 1998). Jeg tager udgangspunkt i demonstrationerne i forbindelse med topmøderne i sommeren 2001 og ser herigennem på bevægelsernes aktioner og strategier. Som et led i analysen indgår to betretninger fra demonstrationerne i forbindelse med topmøderne i Göteborg. Dernæst ser jeg på bevægelsernes indre liv, hvilket vil sige relationerne mellem deltagerne, organisationsformer og uformelt lederskab.

Jeg bruger betegnelsen kulturel praksis, fordi jeg i dette kapitel arbejder med en bred tilgang, der betoner interpersonelle relationer samt kulturelle og symbolske udtryksformer – både i bevægelsernes politiske praksis (for eksempel aktioner og demonstrationer) og i de sociale aktiver, som også er en central del af bevægelsesmiljøet.

Demonstrationer i forbindelse med topmøderne¹

Begivenhederne i forbindelse med topmøderne i Göteborg og Genova, sommeren 2001, står i de fleste menneskers erindring tilbage som nedslående eksempler på, hvordan mobilisering og entusiasme på få døgn blev vendt til kaos, destruktion og endda død. De fleste af os fulgte med i medierne, og alt efter, hvem man talte med, svingede forargelsen i pendulfart mod enten voldelige demonstranter og ”ballademagere” eller mod politiets hårdhændede og provokerende adfærd. At der samledes så mange mennesker, der ønskede at sætte spot på centrale globale problemer om fattigdom og ressourceforbrug på tværs af landegrænserne, var det positive budskab, der knap nok blev formidlet i medierne. I Göteborg var der mellem 15.000-30.000 demonstranter samlet fra 14.-16. juni; i Genova mellem 150.000-300.000 fra 20.-22. juli.

Topmødedemonstrationerne viser noget om, hvor mange forskellige bevægelser der er, og hvor forskellige positioner de har. For eksempel mener man, at der i Genova var omkring 800 antiglobaliseringsbevægelser til stede. I Göteborg var der stor fokus på ATTAC, og det var tydeligt, at ATTAC-Sverige lagde stor vægt på dialogen med politikere og på, at de selv skulle fungere som ”bindeled” mellem de forskellige politiske grupperinger og det

etablerede system. I modsætning hertil lagde de venstreradikale grupper, der var med til topmøderne, mere vægt på at deltage i aktionerne.

Men inden for de venstreradikale grupper var der også store forskelle og uoverensstemmelser om, hvilke former for aktioner man skulle satse på.

Der er i hvert fald to hovedgrupperinger, som ser ud til at have spillet en stor rolle ved topmøderne, og som senere har haft betydning for den aktuelle debat om Globale Rødder. Det drejer sig om White Overalls og Black Block. White Overalls, som er langt den største gruppe, har kroppen som eneste våben. De ønsker at gøre op med voldelige aktioner og lægger i stedet vægt på civil ulydighed. Deres brug af hvide beskyttelsesdragter kan ses som et signal om fred og renhed, men også som en symbolsk afstand til Black Blocks sorte uniformeringer. Men de hvide beskyttelsesdragter har også et mere praktisk formål, nemlig at fungere som beskyttelsesdragter mod hundebid og slag fra politistave, når man skal trænge gennem politiafspærringerne. Black Block er en mindre gruppering, der lægger vægt på at bekæmpe den politiske overmagt med alle midler, og de går ikke af vejen for konfrontationer med politiet. De bruger som regel sort tøj og sorte elefanthuer, heraf navnet.

Fortællinger fra Göteborg

Erfaringerne fra demonstrationerne ved topmøderne stod i frisk erindring, da jeg i efteråret 2001 interviewede de venstreradikale feminister og nogle af kvinderne fra ATTAC-bevægelsen. De havde fulgt begivenhederne tæt, og flere af dem havde været med i Göteborg. Som mange har jeg selv været skeptisk over for mediernes dækning af begivenhederne, men jeg blev alligevel overrasket over og grebet af kvindernes fortællinger fra demonstrationerne i forbindelse med topmøderne. Der er mange fællestræk i fortællingerne, men også forskelle i forklaringerne på, at det udviklede sig så voldeligt samt ikke mindst i de følelsesmæssige reaktioner på begivenhederne, som stadig var tydelige, når de fortalte om forløbet. Den første fortælling er Julies fra ATTAC, den anden er Ninas fra de venstreradikale feminister.

Julies fortælling

Om fredagen var Julie sammen med andre fra ATTAC på vej til demonstration med nogle bannere. Hun fortæller om, hvordan politiet pludselig brød ind og maste dem op mod en husmur sammen med en masse andre demonstranter, som hun slet ikke kendte. Hun følte sig truet af politiet og hunde, der gik amok og forsøgte at bide. Samtidig var hun nervøs, fordi hun kunne

mærke, at der også blandt demonstranterne var grupper, der både søgte konfrontationen, og grupper, som blev provokeret.

Jeg følte mig sindssygt uretfærdigt behandlet, fordi jeg var med i noget fredeligt, og så blev jeg mast ind mod væggen, og der var politihunde over det hele. Jeg havde faktisk givet op og var sikker på, at jeg blev fanget, men så var der alligevel et sted, vi kunne flygte væk der fra ... (...) men jeg var så kørt op over det, at jeg stort set kunne have slået en politimand i hovedet ...

Det lykkedes Julie og hendes gruppe at flygte væk fra politiet og gemme sig på taget af et p-hus. Senere, da det hele var faldet til ro, gik de gennem gaderne og tilbage for at hente de efterladte demonstrationsbannere. Her så de alle ødelæggelserne i form af knuste ruder, afbrændte flag og ødelagte møbler. Julie fortæller om, hvordan hun blev overvældet af en følelse af frustration og afmagt over alt det, der var smadret, og at folk var gået amok. De eneste, der var tilbage på gaden, var journalister og pressefolk, og de fotograferede flittigt. Det var jo ikke det, der var meningen – den fredelige demonstration, som Julie skulle have deltaget i, var endt i kaos og destruktion.

Dagen efter var Julie med i en stor fredelig demonstration med tusinder af mennesker. Det var en meget positiv oplevelse, men desværre viste det sig, at denne demonstration forholdt medierne sig slet ikke til. Alle omtaler fra Göteborg druknede fuldstændig i den vold, som især politiet efter hendes mening havde fremprovokeret.

Jeg kan huske, at jeg ringede til min mor, og jeg var ved at tude i telefonen, fordi jeg var så hidsig (...) Hvordan skal vi nogensinde kunne tro på noget af det, som vi hører er rigtigt, når der bliver løjet for os på den måde?

Julies følelser er stærke, og hun blev i interviewsituationen påvirket af at tænke tilbage og genopleve begivenhederne i forbindelse med topmødet i Göteborg. Hun giver på én gang udtryk for et stærkt engagement og entusiasme for at være med til at demonstrere i fællesskab med en masse andre, men også for angst og afmagt over for både politiets og nogle af de andre demonstranternes konfrontationskurs. Hun har også en stærk følelse af uretfærdighed over, at hensigten med hendes berettigede tilstedeværelse blev misforstået. Julies modsætningsfyldte følelser rettes som en stærk vrede mod medierne, som efter hendes mening kun er interesseret i at formidle volden og meningsløsheden, som hun føler, hun også ufrivilligt kom til at repræsentere.

Ninas fortælling

Nina tog til Göteborg sammen med en veninde, der var gravid i 7. måned. Efter hendes opfattelse blev de store fredelige demonstrationer og den folkelige mobilisering smadret af politiet, allerede inden de kom i gang.

Nina fortæller om, hvordan hun tog af sted i bus fra Nørrebro sammen med det, som man kalder den "hårde kerne af autonome". Alle havde dog fredelige hensigter, og selv skulle hun være med i en af White Overalls-aktionerne. På vejen til Sverige blev bussen tjekket flere gange. På den skole, hvor udstyret til aktionerne var, havde politiet pisket stemningen op, og det endte med, at alt udstyret til aktionerne (hvide gummidragter, skumgummi-udstyr og hulahopringe) blev konfiskeret sammen med en masse mobiltelefoner. Samtidig var en masse af aktivisterne, der boede på denne skole, blevet overfaldet af politiet.

Nina mener, at resultatet af denne politiaktion var, at organiseringen af demonstrationerne brød sammen – mange af de aktivister, der havde informationer, var anholdt, mobiltelefoner til at kommunikere med var konfiskeret sammen med udstyret til de fredelige White Overalls-demonstrationer. Det førte ifølge Nina til vrede, frustrationer, splittelse og frem for alt til forvirring, som hun synes, at politiet blev ved med at genskabe. Til en af gade-festerne for eksempel, hvor omkring tusinde mennesker dansede til reggae-musik, greb politiet ind, lavede kæde omkring menneskemassen og begyndte at presse og presse ... indtil folk gik i panik. Ifølge Nina var der to muligheder: At sætte sig ned og få tæsk af stave, eller tage brosten og tæve sig ud gennem kæderne!

Det er folks måde at reagere på. Men det er da klart, at der er nogle martyrtendenser i vores miljø, som når man kombinerer militante metoder med den martyr-identitet, som mændene ikke har fralagt sig, så har du en tikkende bombe, som jeg ikke kan stå inde for, altså. Og det er der jo heller ikke andre, der kan.

Selv blev Nina næste dag tilbageholdt på en bro sammen med mange andre – nogle gik i panik og forsøgte at hoppe ud over broen.

Der skete det, at der var helt vildt meget vold (...) Det kunne have været nogle kræfter, der kunne være blevet styret eller organiseret i en anden retning. Men når man kigger på historien (...) hvor alle bliver anholdt, og det hele bliver lukket ned, så sker der det dér. Fordi så bliver alle de midler, og de ressourcer man har, taget fra én. Så har man brosten, og man har bål, og man har brand.

Nina mener, der blev manipuleret med de oplysninger, som medierne sendte ud. Man viste gentagne gange billeder af bål og brand i gaderne, men

man viste sjældent billeder fotograferet ”oppefra”, så man kunne se, hvor mange mennesker der var.

Mest chokeret og indigneret er hun over, hvad hun betegner som politiets aggressive macho-adfærd. Selv brød hun sammen i gråd, da hun så politiet vedvarende tæve løs på en punker, der lå blødende på jorden uden mulighed for at slippe væk. En pressefotograf fotograferede ivrigt situationen, men billederne blev aldrig bragt. Og en anden situation, hvor hendes gravide veninde fik et politiskjold i maven. Her greb hun ind og brugte sine evner i selvforsvar mod politiet for at hjælpe veninden, så hun kunne komme væk. Hun mener, at denne situation kunne have ført til anklage for vold mod embedsmand i funktion og en fremstilling af hende i medierne som en voldelig autonom. Men hvad var alternativet, spørger hun?

Ninas beretning er fyldt med vrede – mod især politiet, men også mod mediernes dækning af begivenhederne. Hun lægger vægt på, at intentionerne om fredelige aktioner blev spoleret. Hun er imod volden, men mener ikke, at det – situationen taget i betragtning – var muligt at undgå den.

Militante aktioner, vold og kvindefællesskaber

I forhold til topmødebegivenhederne er det tydeligt, at både ATTAC-kvinderne og de venstreradikale feminister lægger afstand til de voldelige begivenheder. De andre interviewpersoner deler Julies og Ninas opfattelser af, at de massive konfrontationer hænger sammen med først og fremmest politiets brutale adfærd, men også med, at der blandt demonstranterne var grupper, der i for høj grad lod sig provokere.

Mens det er nyt for ATTAC-kvinderne at opleve vold i forbindelse med politiske demonstrationer, har alle de venstreradikale feminister stødt på det tidligere. De mener, man skal begrænse volden, men de udelukker ikke, at det kan være en nødvendig del af de militante aktioner. Men der er blandt kvinderne også en klar opfattelse af, at kvinders og mænds tilgang til militante aktioner forskellig, og at det er en af grundene til, at det er så afgørende med selvstændige kvindeorganiseringer i bevægelsen.

Sofie mener for eksempel, at kvindefællesskab er en forudsætning for at deltage i militante aktioner, fordi kvinder kan støtte hinanden til at overskride egne grænser og gøre ting, som de ellers ikke ville turde. Dermed kan det være en løftestang for radikale aktioner. Men hun understreger samtidig, at det skal ske uden at overtage de dårlige mønstre, som også findes i bevægelsens politiske kultur, og som især nogle af mændene repræsenterer. Hun begrundet det med, at militante aktioner ofte kan fremme kvindeundertrykkende macho-tendenser med demonstrationshætter og en aggressiv adfærd.

De aktiviteter, der laves i det autonome miljø, kan hurtigt blive ”macho” med demonstrationshætter osv. Nogle ting, som piger bare ikke er opdraget til at gøre. Det har da også været en nødvendighed at styrke hinanden til at gøre de ting og få en plads (...) Det er jo strategier, som vi også synes er vigtige. For spørgsmålet har meget været, om de tre største fyre ville med ud til det og ikke spørge pigerne eller de kvinder, som også var der. Og det har da hjulpet os at sige: Det er fint, I ikke vil have os med, så gør vi det bare selv! (Sofie).

Nogle af kønsforskellene i holdningerne til militante aktioner hænger efter Sofies mening også sammen med, at kvinderne i bevægelsen ofte er mere orienteret mod at samarbejde med grupper uden for bevægelsen. Hun er opmærksom på, at der her er et dilemma i forhold til de radikale aktionsformer, men hun synes, at kvinderne i bevægelsen har været bedre til at tackle dette, end mange af mændene har. Sofie peger på eksempler på vellykket antifascistisk samarbejde, der efter hendes mening har været mellem de venstreradikale bevægelser og beboergrupper i både Nørresundby og Kvær.

Kønns betydning i bevægelsernes indre liv

Forskningen i sociale bevægelser har understreget sammenhængen mellem bevægelsernes værdier og deres organisationsformer. I modsætning til for eksempel politiske partier, interesseorganisationer og mange foreninger bygger bevægelserne ikke på institutionaliserede strukturer, men i stedet på uformelle netværk, der har deltagernes engagement og aktiviteter som den væsentligste ressource. Bevægelsens opbygning og uformelle magtstrukturer, for eksempel mellem kønnene, vil derfor ofte være en slags spejl på, hvilke basale værdier der findes eller diskuteres i bevægelserne (Gerlach & Hine, 1970; Gundelach, 1988; Christensen, 1989).

De store forskelle i kønspolitiske holdninger mellem kvinderne i ATTAC og i de venstreradikale bevægelser afspejler sig da også i bevægelsernes strukturer og i deltagernes holdninger til kønns betydning i bevægelsesarbejdet. Hvor det feministiske perspektiv er en stærk og integreret del af de venstreradikale kvinders politiske identiteter, spiller køn en mindre rolle for ATTAC-kvinderne. De forskellige kønspolitiske positioner afspejler sig i den betydning, som kvinderne tillægger kønsforhold, men også mere konkret, for eksempel i spørgsmålet om selvstændige kvindeorganiseringer. I udgangspunktet er der den store forskel mellem de to bevægelser, at mens Feministisk Koordinering pr. definition er en selvstændig kvindeorganisering inden for det venstreradikale miljø, så har der ikke i ATTAC været selvstændige kvindeorganiseringer.

Kønsrelationer i de venstreradikale bevægelser

For de venstreradikale feminister er den selvstændige kvindeorganisering fundamentet for deres politiske virke. Organiseringen bygger på to grundlæggende argumenter, som begge er relateret til mandedominansen i bevægelsen. Det ene argument er, at der i bevægelsen er en kønsbaseret arbejdsdeling mellem kvinder og mænd, og det andet argument er, at venstreradikale bevægelser kan fremme macho-tendenser og kvindeundertrykkelsen.

De fire venstreradikale feminister har alle i teenageårene boet i nogle af de kollektiver, der var en central ramme om først BZ-bevægelsen og siden de autonome. De er også alle kommet i bevægelsens børne- og ungdomshuse, hvor de allerede på dette tidspunkt oplevede et behov for et selvstændigt frirum for kvinder. Sandra fortæller for eksempel om, hvordan hun i Børnehuset i Baldersgade var med til at starte en kvindegruppe. Begrundelsen var, at stedet var meget domineret af en masse højtråbende drenge og mænd. En del af de unge kvinder følte sig seksuelt presset, og de oplevede, hvordan alting blev meget nemmere, når man "blev nogens kæreste", så man i kraft af sin position som "vedhæng" pludselig kunne tillade sig at sige noget på husmøderne. For Sandra var det nyt at være i kvindesammenhæng, fordi det havde været bandlyst i Rød Ungdom, som hun kom fra, men hun understreger den store betydning, det havde for hende at opleve, at andre unge kvinder havde samme erfaringer, og at de turde sige det højt til hinanden (Sandra).

De venstreradikale feminister har lagt vægt på, at kønspolitikken bør være en integreret og synlig del både af bevægelsens politik og af den kulturelle praksis, der kendetegner bevægelsen. Det har givet anledning til store konfrontationer om kønsspørgsmål internt i bevægelsen.

Nogle af disse konfrontationer minder om dem, der var en del af den kvindepolitiske mobilisering i 1970'erne og 1980'erne samt om den debat mellem kønnene, der var både i bevægelserne og i nogle af de politiske partier (for eksempel Venstresocialisterne og Socialistisk Folkeparti). Ligesom rødstrømperne i 1970'erne vil de venstreradikale feminister ikke lave "te til revolutionen", de protesterer mod at mændene skal sætte sig på de betydningsfulde opgaver i bevægelsen, og de insisterer på, at det feministiske perspektiv skal være en integreret del af de andre politikområder. Konflikterne har især udspillet sig i forhold til Antifascistisk Aktion (AFA), som gennem flere år har været en af de mest markerede grupper i det venstreradikale miljø.

Mange af mændene i AFA havde den holdning, at kvindepolitik, det kunne vi lave i kvindecaféen. Altså dér kunne vi arbejde med kønsspecifikke emner. Det

er jo dét, kvinder gør. Og i AFA var vi antiracister, og så arbejdede vi med anti-racisme (Sandra).

Men også i de konkrete aktioner er det kommet til konfrontationer mellem feministerne og AFA. For eksempel til nogle af de antinazistiske demonstrationer, hvor kvinderne har oplevet, at mændene har sat sig på kontakter og informationer og haft lettere ved at blive hørt.

Vold og sexismen i bevægelsen

Et andet og måske mere overraskende område, hvor feministerne har sagt fra, har været i forhold til vold og sexismen i bevægelsen. Jeg har været inde på, hvordan kvinderne mener, at volden ligger som en latent del af de militante aktioner, og hvor vigtigt kvindefællesskabet ser ud til at være for at forhindre mandedominans, og at det bliver macho-kulturens dårlige mønstre, der dominerer.

Men kvinderne giver også udtryk for, at de indimellem har oplevet et dilemma i forhold til militante og voldelige aktioner. På den ene side synes de, at det er vigtigt, at kvinder deltager i militante aktioner, og de udelukker heller ikke, at det kan være nødvendigt at bruge vold. På den anden side siger de også, at de militante udtryksformer kan være patriarkalske og kvindeundertrykkende. For eksempel er de været meget opmærksomme på at undgå sexistiske symboler i forbindelse med både aktioner og kulturelle arrangementer. De fortæller bl.a. om, at der har været store interne diskussioner i de venstreradikale bevægelser om de såkaldte gangster-rappere fra USA. AFA har været med til at arrangere antiracistiske koncerter med disse grupper på Christiania, hvilket de feministiske dele af bevægelsen har forsøgt at boykotte, fordi de synes, grupperne er sexistiske. De har konsekvent nægtet at deltage i forberedelserne og i selve arrangementet, da de ikke kunne stå inde for det voldelige og kvindeundertrykkende budskab, musikgrupperne repræsenterede som en integreret del af det antiracistiske budskab.

Endelig ser volden ud til at spille en overraskende stor rolle i forhold til det interne sociale liv i bevægelsen. Der er flere eksempler på, at mænd i bevægelsen har været voldelige over for deres kærester. Sagerne har ført til omfattende diskussioner i miljøet, og feministerne har fået gennemtruffet, at hvis der er tale om vold og voldtægt inden for bevægelsens egne rækker, så skal det føre til karantæne. Disse voldssager har sat dybe spor i det sociale liv i bevægelsen, og flere af sagerne har kørt i årevis. Internt i bevægelsen har der udviklet sig en kraftig selvjustits med en række procedurer (stormøder, informationer, paneldebatter), hvor man inden for fællesskabet diskuterer de konkrete sager i fuld åbenhed. Konsekvenserne af en voldelig

adfærd er karantæne og eksklusion fra fællesskabet (ofte gennem flere år). Eksklusionen er omfattende – det drejer sig ikke kun om udelukkelse fra aktioner og demonstrationer, men også fra værtshuse, caféer, parker, legepladser mv.

Da politik i det venstreradikale miljø ikke kun er noget, man laver i fritiden, men en integreret del af hele livssituationen, må den interne selvjustits, der indebærer, at man bliver udstødt og ekskluderet fra alle dele af fællesskabet, siges at være en streng straf. ”Det er social isolation, det er livsfarligt langt hen ad vejen”, siger Sandra.

Undersøgelsen viser, at venstreradikale bevægelser kan fremme kvindeundertrykkende macho-tendenser på flere måder: Miljøet kan virke tillokkende på grupper, der i forvejen er præget af en voldelig adfærd, men macho-tendenserne kan også udvikle sig i miljøet. Det kan både være som symbolske markeringer, som for eksempel dele af hiphop-bevægelsen repræsenterer, eller det kan være som et led i en politisk militant adfærd. Feministerne er meget opmærksomme på dette, når de har deltaget i militante aktioner. De lægger her vægt på kvindefællesskabets betydning, fordi det er vigtigt, at kvinder støtter hinanden i denne slags aktioner. Samtidig hermed er de meget opmærksomme på at forhindre symbolske markeringer, hvor for eksempel sexismen forbindes med et militant antiracistisk budskab. Endelig har feministerne været med til at formulere strenge interne regler over for individuelle mænd, der har en voldelig adfærd.

Kønsrelationer i ATTAC

I ATTAC er opmærksomheden på magtrelationer mellem kønnene langt mindre end i de venstreradikale bevægelser. Det hænger sammen med flere faktorer. Først og fremmest, at ATTAC ikke i sit politiske grundlag har sat særlig fokus på kønsaspektet, ligesom der ikke har været selvstændige kvindeorganiseringer. En anden væsentlig forskel er givetvis, at der ikke i ATTAC er tale om den samme tætte sociale organisering for eksempel i kollektiver, som det er tilfældet i det venstreradikale miljø. Med andre ord – man kan sagtens være med i ATTAC uden, at det involverer hele livssituationen. På den måde spiller kønsrelationerne uden for de politiske aktiviteter en langt mere begrænset rolle i ATTAC end blandt de venstreradikale.

Rikke mener ikke, at ATTAC har nogen kønspolitik. Hverken organisatorisk eller indholdsmæssigt. Selvom der er formålserklæringer om flere kvinder, så er der langt flest mænd i de styrende poster. Rikke fortæller også dog, at der er en kvindegruppe, som arbejder med kvinder i EU, men grundlæggende er kønsperspektivet ikke formuleret ind i ATTAC's politik.

Rikke mener, at en af forklaringerne kan være, at ATTAC's emner måske ikke interesserer kvinder så meget. Hun begrundet dette med, at mange af de "hard-core spørgsmål", som ATTAC beskæftiger sig med – for eksempel om EU og økonomi – måske ikke i så høj grad appellerer til kvinder. Personligt mener Rikke heller ikke, at kønspolitikken er det centrale for ATTAC.

Jeg er sgu ikke nogen god feminist. Min feminism kommer mest til udtryk, når jeg er ude at besøge verdensdele, som ikke lige er i nærheden af Europa. Der støder man jo vildt meget på noget, som er åbenlyst kønsdiskriminerende. Og det reagerer jeg på. Men jeg er ikke sådan en, der stiller mig op og råber, at nu skal kvindepolitikken blandes ind i ATTAC's EU-politik (...) De ting, som man arbejder med i ATTAC, dem synes jeg ikke har specielt meget med kvindespørgsmål at gøre. Det er mere økonomisk politik (Rikke).

Ligesom Rikke mener Julie fra ATTAC-Aalborg heller ikke, at hun har haft problemer med at slå igennem. Men hun har lagt mærke til, at der har været en tendens til, at det var mændene, der meldte sig til både bevægelsens til-lidsposter som talsmand, intern kontaktperson mv. og til de poster, der er på landsplan.

Sacha deler denne irritation, men hun mener ikke, at det så meget skal forklares i forhold til køn, men snarere i forhold til alder, hvor det er den "gamle" venstrefløj, der dominerer Aalborg-afdelingen for øjeblikket. Problemet er for hende at se ikke kun et spørgsmål om, hvem der varetager hvilke opgaver, men mere, hvilken struktur man ønsker. Efter Sachas mening er det i alt for høj grad en formel foreningsstruktur med formand mv., der er kommet til at dominere, og hun frygter, at det på sigt kan gå ud over lysten til at deltage mere aktivt i bevægelsen.

Der er ikke nogen af ATTAC-kvinderne, der mener, at selvstændige kvindeorganiseringer er en brugbar strategi. Julie har dog et lidt ambivalent forhold til dette. På den ene side mener hun nemlig, at der let går "for meget hønsegård i det", men på den anden side synes hun også, at det i gruppen om gældseftergivelse, som hun arbejder i, er en fordel, at der tilfældigvis kun er kvinder, da der ofte er en blødere tone, mens mændene ofte er mere smarte og lidt hårdere ved hinanden.

Sachas holdning til selvstændige kvindeorganiseringer er mere principiel, da hun ikke kan se, det er kønnet, men i stedet de holdninger, som man har, der har betydning.

Konklusion

Det er ikke overraskende, at kønnet tillægges forskellige betydninger i de to bevægelser. Det ser ud til, at der er en fare for, at ATTAC kan udvikle et

traditionelt kønshierarki, hvor mænd dominerer i bevægelsens ledende organer. Endvidere peger undersøgelsen på, at modsætningen mellem en foreringsstruktur (med en høj grad af koordination både lokalt og nationalt) og en mere flad struktur (med høj grad af lokal forankring) indeholder både køns- og generationsmæssige implikationer, der blander sig på en kompleks måde.

I det politiske indhold lægger ATTAC ikke særlig meget vægt på køn. Selvom der måske er en opmærksomhed om, at kvinder og mænd agerer forskelligt, er der indtil videre ikke opstillet handlemuligheder i forhold til dette.

Det forholder sig anderledes i de venstreradikale bevægelser, hvor kønnet har været til debat – både i forhold til bevægelsens sociale liv og i politikformuleringen. Jeg synes her, at kønnets betydning fremhæves på to meget forskellige måder. For det første som et led i, hvad jeg vil betegne som et opbrud med traditionelle kønsopdelinger, der vedrører kønsarbejdsdelinger og stereotype kønsopfattelser både i dagligdagens gøremål og i politik. Kvinderne insisterer på at blive behandlet lige allerede i de første kollektiver, de lægger vægt på egen autonomi og på, at de – som kvinderne i 1970'erne – ikke vil lave te til revolutionen. For det andet er der en særlig kønsproblematik i forhold til militante bevægelser. Selvom kvinderne lægger vægt på, at de *også* er militante, så er de samtidig opmærksomme på, at militante aktioner og udtryksformer godt kan fremme en kvindeundertrykkende og sexistisk adfærd. Dette gælder ikke kun i demonstrationer, men også i familie- og kæresterelationer. Den interne selvjustits med muligheder for omfattende eksklusioner er et udtryk for en stærk sammenhæng mellem politik og hverdagsliv. Det er tankevækkende, at eksklusion bruges som straf, men også et eksempel på, hvor stor betydning det har for den enkelte at tilhøre gruppen, hvilket bl.a. Stuart Hall jo har understreget gennem belongings-aspektet.

Note

1. En stor del af oplysningerne i dette afsnit bygger på en sammenfatning af mediedækningen, som sociologistuderende Jeppe Lyng har lavet (Lyng, 2002).

Kapitel 6

Kønspolitiske positioner¹

Dette kapitel sætter fokus på de kønspolitiske holdninger og den kvindepolitiske praksis med særlig vægt på de venstreradikale feminister og de ikke politisk organiserede kvinder. Jeg har valgt at koncentrere analysen om disse to grupper, fordi de repræsenterer to meget forskellige kønspolitiske positioner.²

I forhold til et processuelt identitetsbegreb, der lægger vægt på, at identiteter skabes og genskabes som et led i de enkelte individers livsfortælling, udgør konstruktionen af køn en central del. Generelt spiller kønnet en væsentlig rolle i identitetsdannelsen – ikke mindst blandt unge og blandt unge voksne. Men kønsidentitetsspørgsmålet er yderligere interessant i forhold til de unge voksne kvinder, fordi der gennem de seneste årtier – og dermed i hele deres levetid – er sket et gevaldigt opbrud i kønnets betydning både på individ- og samfundsniveau. Jeg går derfor ud fra, at kønnet har været mere eller mindre til debat og til forhandling i de unge kvinders nære relationer (dvs. i forhold til forældre, søskende, kærester mv.) såvel som i de sociale, politiske og uddannelsesmæssige sammenhænge, de har været i. Disse debatter om køn og ligestilling har været mere eller mindre eksplicite. For nogle af kvinderne har kønnet, som vi skal se, været et markant og meget bevidst omdrejningspunkt i identitetsarbejdet, for andre har kønnet været mindre markant, men bestemt ikke uden betydning.

I forhold til de kønspolitiske holdninger er de analyseret både i relation til holdninger til forskellige ligestillingspolitiske spørgsmål, men også i høj grad konkret som holdninger til Rødstrømpebevægelsen og nyfeminismen som centrale kvindepolitiske strømninger. Først dog en kort beskrivelse af den kønspolitiske kontekst som en central ramme om analysen.

Den kønspolitiske kontekst

Der er ingen tvivl om, at køn har været et meget omdiskuteret emne i de unge voksne kvinders levetid. Selvom kvinderne i denne undersøgelse er for unge til at have oplevet den kvindepolitiske mobilisering, som især Rødstrømpebevægelsen repræsenterede fra slutningen af 1960'erne og frem til midten af 1980'erne, så har den venstreorienterede og radikale feminism givetvis haft betydning for de unge kvinders kønsidentitetsdannelse. De fleste af kvindernes mødre tilhører formentlig rødstrømpegeneratio-

nen, og selvom de måske ikke har været med i bevægelsen, så er de givetvis blevet konfronteret med den kvindepolitiske mobilisering, som bevægelsen var en del af.³ Jeg har allerede i kapitel 2 været inde på, hvordan mødrenes identifikation/disidentifikation med Rødstrømpebevægelsens venstreradikale feminisme har været en vigtig faktor i nogle af respondenternes politiske læring og kulturelle frisættelse. Så selvom der – ifølge døtrene – ikke er nogen af mødrene, der har været direkte involverede i Rødstrømpebevægelsen, er der ingen tvivl om, at den kvindepolitiske mobilisering, der fandt sted på dette tidspunkt, har påvirket mødregenerationen.

Forholdet til kvindemobiliseringen generelt og til Rødstrømpebevægelsen mere specifikt betragter jeg som et vigtigt led i at analysere Ziehes perspektiv om 2. generationsfrisættelse, som jeg har været inde på tidligere, fordi der på køns- og ligestillingsområderne er tale om massive opbrud i kønsrelationerne for forældregenerationen. Det betyder dog ikke, jeg forventer, at alle i forældregenerationen er kulturelt frisatte på dette område. Snarere ser jeg det som et åbent spørgsmål, dels hvor meget dette opbrud i praksis har påvirket forældrenes konkrete håndtering af kønsrelationerne, og dels hvordan dette opbrud/mangel på opbrud er blevet transformeret videre til døtrene i næste generation.

Med sine udadvendte og ofte provokerende aktioner banede Rødstrømpebevægelsen vejen for kønnets massive indtræden i offentligheden. Der blev skabt en kønspolitisk offentlighed i 1970'erne, som dog i 1980'erne blev afløst af en mere afdæmpet debat om kønnenes ligestilling. Selvom den nye kvindebevægelse ikke søgte direkte indflydelse på den statslige ligestillingspolitik, fik den en stor indirekte betydning for den institutionalisering, der skete i kraft af en række ligestillingslove og ligestillingsorganer op gennem 1970'erne og 1980'erne.⁴

Der er ingen tvivl om, at ligestillingen mellem kønnene i dag er en væsentlig del af den politiske værdiorientering i samfundet. I Christensen & Siim er holdningen til ligestilling mellem kønnene analyseret i forhold til centrale samfundsområder. Generelt er der i befolkningen stor enighed om, at det for eksempel er vigtigt at fremme ligelønnen og arbejde for en mere ligelig fordeling mellem kvinder og mænd i politiske forsamling. I forhold til de unge er det især værd at bemærke to ting. *For det første* er det blandt de unge (mellem 20 og 29 år), at polariseringen mellem kvinders og mænds holdninger til ligestilling er størst. Det hænger sammen med, at de unge mænd generelt opfatter ligestillingsproblemerne som mindre omfattende og betydningsfulde end de unge kvinder gør, men også end andre grupper gør, for eksempel mænd i andre aldersgrupper. *For det andet* ser det ud til, at

der mangler brugbare handlestrategier i forhold til at løse de ligestillingsproblemer, som de fleste mener, der findes. Også her markerer de unge mænd sig som den gruppe, der er mest kritisk overfor, at der skal tages politiske initiativer til at fremme ligestillingen (Christensen & Siim, 2001: 171-184).

Det er gennem de seneste år blevet fremhævet, at den danske ligestillingspolitik er mindre institutionaliseret end i de andre nordiske lande. Det gælder både i de politiske partier og i de statslige ligestillingsorganer. Det er også tydeligt, at den kønspolitiske offentlighed er mindre profileret og mere modsætningsfyldt i Danmark end for eksempel i Norge og Sverige. En af forklaringerne på disse danske særtræk er, at det tilsyneladende er særligt vanskeligt at fastholde en kønspolitisk offensiv i Danmark, når der ikke findes aktive og levende bevægelser. En anden forklaring er, at den stærke lighedsorientering i den danske politiske kultur i bestemte historiske perioder kan være en barriere mod at udvikle ligestillingsstrategier, der er rettet mod begunstigelser af det ene køn (Bergqvist et al., 1999; Borchorst et al., 2002; Dahlerup, 2002).

I slutningen af 1990'erne kom nyfeministerne på banen som en ny kvindepolitisk aktør, der var med til puste liv i den tamme danske ligestillingsdebat. Nyfeministerne har især markeret sig gennem bøger, som primært består af forskellige personlige beretninger om kvindelivet. Det feministiske udgangspunkt – dvs. at samfundet bygger på kønsundertrykkelse og ulighed – er det eneste gennemgående perspektiv i artiklerne, der ellers er kendetegnet af en høj grad af pluralisme formidlet gennem en række subjektive oplevelser af at være kvinde i dag (Sværke, 2002). Et af formålene med bøgerne var at skabe en ny kønsdebat, hvilket må siges at være lykkedes, eftersom bøgerne både har medført en omfattende mediedebat og sat gang i en mandedebat, hvor unge mænd både positionerer sig i forhold til nyfeminismen, men også fortæller subjektive beretninger om køn set fra et mandesyn.⁵

Ligesom Rødstrømpebevægelsen er nyfeminismen primært båret af intellektuelle kvinder. Men hvor rødstrømperne lagde meget vægt på udadvendte aktioner og alliancer med arbejderklassens kvinder, så er nyfeminismen i højere grad forblevet en intellektuel diskurs, der dog har formået at sætte spot på centrale temaer i offentligheden omkring for eksempel prostitution og vold mod kvinder.

Sammenfattende om de samfundsmæssige rammer omkring de unge voksne kvinders kønsidentiteter vil jeg fremhæve, at både Rødstrømpebevægelsen og nyfeminismen er to (om end meget forskellige) markante

kvindepolitiske strømninger, som må formodes at have præget kvindernes kønsidentitetsarbejde. Dertil kommer en mere bred ligestillingspolitisk diskurs, som på den ene side er kendetegnet af, at ligestilling mellem kønnene er blevet en central del af samfundets fælles værdigrundlag, men også af, at den danske debat op gennem 1990'erne har været ambivalent og svækket.

I analysen lægger jeg vægt på kønspolitiske holdninger og den kønspolitiske praksis med henblik på at indkredse, hvilken betydning kønsspørgsmål spiller i forhold til de unge voksne kvinders politiske identiteter. Jeg vægter dog de forskellige elementer af analysen forskelligt for henholdsvis de venstreradikale feminister og de ikke politisk organiserede kvinder, hvilket skyldes de to gruppers forskellighed. For eksempel positionerer de venstreradikale feminister sig direkte i forhold til både rødstrømperne og nyfeministerne, mens de ikke politisk organiserede kvinder for eksempel ikke kender nyfeminismen, hvorfor de af gode grunde ikke kan forholde sig til den.

Kønspolitiske positioner blandt de venstreradikale feminister

De venstreradikale feminister er de eneste, der i undersøgelsen positionerer sig direkte i forhold til forskellige feministiske strømninger. Som erklærede feminister er det da heller ikke et spørgsmål om feminisme eller ej, men for det første, hvilke dele af de feministiske diskurser og den feministiske praksis de føler sig inspireret af, lægger sig i forlængelse af eller tager afstand fra. For det andet er det et spørgsmål om, hvilken plads kvinde- og kønspolitikken skal have i de venstreradikale bevægelser.

Det er tydeligt, at denne gruppes kendskab til feministiske diskurser er meget stort, hvilket kan være en af grundene til, at de positionerer sig så direkte især i forhold til den diskurs, som Rødstrømpebevægelsen repræsenterede og til den aktuelle nyfeministiske diskurs. Interviewene viser, at disse to feministiske strømninger tjener som overordnede kvindepolitiske identifikationsmarkører, hvor der i forhold til rødstrømperne er tale om en overvejende positiv identifikation, mens der i forhold til nyfeministerne er tale om disidentifikation.

Holdninger til Rødstrømpebevægelsen

Den positive identifikation med Rødstrømpebevægelsen hænger givetvis sammen med, at de venstreradikale feministers kønspositioner på en række områder minder om feminismen fra 1970'erne. Det grundlæggende kendetegn ved for eksempel Rødstrømpebevægelsen var, at den kombinerede et

radikalt feministisk standpunkt med venstreorientering. Der blev lagt vægt på kvindefællesskabet, men også på, at der var en sammenhæng mellem køn og klasse (Dahlerup, 1998). For de dele af kvindebevægelsen, der på dette tidspunkt gik ind i andre bevægelser eller partier, var kønsspørgsmålet ofte i centrum – enten i form af selvstændige kvindeorganiseringer (for eksempel i fredsbevægelsen) eller som et konfliktfelt i de partier og bevægelser, hvor der var modstand mod at integrere feministiske synsvinkler og at give plads til autonome kvindeorganiseringer (Christensen, 2001).

Gry og Sandra, der begge kommer fra kommunistiske opvækstmiljøer, kender disse diskussioner fra deres opvækst. Vi har i kapitel 2 set, hvordan de begge oplevede, at kønsperspektivet blev set som et forstyrrende element i det altdominerende klasseperspektiv. Det var klassen og ikke kønnet, der var omdrejningspunktet. Deres oplevelser om det fraværende kønsperspektiv relateres dog ikke kun til overordnede og principielle politiske standpunkter, men også til, at man inden for parties rammer ikke forholder sig til kønsrelationerne. Især Sandra har oplevet et dilemma mellem den overordnede politik og så den praksis, der udøves i hverdagen.

De kunne godt sidde og vedtage en eller anden resolution og sende den over til en eller anden kvindekongres i Moskva, men så gik de hjem og ”delte flade ud” (Sandra).

Men også inden for ”det ny venstre”, for eksempel i Socialistisk Folkeparti (SF) og Venstresocialisterne (VS), var der omfattende stridigheder om, hvordan man skulle koble køns- og klasseperspektivet. Det lykkedes i vidt omfang i SF gennem de fremtrædende kvindegrupper, mens det aldrig lykkedes i VS, hvor kvindearbejdet stødte på så stor modstand og nærmest blev kvalt i fraktionsstridighederne (Christensen, 1999).

Vi ser en parallel debat i dag i det venstreradikale miljø mellem for eksempel Feministisk Koordinering og Antifascistisk Aktion (AFA), som er en af de dominerende organiseringer i det venstreradikale miljø. Som jeg var inde på i forrige kapitel, har der været store konflikter om, hvordan man skulle forene et kønspolitisk og et antiracistisk engagement. Sandra siger, at hun har hørt argumenterne tusinde gange før i DKP.

Jeg kendte godt den der tradition med, at kvindepolitik, det er noget, I laver i jeres kvindeklub. Så jeg blev jo rasende. Jeg syntes, det var meget frustrerende, at der ikke var særlig stor lydhørhed. Så det var det, vi kæmpede meget for, at få kønsperspektivet ind i den der tredimensionale undertrykkelse (...) At hvis man for eksempel er sort kvinde, så er man jo undertrykt både som kvinde, men også som sort. Og man kan være en undertrykt mand, og det kan sagtens være synd for ham, men han kan godt gå hen og tæve sin kone. Og det kan gøre ham til en

idiot, og det må man godt have lov til at påpege (...) Kønsperspektivet er fuldstændig uundværligt (Sandra).

På flere måder minder de kønspolitiske diskussioner i det venstreradikale miljø i dag om de kønspolitiske diskussioner, der blev formuleret i den "nye" kvindebevægelse i 1970'erne, og som førte til store konfrontationer og diskussioner om, hvorvidt og hvordan kønsperspektivet skulle inddrages i venstreorienterede partier og bevægelser i 1970'erne og 1980'erne.

De venstreradikale feminister fremhæver flere gange, at de bedre kan identificere sig med Rødstrømpebevægelsen end med nyfeminismen, og de trækker i interviewene ofte paralleller til rødstrømperne. De understreger, at for dem er basisgruppeprincippet retten til seksualitet og til fri abort samt støtten til krisecentre fortsat vigtige kvindepolitiske områder.

Både Nina og Sandra betoner, at de ikke har behov for at tage afstand fra Rødstrømpebevægelsen. Til gengæld mener de, at der i dag findes en række myter om rødstrømper og feminister, som for eksempel nyfeministerne har været med til at puste liv i, for eksempel ved eksplicit at fremhæve, at de ikke (som for eksempel rødstrømperne) går i lange underbukser, og at de godt kan lide sex. Nina bruger sin positive identifikation med rødstrømperne provokatorisk – for at markere en "afvigerposition", hvor hun kan lægge afstand til nyfeministernes kønspolitiske position, men også til det fremtrædende kvindeideal, som hun synes, de repræsenterer.

Vi [kvinderne i Feministisk Koordinering] har ikke behov for at tage afstand fra Rødstrømpebevægelsen. Vi har haft mere behov for at sige: De erfaringer kan vi bruge, og de erfaringer kan vi ikke bruge, og det har vi sat sammen (...)

Vi indledte 8. marts med at sige: Ja, vi er håbløst umoderne og hængepattede og ubarberede og usminkede og alt det der. Ja, det er vi langt hen ad vejen! Vi har ikke brug for at tage afstand fra det. Vi kan så også sagtens være det andet. Vi kan sagtens barbere vores ben og tage sminke på og se røvgodt ud. Men vi har ikke brug for det der med hele tiden at blive accepteret. Vi kan godt lide den afvigerposition, vi er i (Nina).

Spm: "Hvad er det, I afviger fra?"

Fra en norm, fra en idé om kvindeidentitet – (...) fra den idé, som samfundet primært har, om kvinder som sexobjekter eller hystader, eller at de ikke kan magte at tage en diskussion. At vi er unge og ikke politisk interesseret, alt det der. Vi prøver at gøre det modsatte (Nina).

Holdninger til nyfeminismen

De venstreradikale feminister er som sagt kritiske over for den i dag måske mest dominerende feministiske diskurs, nemlig nyfeminismen. Disidentifikationen hænger sammen med det manglende klassestandspunkt, som de mener, der kendetegner nyfeministerne, men også med den afgrænsning, som de mener, at nyfeministerne markerer i forhold til andre feministiske positioner.

Gry mener, at nyfeministerne repræsenterer de velbeslåede feminister, der kæmper for retten til at være velbjerget. Hun synes denne form for feminism er meget "navlepillende" og egocentreret. Der er vigtigt for hende at understrege, at feministerne blandt de venstreradikale kvinder bygger på et andet samfundssyn og et andet kvindepolitisk indhold.

Vi vil have et helt andet samfund. Vi tror ikke på det samfund, som der er nu, og det gør de [nyfeministerne] jo. De kæmper for ligestilling og ret til at få de høje poster inden for erhvervslivet – det gør vi jo ikke (Gry).

Sofie lægger vægt på, at nyfeministerne ikke er særlig solidariske med andre grupper af kvinder. Hun mener heller ikke, de sender et signal om ønske til dialog med andre grupper af kvinder:

For eksempel at lave en aften med Lars von Triers kvindesyn. Det er jo nogle specielle kvinder, der gider komme og høre det. Måske ikke det mest presserende for mange kvinders hverdag (Sofie).

Sofie fortæller om en oplevelse i Kvindeligt Selskab i forbindelse med et 8. marts-arrangement, som hun var til sammen med Gry.⁶

Der var forskellige kvindegrupperinger, de skulle tale, og vores mål med det var sådan meget at ruske op i det. Men det var sådan en sushi-middag et sted, hvor man fanme skulle have råd til det for at komme (...) Det var sådan nogle små damer, der rendte rundt i deres meget smarte tøj, og så kunne man stå og nippe til det der sushi og hvidvinen. Og Jytte Hilden kom hen og sagde hej ... det var godt gået piger ... I lyder, som om I mener det. Ja tak! (...) Men der sidder ikke en husmor derovre, som ikke har noget overskud med fedtet hår – hun kommer her ikke. Det her appellerer ikke til indvandrerkvinder (...) Det er meget for dem, der har en masse i forvejen (Sofie).

Det var sådan noget med, at derovre sidder de kendte, og der sidder forskerne (...) Jeg mødte min fars veninde, og til daglig er hun helt afslappet, men hun havde bare stadset sig op, og hun havde det helt vildt mærkeligt ved at være der (...) hun synes, det her kvindepolitik var interessant, men hun kunne ikke rigtig finde ud af, hvor hun skulle gøre det ... (Gry).

Sandra er også kritisk over for nyfeministerne. Hun synes, de har alt for travlt med at lægge afstand til Rødstrømpebevægelsen og tidligere feministiske opfattelser. Efter hendes mening skyldes det, at mange fejlagtigt mener, at den kvindepolitiske position, som rødstrømperne repræsenterede, står i modsætning til seksualitet og feminitet. Efter hendes mening bygger det på en ældgammel myte om, at feminister ikke kan lide sex og ikke har humor. Hun synes, at nyfeministerne har lagt afstand til Rødstrømpebevægelsen for at markere et opgør med disse fordomme om kvindelighed; men det irriterer hende, at de er nødt til på den måde at distancere sig fra andre for at positionere sig selv. Hun finder nyfeministerne latterlige i den overdrevne fokus på kvindeligheden, hvor de hele tiden skal vise, at de kan lide sexet undertøj, at de bruger læbestift, og at de godt kan lide sex. Sandra fortæller eksempelvis om, hvor forarget hun blev, da bogen *Nu er det nok – så er det sagt* udkom, og nogle af forfatterne blev interviewet i en brudeforretning, hvor de efter hendes mening lagde al for meget vægt på lillepigerollen og på fascinationen af store kjoler. Hun forstår ikke, at de vil hoppe med på den slags indslag i medier.

Kønspolitiske positioner blandt de ikke politisk organiserede kvinder

I modsætning til de venstreradikale feminister er den kønspolitiske positionering blandt de ikke politisk aktive kvinder ikke forbundet med et erklæret feministisk standpunkt. Tværtimod lægger denne gruppe vægt på, at de ikke er en del af et feministisk projekt, og deres kendskab til og tæthed til de forskellige feministiske diskurser er da også langt mindre end for den første gruppe. Bortset fra titlen på bogen *Fisseflokken* kender de ikke nyfeministerne, og de kan derfor hverken identificere eller disidentificere sig med denne position. Det er tankevækkende, at ingen af disse kvinder, der alle befinder sig inden for de videregående uddannelsessystem, kender debatten, hvilket peger på, at denne debat især har henvendt sig til en snæver kreds af unge intellektuelle feminister.

Til gengæld kender kvinderne i denne gruppe Rødstrømpebevægelsen, som de har mange meninger om. Det grundlæggende indtryk er, at de er enige om, at Rødstrømpebevægelsen kunne have sin berettigelse ”den gang”, men at det er ”helt ved siden af” i dag. Der er flere, der betegner bevægelsen som latterlig, og det er vigtigt for dem at lægge afstand til den.

Line mener for eksempel, at Rødstrømpebevægelsen overdrev og var lidt for meget en

... nu smider vi bh'en-demonstration. Det virker sådan, og det bliver mere og mere latterligt, når man tænker rødstrømper, fordi det virker hysterisk på en eller anden måde nu. Det gjorde det ikke før i tiden, helt sikkert ikke, men når man sådan tænker på det, og hvis det skulle ske i dag, så ville det være fuldstændig ved siden af.

Der er da nok nogle sure kvinder nogen steder. Sådan har jeg det lidt med de der rødstrømper (...) Jeg tænker, om de ikke har noget bedre at give sig til. Og at de må være blevet behandlet på en træls måde af mænd på et eller andet tidspunkt, og så skal de have hævn (Pernille).

Dengang var det jo helt grundlæggende for kvinden, det der skete. Men den slags oprør ville være latterligt nu. (...) Men dengang var det jo nødvendigt at provokere på en eller anden måde, hvor der nu skal meget til, før man kan provokere (...) Der er jo stadig noget at diskutere; der er stadig noget at kæmpe for, så det er alle tiders, at der er nogen, der gør det, men jeg synes måske... (Anne).

Jamen, jeg har da taget mig selv i, sidst der var noget på fjernsynet, at tænke: "Ja, ja, tag nu bare og slap af, altså. Jeg tænkte, at de var hysteriske. Det var sådan: "Ja, synes du ikke lige, du strammer den, moster", det tænkte jeg. Men jeg har jo heller ikke oplevet det" (...) Det var to kvinder, der talte om et eller andet ... Og jeg kan tydeligt huske, at jeg tænkte: "Helt ærligt, sådan nogen hystader"! (Louise).

Selvom flere af kvinderne fremhæver, at feminismen havde sin berettigelse tidligere, så viser citaterne den markante afstand, der lægges til, at et lignende feministisk projekt skulle have sin berettigelse i dag. Kvinderne positionerer sig klart imod en på forhånd defineret feministisk position – både på et overordnet principielt niveau, men også som noget, der kunne have betydning for dem selv. De kan ikke se noget formål med en eventuel ny feministisk bevægelse; og hvis det endelig skulle være, kunne det for eksempel være i andre lande, hvor der er mere brug for det.

Men én ting er den klare disidentifikation med en feministisk position; noget andet er, om der er dele af det feministiske projekt, som denne gruppe af kvinder finder brugbare som et led i deres identitetsarbejde. For eksempel spørgsmålet om selvstændige kvindeorganiseringer eller særlige initiativer rettet mod at fremme kvinders vilkår. Billedet her er også tydeligt; nemlig, at det mener denne gruppe af kvinder ikke, at der er behov for; de synes ikke, de selv har brug for det, og de kan sagtens "komme igennem" over for mændene, både i de aktiviteter, de har i fritiden, og på deres uddannelsesinstitutioner. Så selvom kvinderne – som vi skal se senere – ser sociale relationer som værende præget af bestemte kønsspecifikke mønstre

og hierarkier, så mener de ikke, at selvstændige kvindeorganiseringer er en brugbar model.

Har den stærke disidentifikation med Rødstrømpebevægelsen en sammenhæng til deres mødres kønspolitiske position? Der er ingen af mødrene, der har været med i Rødstrømpebevægelsen og tilsyneladende heller ikke nogen af dem, som bevidst har lagt særlig meget vægt på kønspolitiske holdninger i deres opdragelse af døtrene. Pernille mener ikke lige, at hendes mor er "typen til det", og Line understreger, at hendes mor har været hjemme, da de var små, og at det er moderen, der laver mad hver dag, og at det har hun det fint nok med.

Ved nærmere eftertanke kommer to af kvinderne dog i tanke om, at deres mødre har været med i kvindegrupper.

Jeg kommer til at tænke på noget, hun [moderen] har aldrig været med i sådan noget "rødstrømpe-noget", men hun har sådan en dameklub nu. Det har stået på i mange år. Det er med hendes søskende, hendes brors kone og så en enkelt veninde. De mødes hver 14. dag, og så tror jeg da nok, de får snakket om deres mænd og mænd i det hele taget (Pernille).

Louise nævner et tilsvarende eksempel. Hendes mor er lærer, og på deres skole har de noget, de kalder "hønseklubben", som kun er for kvindelige lærere. Formålet er primært at arrangere udflugter og andre fritidsaktiviteter.

Selvom de to grupper, der nævnes her, bygger på et kvindefællesskab, vil jeg tolke udsagnene som en symbolsk disidentifikation med en feministisk position. For det første, fordi de to grupper trækkes frem som et led i forklaringen på, at mødrene ikke har identificeret sig med Rødstrømpebevægelsen. For det andet, fordi betegnelserne "dameklub" og "hønseklub" kan tolkes som symbolske markeringer af, at grupperne repræsenterer et andet kvindesyn end det feministiske, som det kom til udtryk iblandt rødstrømperne.

Beverly Skeggs har i en analyse af, hvordan engelske arbejderkvinder opbygger deres identiteter, lagt vægt på, at konstruktionen af kønsidentiteter for denne gruppe i vidt omfang sker gennem afvisning af anerkendelse (refusing recognition) og ikke-identifikation af dominerende feministiske positioner (1997).

I lighed hermed bygger de ikke politisk organiserede kvinders kønspolitiske identiteter også på afvisning og ikke-identifikation med de feministiske positioner. Deres kønnede subjektpositioner er negativt definerede i forhold til de feministiske diskurser, som de relaterer sig til. Men Skeggs' undersøgelse viser også, at det ikke er ensbetydende med, at de ikke tillæg-

ger kønnet og kønsrelationerne nogen betydning. Ser man på kvindernes holdning til bredere ligestillingspolitiske spørgsmål, er det nemlig det gennemgående indtryk, at de erkender, at der finder en kønsdiskrimination sted (for eksempel i forhold til løn og karriere), og at samfundet bygger på en grundlæggende kønsopdeling (hvor kvinder og mænd interesserer sig for forskellige ting og har forskellige opgaver). I kvindernes anknytning til disse spørgsmål er der flere gennemgående træk.

Kønsspecifik opdragelse og sociale relationer

Kvinderne fortæller om en række områder, som de har oplevet som kønsopdelte. Mange af oplevelserne stammer helt tilbage fra barndommen, hvor de har erfaringer med, at forældrene har haft en traditionel og kønsspecifik arbejdsdeling derhjemme. I et par af familierne har mødre været hjemmearbejdende, da børnene var små, og i alle familierne har det tydeligvis været og er stadig mødre, der har hovedansvaret for madlavning, husarbejde mv. Selvom denne traditionelle kønsarbejdsdeling i nogle af familierne er til debat, er der ikke tale om såkaldte forhandlingsfamilier, hvor der løbende forhandles om opgaverne kønnene imellem. Med en enkelt undtagelse er det grundlæggende indtryk, at mødre og fædre har været tilfredse med deres roller.

En anden arbejdsdeling, som kvinderne beretter om, er ”kønsarbejdsdelingen” mellem piger og drenge. Anne fortæller om, at selvom det var principet, at det arbejde, børnene skulle levere i familien, skulle være ligeligt fordelt, så kom hun alligevel til at lave meget mere end sine brødre, hvilket hun har været vældig irriteret over. En af de andre kvinder fortæller om, at en anden kønsspecifik konflikt i barndommen har ligget i forældrenes tendens til at være mere beskyttende over for pigerne end over for drengene. Det har betydet, at brødre har haft mere åbne rammer for, ”hvad de måtte”, hvornår de skulle være hjemme osv. De af kvinderne, der har oplevet disse kønsspecifikke opdragelsesmønstre, har følt dem som dybt uretfærdige, og de har protesteret voldsomt mod dem.

I de sociale relationer, hvor kvinderne færdes i dag, er de også opmærksomme på, at der er forskelle mellem kønnene, og at disse forskelle har betydning for de forventninger, der stilles til de to køn. Der er en række eksempler på, at kvinderne har følt sig ”hæmmet” af kønnet.

Pernille har oplevet kønnet som en hæmsko i forhold til de musikinteresser, hun har. Som en af de få kvinder på seminariet, der kan spille guitar, har hun følt, at hun har skullet kæmpe med, at hun bevægede sig ind på mændenes domæne. Hun fik en fornemmelse af, at kvinder ikke kunne

spille guitar. Hun følte sig hæmmet og nervøs, men samtidig var det også vigtigt for hende at vise, at hun godt kunne. Pernilles anden oplevelse stammer fra hendes frivillige arbejde i det ålborgensiske musikliv. Hun fortæller her om, hvordan lydmændene til både *Love Shop* og *Sort Sol* latterliggjorde hende, da hun skulle hjælpe med at slæbe instrumenter. ”Det er et ordentligt hold, I har her! Er der også nogle stærke imellem?“, var nogle af de kommentarer, hun fik, samtidig med, at lydmændene så på hende og grinede. ”Jeg tænkte, så nu skal jeg fandeme vise dem, at jeg kan slæbe, og jeg havde så ondt i min ryg de næste to dage” (Pernille).

Oplevelserne på uddannelsesinstitutionerne er forskellige. Alle kvinderne går jo på uddannelser, hvor der er et flertal af kvinder, men nogle af interviewpersonerne har oplevet, at det alligevel altid er de få mænd, der dominerer og ”kommer med de store forklaringer”. Dette gælder dog ikke Anne, der mener, at alle kan komme til orde, selvom der er en overvægt af kvinder på danskstudiet.

Retten til at markere feminitet og til at være forskellige

Men selvom kvinderne lægger vægt på, at de kan klare sig selv, så indrømmer de også, at de har brug for at markere kvindelighed. De giver udtryk for, at de vil have lov til at markere kønnenes forskellige positioner, og at det er i orden at være kvinde.

Denne dobbelthed, hvor de på den ene side siger fra over for mandedominans og kønsstereotypiske opfattelser af, hvad kvinder og mænd kan og skal, og på den anden side også synes, det er i orden at eksperimentere og spille med rollerne, præger også deres opfattelse af nutidens kropsidealer, som de for eksempel fremstilles i medierne. Det er tydeligt, at kvinderne ikke deler den kritik af de kropsidealer, der fremstilles i medierne, som for eksempel nyfeministerne lægger meget vægt på.

Der, hvor de interviewede kvinder er kritiske over for mediernes kvinde-billeder, er primært i forhold til de unge teenagekvinder, hvor de synes, det er problematisk, at de opdrages til at være alt for tynde og gå i alt for voksent tøj. Men de føler sig ikke selv provokeret af kvinde-billederne – snarere ser det ud til, at de fremtrædende kvinde-billeder bliver brugt både positivt og negativt i kvindernes opfattelse af egen feminitet og i skabelsen af selvidentitet. Her kommer et par eksempler:

Det er ikke sådan, at jeg går vildt meget op i det. Det påvirker mig ikke, hvordan Pamela Anderson ser ud for eksempel. Jeg synes ikke, hun er særlig pæn, jeg synes, hun ser unaturlig ud. Men man vil selvfølgelig gerne have noget nyt tøj og gå op i sig selv. Som studerende har man ikke råd til det. Men det kan da

godt være, at man ville følge det, hvis man havde lidt flere penge. Altså moden (Pernille).

Jeg har det da sådan, jeg vil gerne ligne Anastacia (...) Jeg vil da smadder gerne gå i sådan noget tøj, hun går i. Men altså nej, jeg gider ikke at sænke mig ned på det lave niveau og så kæmpe så meget for at komme til at ligne hende. Det vil jeg da ikke (...) Men jeg synes da, hun ser mega godt ud. Jeg vil da helt vildt gerne ligne hende, altså (Louise).

Individuelle strategier

Selvom kvinderne ikke identificerer sig med de feministiske diskurser og mener, at der er sket grundlæggende ændringer fra tidligere tiders kvindeundertrykkelse, så er de også opmærksomme på, at der fortsat er en række områder, som er præget af mandedominans. De fremhæver især de områder (for eksempel fra familien og vennekredsen), som de selv direkte har oplevet, samtidig med, at de forventer, at den kønsspecifikke opdeling kan få stor betydning for fremtiden.

I kvindernes forventninger og ønsker til fremtiden er der flere gennemgående træk. I forhold til arbejdslivet er de opmærksomme på, at arbejdsmarkedet er stærkt kønsopdelt, og at de som kvinder formentlig vil blive mødt med diskrimination i forhold til løn og karriere. Det er dog også kendetegnende, at de i forhold til at møde denne diskrimination ikke tænker i kollektive strategier, men i stedet, at det er op til den enkelte at gøre noget ved det. I forhold til privatsfæren er det tankevækkende, at flere af dem lægger vægt på, at de gerne vil være hjemme og prioritere børnene så længe som muligt – gerne med en mand, som er i stand til at forsørge familien. De er opmærksomme på dilemmaet mellem en sådan familieorienteret tilværelse og samtidig at skulle opbygge en karriere i arbejdslivet, men det rækker ikke ved deres prioriteringer.

Hvis man skal ændre nogle af de kønsuligheder, der er i dag, mener de ikke, at vejen frem er kvindepolitiske organiseringer eller feministiske bevægelser. De lægger i stedet vægt på, at der skal være plads til kvinders forskelligheder, som for dem står i modsætning til for eksempel selvstændige kvindeorganiseringer. Endvidere fremhæver de, at ansvaret for at skabe de bedst mulige betingelser er op til den enkelte. ”Jeg synes, man skal kæmpe for det selv, og jeg har selv et ansvar for at komme frem ...” (Anne, side 1).

Der er altså tale om en høj grad af individualisering – både forstået på den måde, at der skal være plads til at definere sin egen kønspolitiske position, og forstået som individualisme på den måde, at der lægges vægt på det individuelle mere end det kollektive ansvar.

Jeg kan godt forstå, at man vil bevare, at man er kvinde, og at man har de her kvindelige kvaliteter (...) Jeg har det sådan, at jeg vil godt frem og have en karriere, men samtidig føler jeg ikke noget nedværdigende ved at gå hjemme ved mine børn det første år. Jeg sætter stor pris på, at jeg er kvinde. Jeg synes, det er flot med den forskellighed, der er mellem kønnene, men jeg synes godt, man kan kombinere den med, at man har en god stilling (...) Jeg tror virkelig, at man skal bryde de der ting [kønsopdelte opgaver i familien], men jeg tror også, at man skal gøre dette selv. Det er der, jeg tror, man har meget at sige selv (Anne).

Konklusion

Der er som forventet tale om to vidt forskellige kønspolitiske positioner mellem kvinderne fra de venstreradikale bevægelser og kvinderne, der ikke er politisk organiserede. Kønspolitiske positioner spiller en stor rolle i konstruktionen af kønsidentiteterne – både som positive eller negative identitetsmarkører. Ingen af kvinderne bruger nyfeminismen som en positiv identitetsmarkør. De ikke politisk organiserede kvinder kender slet ikke denne form for feminism, og de venstreradikale feminister er meget afvisende over for nyfeminismen, de mener, det er et ”intellektuelt overklasseprojekt”. Til gengæld er den sidste gruppe positive over for den radikale og venstreorienterede feminism, som Rødstrømpebevægelsen repræsenterer. De synes, det er beklageligt, at denne form for feminism i så høj grad – bl.a. af nyfeministerne – bliver konstrueret som værende i modsætning til feminitet og moderne kvindelighed.

En sådan negativ positionering i forhold til rødstrømperne og til et mere upræcist feministisk projekt finder man hos de ikke politisk organiserede kvinder. De har ikke så meget konkret kendskab til den form for feminism, som de tager afstand fra, og det er derfor tydeligt, at en del af den negative positionering bygger på fordomme om feminister og rødstrømper. Mere interessant er det dog, at analysen understreger, at sådan afstandtagen og ikke-identifikation med dominerende kønspolitiske strømninger langt fra behøver være ensbetydende med en mangel på kønspolitisk forståelse. Snarere peger det i samme retning, som Beverley Skeggs’ analyse af de unge engelske arbejderkvinder, nemlig, at kvinderne i denne undersøgelse forholder sig til de diskurser, som er relateret til egne erfaringer og forventninger til egne livsprojekter (Skeggs, 1997).

I forhold til spørgsmålet om kulturel frisættelse og skabelse af autonome kønssubjekter er der også grundlæggende forskelle på de to interviewgrupper. Mens de venstreradikale feminister ser kønsulighederne som værende dybt forankret i samfundets strukturer og interpersonelle relationer, så

lægger de ikke politisk organiserede kvinder vægt på, at der er sket store ændringer i kønsrelationerne. Men de er dog samtidig opmærksomme på, at der stadig finder en kønsundertrykkelse sted. Så selvom der er forskelle i opfattelsen af graden af disse samfundsmæssige kønsuligheder, så mener jeg ikke, det er her, at den væsentligste forskel i de to gruppers kønspolitiske positioner er forankret. Det er i stedet i holdningerne til strategier. Hvor de venstreradikale feminister lægger vægt på at fastholde og videreudvikle kollektive feministiske strategier, der bl.a. bygger på autonome kvindeorganiseringer, ser det ud til, at de ikke politisk organiserede kvinder har fraskrevet sig det kollektive projekt. I stedet lægger de vægt på, at det er op til den enkelte kvinde *at vælge* (for eksempel mellem familie og arbejde). Denne gruppes afstand til feministiske positioner og kollektive projekter understreges ved, at de ser disse som værende i modsætning til anerkendelse af ikke kun kvindelighed, men også af kvinders forskellighed og kvinders ret til at vælge.

Noter

1. Dette kapitel er udarbejdet med stor hjælp og inspiration fra sociologistuderende Kirsten Sværke, som i foråret 2002 var praktikant ved FREIA-Center for Kønsforskning i Aalborg i forbindelse med sit 8. semester på sociologiuddannelsen ved Aalborg Universitet. Kirsten Sværke, der har været tilknyttet den del af mit magtudredningsprojekt, som handlede om nye kønsidentiteter, har dels lavet en grundig oversigt over den nyfeministiske litteratur og offentlige debat samt selvstændigt udarbejdet en mere specifik analyse af *Nyfeminisme og nye kønsidentiteter* (Sværke, 2002), end jeg gør i dette kapitel. Derudover har Kirsten Sværke bidraget både med interviews og båndudskrift.
2. Når jeg bruger begrebet kønspolitiske positioner i stedet for eksempelvis feministiske positioner, er det for at markere en bred tilgang, der kan rumme også den bredde, som interviewpersonerne giver udtryk for. Som vi skal se, er der både tale om forskellige feministiske og ikke-feministiske positioner. Når jeg taler om kønspolitiske positioner, lægger jeg vægt både på overordnede holdninger til kønsrelationer og kønsdiskrimination, på holdningen til ligestillingsinitiativer samt på mere konkrete opfattelser af ligestillingen mellem kønnene.
3. Jeg har i kapitel 1 redegjort for forholdet mellem de unge voksne kvinder, som tilhører 1990'ernes unge og deres forældre, som formentlig tilhører generationen, der er født lige efter Anden Verdenskrig og frem til 1960. Denne generation har mange betegnelser, for eksempel velfærdsgenerati-

- onen, 68-generationen eller – for kvindernes vedkommende – Rødstrømpenerationen (Andersen et al., 1993; Andersen et al., 1999).
4. Set i et nordisk perspektiv er det blevet fremhævet som et særtræk ved den danske kønspolitiske model, at den bygger på en høj grad af bevægelsesorientering. Selvom kvindemobiliseringen i alle de nordiske lande både bygger på bevægelsesaktiviteter og på kvindepolitiske aktiviteter i for eksempel de politiske partier, er det blevet understreget, at bevægelsesorienteringen er størst i den danske model. Denne bevægelsesorientering har bl.a. betydet, at institutionaliseringen af den danske ligestillingspolitik har været mindre slagkraftig end for eksempel i Norge og Sverige (Christensen & Siim, 2001; Bergqvist et al. (red.), 1999).
 5. De nyfeministiske debatbøger er især den danske udgave af *Fisseflokken* (Skugge et al., 1999) og *Nu er det nok – så er det sagt* (Goth et al., 2000). Begge disse to bøger bygger overvejende på personlige beretninger. *De røde sko* (Skov, 2002) er en mere analytisk bog skrevet primært af studerende og yngre forskere. Den mest omtalte af de mandlige debatbøger er *Pikstormerne* (Sørensen, 2000), som er skrevet direkte i dialog med nyfeminismen. Bogen *Mandedage* indeholder også en række personlige beretninger skrevet som 53 dagbogsblade på en fredag i november 1998 (Nielsen & Nielsen 1999).
 6. Kvindeligt Selskab omfatter dele af nyfeministerne, men også andre dele af primært intellektuelle kvinder.

Kapitel 7

Konklusion: politiske identiteter blandt unge voksne kvinder i senmoderniteten

Formålet med denne undersøgelse har været at gå i dybden med unge voksne kvinders politiske identiteter. Jeg har ønsket at afdække indholdet i kvindernes politiske identitetsdannelse og myndiggørelsesprocesser som et led i at opbygge en mere nuanceret forståelse af senmodernitetens politiske identitetsformer.

Jeg vil her afslutningsvis først diskutere indhold og variationer i de politiske identiteter og dernæst perspektivere undersøgelsens resultater i forhold til nogle af de teoretiske problemstillinger, som jeg lagde op til i kapitel 1.

Forskellige politiske identiteter

Blandt kvinderne fra de to bevægelser er der ikke overraskende tale om forskellige politiske identiteter. ATTAC-kvinderne repræsenterer, hvad jeg vil kalde en klassisk *græsrodsidentitet*. De lægger vægt på samspillet mellem bevægelser og politiske institutioner, på opbygningen af alternativ ekspertise og argumenter samt på at påvirke politiske holdninger og beslutningsprocesser gennem demonstrationer, dialog og debat i offentligheden. ATTAC-kvinderne agerer i det klassiske spændingsfelt mellem en decentral bevægelsesstruktur og en mere traditionel foreningsstruktur med højere grad af hierarki og koordinering. Det ser ud til, at det kønsspecifikke mønster, der kendetegnede bevægelserne i 1970'erne og 1980'erne, hvor kvinder mere end mænd lagde vægt på den flade, decentrale og lokale forankring af bevægelserne, også præger ATTAC. Disse kønsspecifikke forhold er dog ikke særlig eksplicite i bevægelsens kulturelle praksis, og kønsaspektet fletter sig også med generationsaspektet på en kompleks måde. Denne græsrodsidentitet repræsenterer på sin vis kontinuiteten i en dansk politisk kultur, som grundlæggende bygger på et samspil mellem organisationer i det civile samfund og de politiske institutioner. På den anden side markerer ATTAC også fornyelser og nye udfordringer, fordi antiglobaliseringsbevægelserne udvider det civile samfunds debatter og organisationer om demokrati og medborgerskab på tværs af nationalstater og deres specifikke politisk kulturelle traditioner, for eksempel for dialog mellem bevægelser og politiske institutioner.

De venstreradikale kvinders politiske identitetstype vil jeg kalde *autonomiidentiteten*.¹ Udgangspunktet er her en omfattende kritik og distance til det politiske system og de politiske institutioner. I stedet lægges der vægt på opbygningen af samfundskritiske og radikale bevægelser i det civile samfund med en kulturel praksis, der er kendetegnet af en stærk sammenhæng mellem sociale og politiske handlinger. Denne identitetstype bygger i sin selvforståelse på en alternativ – mere situationsbunden – demokratiforståelse. Relationen til ”det store fællesskab” er fraværende eller meget begrænset; i stedet vægtes en konkret politisk praksis, som typisk er forankret enten i lokalområder eller i globale brændpunkter. De militante aktioner og den manglende dialog med de politiske institutioner betyder, at autonomiidentiteten på flere måder bryder med den traditionelle danske bevægelseskultur. Feministerne i bevægelsen foretrækker de selvstændige kvindeorganiseringer både for at undgå traditionelle kønsbaserede arbejdsopdelinger, og fordi kvindefællesskabet opfattes som en central base i forbindelse med militante aktioner. De forsøger at integrere det feministiske perspektiv i bevægelsens politiske indhold og praksis, for eksempel ved at koble køn og antiracisme, samtidig med, at de er opmærksomme på at forhindre machotendenser og sexistiske symboler i at præge miljøet.

Blandt de ikke politisk organiserede kvinder er der en række fællestræk. Grundlæggende bakker de op om det repræsentative demokrati og de politiske institutioner, ligesom de også har en forholdsvis konventionel politikopfattelse, hvor de for eksempel er kritiske over for demonstrationer og aktioner, der bryder med anerkendte former for politisk adfærd. Variationen i de politiske identiteter inden for denne gruppe er dog stor og kommer til udtryk på i hvert fald to væsentlige områder. For det første er der stor forskel på, hvor meget vægt kvinderne lægger på et aktivt medborgerskab. For eksempel tillægger nogle af kvinderne det meget mere betydning at skulle stemme, at være orienteret om samfundsforhold samt at indgå i den demokratiske dialog end andre. For det andet er der forskel på, i hvor høj grad politik og et evt. demokratisk engagement knyttes til én selv. For nogle af kvinderne fylder politik meget lidt i deres livsfortællinger, og politik indrages kun i det omfang, det kan rummes inden for livsbiografiens andre præferencer. Denne del af kvinderne understreger også, at hvis de på et tidspunkt skal være politisk aktive, så skal det ikke kun hænge sammen med deres egne prioriteringer (for eksempel familie og karriere), men de skal også ”selv have noget ud af det”. I modsætning hertil kan en anden del af de ikke politisk organiserede kvinder i langt højere grad se sig selv som politisk aktive. For dem er det vigtigt, at man tænker kollektivt og helheds-

orienteret i forhold til et større fællesskab. Så selvom politik måske ikke fylder særlig meget i de ikke politisk organiserede kvinders subjektiveringer for øjeblikket, så er der betydelige variationer i, hvilke demokratiske implikationer dette indeholder.

Forholdet mellem medborgeridealer og praksis

Jeg rejste indledningsvis spørgsmålet om, hvordan man kan forklare paradokset mellem de unge kvinders høje demokratiske engagement og deres manglende politiske praksis især i de politiske institutioner? Set i lyset af denne kvalitative undersøgelse kan der foretages to nuanceringer i forhold til tidligere undersøgelser. Først og fremmest er det tydeligt, at *idealet om et aktivt medborgerskab* betyder noget forskelligt for kvinderne i denne undersøgelse. For nogle er der ikke langt fra ideal til praksis. Ikke kun bevægelseskvinderne, men også nogle af de ikke politisk organiserede kvinder praktiserer allerede et aktivt medborgerskab. De forholder sig aktivt til den demokratiske dialog – nogle af dem er politisk aktive (i bevægelserne), mens andre ikke pt. er aktive, men ser det som en mulighed i fremtiden. For andre har det principielle ideal om et aktivt medborgerskab kun en meget svag tilknytning til praksis – både den nuværende praksis og de forventninger, de har til egen praksis fremover. Denne gruppe forholder sig heller ikke særlig aktivt til den demokratiske dialog, og i deres nuværende og kommende livsstrategiske planlægning ser de ikke sig selv som aktive politiske medborgere.

Paradoksets andet element er spørgsmålet om, hvorfor kvinderne ikke bakker op om de politiske institutioner. Også her er der tale om komplekse sammenhænge: fra markant afstand og negativ positionering i forhold til alle former for institutioner og myndigheder – over en tro på, man kan gå i dialog med og skabe forandringer gennem institutionerne – til mere konventionelle opfattelser af, at politiske institutioner indgår som brugbare elementer i et repræsentativt demokrati, som man kan forholde sig mere eller mindre aktivt til. Men én ting er, at kvinderne ikke er aktive i institutionerne for øjeblikket. I et demokratiperspektiv er det mindst lige så interessant, at det kun er en meget begrænset del af disse unge voksne kvinder, der forestiller sig, at de fremover vil være aktive i de politiske institutioner. Det skyldes enten, at de principielt ikke mener, politiske forbedringer kan skabes ad denne vej, eller at de generelt ikke forestiller sig et aktivt medborgerskab. Man kan selvfølgelig spørge, hvor pålidelige unge voksnes udtalelser om fremtiden er, når man ved, at der ofte sker store ændringer i politiske prioriteringer gennem et livsforløb. Når jeg opfatter udtalelserne som mere

end sporadiske udsagn, skyldes det, at undersøgelsen mere generelt peger på, at der er et gab og en modsætning mellem det indhold, som er det væsentlige i kvindernes politiske identitetskonstruktioner, og udviklingen i de politiske institutioner.

På et mere overordnet niveau kommer det eksempelvis til udtryk i, at for nogle af kvinderne har bruddet med institutioner været en meget fundamental del af deres politiske identitetsdannelse. For andre synes institutionerne nærmest at have været betydningsløse eller fraværende i deres politiske identitetsdannelse. I hvert fald ser det ikke ud til, at de unge voksne kvinder er blevet præsenteret for de politiske institutioner som positive og brugbare arenaer for politiske aktiviteter og kulturelle udtryksformer, der også kunne være meningsbærende for den enkeltes selvidentitet. Selv for de få af kvinderne, hvor de politiske institutioner fremstår mest positivt, ser der ud til at være et dilemma. Når for eksempel disse kvinder ikke afviser et partimedlemskab, er det tankevækkende, at de mener, de bør være meget afklarede og have en forholdsvis stor politisk viden, inden de går ind. Det ser med andre ord ikke ud til, at de politiske partier har formået at sende et signal om, at politisk læring og opbygning/videreudvikling af politiske kompetencer er en del af et medlemskab og ikke en forudsætning for at komme ind. Generelt peger undersøgelsen således i retning af, at de politiske institutioner ikke pt. indgår som brugbare arenaer i de unge voksnes kvinders politiske myndiggørelsesproces.

I det følgende vil jeg perspektivere nogle af undersøgelsens resultater i forhold til de teoretiske temaer, som er centrale for at forstå betingelserne for politiske identitetsdannelse i det senmoderne samfund. Det drejer sig for det første om livspolitik og refleksivitet og for det andet om individualisering og kulturel frisættelse.

Livspolitik og refleksivitet

Det er en af Giddens' centrale pointer, at der i det senmoderne samfund sker en transformation fra emancipatorisk politik – forudsætningspolitik – i retning af livspolitik, der lægger vægt på individualisering og refleksivitet.

På sin vis repræsenterer alle kvinderne i denne undersøgelse en livspolitisk position, men undersøgelsen understreger også, hvor luftigt og upræcist Giddens' livspolitikbegreb er. For selvom alle kvinderne er refleksive og relaterer et evt. politisk engagement til mere generelle identitetsprocesser om skabelsen af livsbiografi og sammenhængende fortællinger, så sker det på vidt forskellige måder og med meget forskellige prioriteringer af for eksempel samspillet mellem livspolitik og emancipatorisk politik.

De venstreradikale kvinders refleksivitet og valg af livsstil har helt fra barndom eller tidlig ungdom været forbundet med politiske markeringer og holdninger. Fra de tidlige teenageår og frem til midten af tyverne har de konstrueret en selvidentitet, hvor både politik og feminisme er en stærkt integreret del af livsbiografien. Men i deres politiske subjektivering er der ikke nogen modsætning mellem en livspolitisk orientering og en emancipatorisk. Således lægger de vægt på en kollektiv kamp for retfærdighed og for at fjerne udbytning, ulighed og undertrykkelse, der står i vejen for individernes autonomi og myndiggørelse. Denne opmærksomhed gælder i forhold til alle former for undertrykkelse, uanset om den er knyttet til køn, klasse eller etnicitet. Deres politiske praksis er dog ikke orienteret mod de institutioner, der tidligere var bærere af de store frigørelseskampe; snarere lægger de vægt på at opbygge nye modstandspotentialer i det civile samfund – modstandspotentialer, som mere eller mindre er frakoblet det formelle politiske system. Derfor er de kritiske og afvisende over for de politiske organiseringer, der har været bærere af de store fortællinger om ulighed og drivende i den emancipatoriske politik især af de politiske partier og fagbevægelsen. Som feminister har de derimod en positiv identifikation for eksempel med den venstreorienterede feminisme, som Rødstrømpebevægelsen repræsenterer.

I den anden pol har vi nogle – men ikke alle – af de ikke politisk organiserede kvinder, hvor politik ikke fylder ret meget i deres livsfortællinger, og hvor de i valg af livsstile lægger vægt på andre kulturelle udtryksformer end de politiske. Det er andre prioriteringer og livsvalg, som er kernen i disse kvinders identitetsarbejde, hvor politikken kun inddrages i det omfang, den kan rummes inden for livsbiografiens præferencer i forhold til fritidsaktiviteter, familie og karriere. For denne gruppe af kvinder er livspolitikken *frakoblet den emancipatoriske politik*. Hermed mener jeg ikke, at de ikke tilskriver forudsætningspolitik om temaer som retfærdighed, frigørelse og ligestilling nogen betydning, eller at de tager eksplicit afstand fra de kollektive institutioner. Det er snarere sådan, at de tager dem for givet, fordi de har en fundamental tillid til de eksisterende politisk institutionelle rammer. Kollektive institutioner spiller ikke nogen særlig aktiv eller betydningsfuld rolle i deres politiske identitetsdannelse og strategiske livsplanlægning.

På hver sin måde illustrerer disse to eksempler fra undersøgelsen nogle nye betingelser for politikken i det moderne samfund. På den ene side udgør disse ændringer i retning af livspolitik nogle fælles rammer og betingelser for de unge voksne kvinders politiske identitetsdannelse. På den anden side skal man være forsigtig med at se dette som homogene og ensartede

processer, for – som vi har set – kommer livspolitikken til udtryk på mange forskellige måder. Derfor skal man også være forsigtig med at udvikle idealtyper, som for eksempel hverdagsmageren, som udtryk for én senmoderne identitetstype. Snarere end at homogenisere, mener jeg, at der er behov for at synliggøre mangfoldighed og kompleksitet i nutidens politiske identiteter. Også inden for senmodernitetens ramme vil politiske identiteter være afhængige af sammenhængen mellem den politisk kulturelle og institutionelle kontekst og af den betydning, som politikken har i de enkelte individers identitetsdannelse.

Kulturel frisættelse og individualisering

En af hovedtankerne bag modernitetsforståelserne er tankegangen om kulturel frisættelse og en stigende individualisering. Jeg har i kapitel 1 været inde på de forskellige betydninger, som disse begreber har, men også på spørgsmålet om deres rækkevidde.

Ser vi først på *den kulturelle frisættelse*, er spørgsmålet, hvor omfattende denne frisættelse er, og hvilken betydning den har. Jeg har været inde på Ziehes nyere teser om 2. generationsfrisættelse, hvor han lægger vægt på de ændrede rammer omkring identitetsdannelsen for unge i dag sammenlignet med deres forældre.

Resultaterne fra denne undersøgelse viser, at der på nogle områder er tale om kulturel frisættelse, på andre ikke. Relationen til opvækstmiljøerne er både præget af brud og kontinuitet, og der ser ud til, at aftraditionalisering og individualisering fungerer side om side med, at der også sker en reproduktion af traditionelle orienteringsmønstre. Denne dobbelthed kommer for eksempel til udtryk i den vægt, som nogle af de unge voksne kvinder lægger på, at kommende familierelationer skal opbygges med udgangspunkt i forholdsvis traditionelle kønsrelationer. Ja, i nogle af tilfælde er traditionaliteten mere udpræget end i deres opvækstfamilier, hvilket kan pege i retning af de regressive kulturelle orienteringsmønstre, som Ziehe har gjort opmærksom på. Men samtidig hermed fungerer der inden for samme generation (og i nogle tilfælde inden for samme gruppe) eksperimenter med alternative familiestrukturer, ikke kun med skiftende parrelationer, men også hvor man for eksempel påtager sig forældresansvar for børn uden at være samboende med børnenes forældre. Disse modsætningsfyldte tendenser illustrerer de ambivalenser, som også den enkelte kvinde oplever som et led i sin egen identitetsdannelse og livsstrategiske valg.

Som noget vigtigt understreger undersøgelsen, at individualiseringsprocesser ikke kun er knyttet til at bryde med social arv og forskelssættende

kategorier som klasse, køn og etnicitet, men også til løsrivelse og frisættelse fra tidligere bevægelser og politiske institutioner. For eksempel er kvindernes positionering i forhold til Rødstrømpebevægelsen meget forskellig: For nogle indgår bevægelsen som en negativ identifikationsmarkør, for andre som en positiv. For nogle af kvinderne er bruddet med de politiske institutioner meget markant og et led i autonomibestræbelser i forhold til forældrene og deres institutioner. For andre spiller institutioner en mindre konkret rolle. På tværs af disse forskelligheder ser det dog ud til, at forholdet mellem de unge voksne kvinder og deres forældre er meget lidt konfliktfyldt. Selvom der i nogle tilfælde er tale om store forskelle i holdningerne mellem interviewpersonerne og deres forældre, ser det ikke ud til, at dette giver anledning til konflikter og dårlige relationer. Tværtimod er det mit indtryk, at forældrene følger engageret med i det politiske arbejde, som nogle af de unge laver – også selvom det drejer sig om indhold og former, som de ikke selv går ind for. Det kan både pege i retning af Ziehes tese om, at oprør er blevet et normalkrav, og at det kan være svært at forarge og provokere nutidens forældre, men også i retning af, at der måske i dag generelt er en mere pluralistisk opfattelse af, hvad der er legitime politiske handlinger, end der for eksempel var i 1970'erne og 1980'erne, da forældrene var unge, hvor ungdomsoprøret jo var tæt forbundet med et generationsoprør.

Ser vi på spørgsmålet om *individualisering*, så understregede jeg i kapitel 1, at jeg ligesom Ulrich Beck er kritisk over for det lighedstegn, der ofte sættes mellem individualisering og individualisme. Denne sammenkædning fører ofte til en antagelse om, at senmodernitetens politik fører til afkobling af de kollektive fællesskaber, og at politikken kommer til at handle om én selv. Undersøgelsen viser da også, at selvom de unge voksne kvinder både er individualiserede og refleksive, så er der ikke nødvendigvis tale om en afkobling fra politiske fællesskaber. Jeg vil snarere betegne det som en "frisættelse", fordi det er op til den enkelte, om de ønsker at indgå, og i givet fald hvor og hvordan. På den måde er sammenhængen mellem de individuelle livsstrategier og de politiske fællesskaber blevet større. Fællesskaberne kan vælges til og fra, og det er tydeligt, at kollektive sammenhænge, der opleves som begrænsninger for individualiteten, ikke er attraktive for de unge voksne kvinder, uanset hvilken af grupperne i denne undersøgelse de tilhører.

Men den kritiske holdning til de eksisterende fællesskaber fører kun til individualisme for den del af kvinderne, hvor kollektive fællesskaber blot tillægges betydning, hvis det vedrører dem selv og egne prioriteringer. For andre kvinder er denne frisættelse grobunden og fundamentet for skabelse

af nye, alternative politiske fællesskaber. Her fører individualiseringen ikke til individualisme, men i stedet til skabelse af nye kollektive former og nye helhedsforståelser i lighed med den dobbeltstrategi, som Ulrich Becks "freedom's children" foretrækker. De venstreradikale kvinders realisering af nye selvorganiserede politiske fællesskaber er det mest markante eksempel herpå, men analysen af nogle af de andre fortællinger viser også, at individualiseringsbestræbelser ikke nødvendigvis er individualistiske – snarere mener jeg, at nogle af kvinderne udtrykker en kritisk refleksiv tilgang til eksisterende fællesskaber, men uden nødvendigvis her og nu at være afklarede på, om og hvordan de ønsker mere aktivt at tilslutte sig det politiske fællesskab.

Set i det lys fremstår sammenkædningen af individualisering og individualisme ikke kun som fejlagtig, men også som et problematisk og tilbageskuende blik, der tager udgangspunkt i eksisterende politiske fællesskaber og kollektive mønstre, og dermed kommer til at fremhæve især de elementer i senmodernitetens nye politiske identitetsformer, der svækker de demokratiske fællesskaber. Hermed overses for det første de alternative politiske fællesskaber, der findes både inden for og på tværs af de nationale grænser, men også for det andet de potentialer for fornyelse, der kan ligge i en mere kritisk og refleksiv holdning til "bedstefædrenes mega-organisationer". Set i det perspektiv tolker jeg de unges – og især de unge kvinders – kritiske blik på de eksisterende politiske institutioner som et nødvendigt led i at forny demokratiet og dens institutioner.

Note

1. Betegnelsen autonomiidentitet må ikke forveksles med indholdet i den autonome bevægelse. Jeg bruger autonomibegrebet, fordi det signalerer både en selvstændiggørelse i forhold til de politiske institutioner og en insisteren på at bestemme over sit eget liv.

Bilag 1.

Oversigt over interviewpersoner

Interviewpersonernes navne og igangværende uddannelser er slørede. Alderen er oplyst for interviewtidspunktet.

Sandra, 25 år, læser HF, ønsker at læse til sygeplejerske. Med i Feministisk Koordinering, det venstreradikale miljø på Nørrebro i København. Interviewet 21. marts 2002 og 16. maj 2002.

Nina, 23 år, går på Den frie Ungdomsuddannelse. Med i Feministisk Koordinering, det venstreradikale miljø på Nørrebro i København. Interviewet 21. marts 2002.

Gry, 25 år, studerende ved Jordemoderskolen i København. Med i Feministisk Koordinering, det venstreradikale miljø på Nørrebro i København. Interviewet 26. oktober 2001.

Sofie, 23 år, læser HF, ønsker at starte på Roskilde Universitetscenter. Med i Feministisk Koordinering, det venstreradikale miljø på Nørrebro i København. Interviewet 26. oktober 2001.

Julie, 24 år, læser historie på Aalborg Universitet. Med i ATTAC-Aalborg. Interviewet 5. december 2001.

Sacha, 22 år, læser internationale studier på Aalborg Universitet. Med i ATTAC-Aalborg. Interviewet 26. marts 2002.

Rikke, 23 år, læser HF, ønsker at starte på Københavns Universitet. Med i ATTAC-København. Interviewet 23. september 2002.

Anne, 26 år, danskstuderende ved Aalborg Universitet. Ikke politisk organiseret. Interviewet 18. april 2002.

Louise, 23 år, studerende ved Aalborg Pædagogseminarium. Ikke politisk organiseret. Interviewet 18. april 2002 og 12. august 2002.

Pernille, 23 år, studerende ved Aalborg Seminarium. Ikke politisk organiseret. Interviewet 18. april 2002.

Line, 21 år, studerende ved Aalborg Seminarium. Ikke politisk organiseret. Interviewet 18. april 2002.

Emma, 22 år, studerende ved Jordemoderskolen i Aalborg. Ikke politisk organiseret. Interviewet 30. august 2002.

Signe, 25 år, studerer til miljøingeniør på Aalborg Universitet. Ikke politisk organiseret. Interviewet 19. august 2002.

Litteratur

- Andersen, Johannes (1996). "Zap.Zap demokrati", *GRUS*, nr. 50, pp. 55-70.
- Andersen, Johannes (2000). "Demokratiske normer", pp. 181-219 i Jørgen Goul Andersen et al. *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt. Demokrati-projektet*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Andersen, Johannes, Ann-Dorte Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim & Lars Torpe (1993). *Medborgerskab – demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.
- Andersen, Johannes, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (1999). *Vælgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Bang, Henrik & Eva Sørensen (1997). *Fra græsrodder til hverdagsmagere: Et studie i politisk identitet på Indre Nørrebro. Pilotprojekt. Demokrati fra Neden*. Arbejdspapir 3/1997. Københavns Universitet, Roskilde Universitetscenter, COS, Handelshøjskolen København og Aalborg Universitetscenter.
- Bang, Henrik, Allan Dreyer Hansen & Jens Hoff (2000). "Demokrati fra neden: problematikker og teoretiske overvejelser", pp. 9-36 i Henrik Bang et al. (red.). *Demokrati fra neden. Casestudier fra en dansk kommune*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Beck, Ulrich (1994). "The Reinvention of Politics: towards a theory of reflexive modernization", pp. 1-55 i Ulrich Beck et al. (eds). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (1998). *Democracy without Enemies*. Cambridge: Polity Press.
- Bergman, Solveig (1999). "Kvinnor i nya sociala rörelser", pp. 91-108 i Christina Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergqvist, Christina, Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen, Viveca Ramstedt-Silén, Nina C. Raaum & Audur Styrkasdóttir (red.) (1999). *Likestilte demokratier? Kjønn og politik i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Borchorst, Anette, Ann-Dorte Christensen & Nina C. Raaum (1999). "Ligestillede demokratier? Opsamling og perspektivering", pp. 253-67 i Christina Bergqvist et al. (red.). *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Borchorst, Anette, Ann-Dorte Christensen & Birte Siim (2002). "Diskurser om køn, magt og politik i Skandinavien", pp. 247-266 i Anette Borchorst (red.). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Carleheden, Mikael (2001). "Rethinking the Epochs of Western Modernity", pp. 83-115 i Mikael Carleheden & Michael Hviid Jacobsen (eds). *The Transformation of Modernity. Aspects of the Past, Present and Future of an Area*. Wiltshire: Ashgate Publ.

- Christensen, Ann-Dorte (1989). *Ulydige kvinders magt. Kvindefredslejren ved Ravnstrup som politisk proces*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Christensen, Ann-Dorte (1994). "Køn, ungdom og værdibrud", pp. 175-211 i Johannes Andersen & Lars Torpe (red.). *Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab*. Herning: Forlaget Systime.
- Christensen, Ann-Dorte (1999). *Debatterne om kønskvotering i de politiske partier i Danmark*. Arbejdspapir, GEP, Aalborg Universitetscenter.
- Christensen, Ann-Dorte (2001). "Kvindepolitiske strategier og demokratiske udfordringer". *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 1, pp. 32-44.
- Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (1990). "Køn, magt og demokrati – mod et dynamisk magtbegreb", pp. 7-25 i Linda Andersen et al. (red.). *Livsmagt. Nye perspektiver på kultur, magt og køn*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Christensen, Ann-Dorte & Birte Siim (2001). *Køn, demokrati og modernitet. Mod nye politiske identiteter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Clinell, Bill (2001). *ATTAC Græsroddernes oprør mod markedet*. Frederiksberg: INTROITE Publishers.
- Dahlerup, Drude (1998). *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag, 1970-1985. Bd. 1-2*. København: Gyldendal.
- Dahlerup, Drude (2002). "Er ligestillingen opnået? Ligestillingsdebattens forskellighed i Danmark og Sverige", pp. 226-266 i Anette Borchorst (red.). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Dean, Jodi (1996). *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics*. Berkeley: California University Press.
- Feministisk Aktions historie (1999). Internt notat.
- Ferguson, Kathy (1987). "Male-Ordered Politics: Feminism and Political Science", pp. 209-229 i Terence Ball (eds). *Idioms of Inquiry – Critique and Renewal in Political Science*. Albany: New York University Press.
- Frønes, Ivar (1997). "The Transformation of Childhood: Children and Families in Postwar Norway", *Acta Sociologica*, vol. 40, no. 1, pp. 17-30.
- Frønes, Ivar (2001). *Handling, kultur og mening*. Bergen: Fagbokforlaget.
- GAIA. Tidsskrift for International Solidaritet (2002), nr. 37, sommer.
- Gerlach, Luther P. & Virginia H. Hine (1970). *People, Power, Change*. Bobbs-Merrill.
- Giddens, Anthony (1994a). *Modernitetens konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Giddens, Anthony (1994b). *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. London: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1996). *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goth, Anita Frank et al. (2000). *Nu er det nok – så er det sagt*. København: Rosinante Forlag.

- Goul Andersen, Jørgen (2002). "Danskernes deltagelse i foreningsliv og græsrodsbevægelser, 1979-2000, pp. 198-228 i Flemming Mikkelsen (red.). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Magtudredningen. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe & Johannes Andersen (2000). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. Demokratiprojektet. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Gundelach, Peter (1988). *Sociale bevægelser og samfundsændringer*. Århus: Forlaget Politica.
- Hall, Stuart (1991). "Old and New Identities, Old and New Ethnicities", pp. 41-68 i Anthony D. King (eds). *Culture, Globalization and the World-System. Contemporary Conditions for the Representation of Identity*. New York: MacMillan.
- Hall, Stuart (1996). "Introduktion: Who Needs 'Identity'?", pp. 1-17 i Stuart Hall et al. (eds). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publication.
- Hall, Stuart, David Held & Tony McGrew (1992). *Modernity and its Future*. London: Polity Press.
- Hoff, Jens & Niels Nørgaard Kristensen (2001). "Politisk identitet og demokrati". *GRUS*, nr. 63, pp. 44-67.
- Illeris, Knud, Noemi Katznelson, Birgitte Simonsen & Lars Ulriksen (2002). *Ungdom, identitet og uddannelse*. Center for Ungdomsforskning: Roskilde Universitetsforlag.
- Information, diverse datoer.
- Inglehart, Richard (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Richard (1990). *Culture Shifts in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jennings, M. Kent & Richards G. Niemi (1981). *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and Their Parents*. Princeton: Princeton University Press.
- Jensen, Carsten (2001). "Vor tids reaktionære", Klumme i *Politiken*, den 24. juni 2002.
- Jensen, Ulla Højmark (2001). *Man skal være sig selv. Teoretisk og empirisk belysning af unges politiske univers*. Ph.d.-afhandling. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Karpantschof, René (1997). "Dansk forskning om BZ'ere og autonome: Kollektiv interessekamp eller postmoderne stammeritualer". Review-essay i *Dansk Sociologi*, 8. årg., nr. 3, pp. 84-96.
- Karpantschof, René (1998). *Danske BZ'ere og autonomes demokratiopfattelse. En dokumentarisk idehistorisk analyse*. Working Paper. Center for Migration og Etniske Studier, Sydjysk Universitetscenter.
- Karpantschof, René & Flemming Mikkelsen (2002). "Fra slumstormere til autonome – husbesættelse, ungdom og social protest i Danmark 1965-2001", pp.

- 99-129 i Flemming Mikkelsen (red.). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Magtudredningen. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Klindt, Mads Peter & Jeppe Ingemann Lyng (2001). *Rapport om Dansk ATTAC. I en komparativ optik med udgangspunkt i ATTAC's medlemsprofil, organisationsstruktur og politiske profil*. Arbejdsrapport, Aalborg Universitetscenter.
- Kristensen, Niels Nørgård (1998). *Skolebestyrelser og demokratisk deltagelse. Støvets fortælling*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Lyng, Jeppe Ingemann (2002). *Sammenfatning af hændelsesforløbet ved topmøderne i Göteborg og Genova*. Notat. Aalborg Universitetscenter.
- Madsen, Turi Rye et al. (1982). *Ungdom 80 – ungdom som social bevægelse*. København: Forlaget Politiske Studier.
- Nielsen, Henrik Kaare (1991). *Demokrati i bevægelse. Sammenlignende studier i politisk kultur og nye sociale bevægelser i Vesttyskland og Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nielsen, Henrik Kaare (2001). "Identitet og politik i globaliseringens tidsalder", *GRUS*, 22. årg., nr. 63, pp. 5-26.
- Nielsen, Jens Christian (2002). *Ungdom, demokrati og fagbevægelse – ny (arbejds)ungdom og demokratiske læreprocesser*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitetscenter.
- Nielsen, Jørgen Steen & Henrik Bo Nielsen (red.) (1999). *Mandedage. Dagbogsblade fra en grå fredag*. København: Informations Forlag.
- Politiken*, diverse datoer.
- Prieur, Annick (2002). *Etnisitet, identitet, modernitet*. Foreløbigt arbejdsrapport, Sociologisk Laboratorium, Aalborg Universitetscenter.
- Rasmussen, Palle (1993). *Introduktion til socialisationsteori*. Arbejdsrapport, Institut for Sociale forhold og organisation, Aalborg Universitetscenter.
- Riis, Ole (2001). *Metoder på tværs. Om forudsætningen for sociologisk metodekombination*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Sears, David S. (1990). "Whither Political Socialization Research? The Question of Persistence", i Orit Ichilov (ed.). *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*. New York and London: Teachers College, Colombia University.
- Siim, Birte (2000). *Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skeggs, Beverley (1997). *Formation of Class and Gender*. London: Sage Publ.
- Skov, Leonora Christina (red.) (2002). *De røde sko. Feminisme nu*. Århus: Tiderne Skifter.
- Skugge, Linda Norman et al. (1999). *Fisseglokken*. København: Informations Forlag.
- Svensson, Palle & Lise Tøgeby (1986). *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse*. Århus: Forlaget Politica.
- Svensson, Palle & Lise Tøgeby (1991). *Højrebølge?*. Århus: Forlaget Politica.

- Sværke, Kirsten (2002). *Nyfeminisme og nye kønsidentiteter*. Paper præsenteret på NOPSAs XIII Nordiske Statskundskabskongres, Aalborg Universitetscenter.
- Sørensen, Niels Ulrik (red.) (2000). *Pikstormerne*. København: Informations Forlag.
- Thomsen, Leif (1995). "Vilde stammefolk, nomader i nuet og revolutionære idealister", Kronik i *Dansk Sociologi*, 6. årg., nr. 2, pp. 75-88.
- Torpe, Lars (1994). "Legitimitet og demokratisk fællesskab", pp. 11-56 i Johannes Andersen & Lars Torpe (red.). *Demokrati og politisk kultur. Rids af et demokratisk medborgerskab*. Herning: Forlaget Systime.
- Torpe, Lars (2000). "Foreninger og demokrati", pp. 79-123 i Jørgen Goul Andersen et al. *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomiforlagets Forlag.
- Verba, Sidney & Norman H. Nie (1972). *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row.
- www.attac-danmark
- Ziehe, Thomas (1989). *Ambivalenser og mangfoldighed. Tekster om ungdom, skole, æstetik, kultur*. København: Politisk Revy.
- Ziehe, Thomas (1998a). "God anderledeshed", pp. 37-49 i Torben Størner & Jens Ager Hansen (red.). *Unge og ungdom i 1990'erne*. Konferencerapport, København: Danmarks Erhvervspædagogiske Læreruddannelse.
- Ziehe, Thomas (1998b). "Adieu til halvfjerdserne", pp. 74-88 i Jens Bjerg (red.). *Pædagogik – en grundbog til et fag*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ziehe, Thomas (2001). *Modernitets- og ressourceperspektivet. Læring i et hypermoderne samfund – mentalitetsforandring, læringskultur og fremmedfølelse*. Sociologisk Arbejdsrapport nr. 8, Sociologisk Laboratorium, Aalborg Universitetscenter.

Om forfatteren

Ann-Dorte Christensen er lektor i politisk sociologi ved Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. Skrev sin ph.d.-afhandling om køn og politiske identiteter i sociale bevægelser i 1990. Har siden skrevet bøger om især køn, demokrati, magt og identitet. Var bl.a. med til at lave den danske medborgerundersøgelse i starten af 1990'erne og den fællesnordiske bog *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, Universitetsforlaget, 1999. Seneste bogudgivelse er *Køn, demokrati og modernitet. Mod nye politiske identiteter*, Hans Reitzels Forlag 2001 (sammen med Birte Siim). Arbejder i Magtudredningen på projektet *Kønsmagt i forandring*, og har her tidligere været med til at skrive artikler om forståelser af kønsmagt.

Udgivelser fra Magtudredningen

pr. 1. februar 2003

Bøger

Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.

Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Martin Marcussen (2002). *OECD og idéspillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.

Lise Togeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Torben Beck Jørgensen & Kurt Klaudi Klausen (red.) (2002). *Territorial dynamik – streger på landkortet, billeder i vore hoveder*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Flemming Mikkelsen (red.) (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Jens Blom-Hansen (2002). *Den fjerde statsmagt? Kommunernes Landsforening i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Margaretha Järvinen, Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen (red.) (2002). *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Anker Brink Lund (2002). *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Finn Sivert Nielsen & Inger Sjørlev (red.) (2002). *Folkets repræsentanter og den politiske forestilling*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Thomas Pedersen (red.) (2002). *Europa for folket? EU og det danske demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Peter Munk Christiansen & Asbjørn Sonne Nørgaard (2003). *Faste forhold – løse forbindelser. Stat og interesseorganisationer i Danmark i det 20. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Martin Marcussen & Karsten Ronit (red.) (2003). *Internationaliseringen af den offentlige forvaltning i Danmark – forandring og kontinuitet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Skrifter

Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.

Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskana-ler*. Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.

Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.

Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.

Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.

Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Ekspert i medierne. Dagspressens brug af forskere 1969-2001*. Århus: Magtudredningen.

Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.

Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.

Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.

Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.

Steen Thomsen, Torben Pedersen & Jesper Strandskov (2002). *Ejerskab og indflydelse i dansk erhvervsliv*. Århus: Magtudredningen.

Frank Rasmussen & Peder Andersen (2002). *Globaliseringens økonomiske konsekvenser for Danmark*. Århus: Magtudredningen.

Carsten Greve (2002). *Privatisering, regulering og demokrati. Telestyrelsens funktion som uafhængig reguleringsmyndighed*. Århus: Magtudredningen.

Ann-Dorte Christensen (2003). *Fortællinger om identitet og magt. Unge kvinder i senmoderniteten*. Århus: Magtudredningen.

www.ps.au.dk/magtudredningen